

บทคัดย่อ

โครงการนี้มีจุดประสงค์เพื่อ ๑) เพื่อศึกษาข้อมูลพื้นฐานและภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับดอนปู่ตา ๒) เพื่อวิเคราะห์เงื่อนไขภาวะวิกฤติ และปัจจัยคุกคามของดอนปู่ตา ๓) เพื่อนำเสนอข้อมูลให้ดอนปู่ตาเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ/มนุษยชาติ สู่การขึ้นทะเบียนเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติในสาขาธรรมชาติและจักรวาล ดำเนินงานเก็บข้อมูลโดยใช้ระบบการมีส่วนร่วมของชุมชนที่เกี่ยวข้อง ทำการพัฒนาศักยภาพของผู้แทนในชุมชนเพื่อมาเป็นนักวิจัยร่วมดำเนินการ ผลจากการดำเนินพบว่า

๑) ดอนปู่ตาเป็นวัฒนธรรมที่มีมานานกว่า ๑,๐๐๐ ปี รากของวัฒนธรรมนี้มาจากการนับถือผี ซึ่งเป็นรากที่สำคัญของคนเอเชีย ไม่ใช่เป็นวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ใด แต่เป็นวัฒนธรรมร่วม ดอนปู่ตาจัดเป็นป่าวัฒนธรรมประเภทหนึ่ง โครงสร้างของดอนปู่ตาประกอบด้วยพื้นที่ป่า และหอยปู่ตา/หอยย่า การดูแลรักษาดอนปู่ตาอยู่ภายใต้ผู้รู้ที่เรียกว่า “เฒ่าจ้ำ” ซึ่งคอยดูแลรักษาพื้นที่ดอนปู่ตา โดยปกติจะเข้าไปดูแลทุกวันพุธของแต่ละสัปดาห์ และทำหน้าที่เป็นล่ามสื่อสารระหว่างผีปู่ตาและคนในชุมชน เฒ่าจ้ำมาจากการคัดเลือกหรือการเสี่ยงทาย วิธีการเสี่ยงทายขึ้นอยู่กับฐานวัฒนธรรมของแต่ละชุมชน การอยู่ในตำแหน่งของเฒ่าจ้ำไม่มีวาระ เฒ่าจ้ำแต่ละคนจะปฏิบัติหน้าที่ไปจนกว่าจะไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ เช่น เจ็บป่วย เป็นต้น ดอนปู่ตามีหน้าที่ทั้งทางด้านสังคมและวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ในเชิงสังคมดอนปู่ตาเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่สิงสถิตของวิญญาณบรรพบุรุษที่เป็นเจ้าของสถานที่ตั้งของหมู่บ้าน ผู้คนในชุมชนให้ความนับถือ เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ มีความเชื่อและความศรัทธาว่าผีปู่ตาสามารถคุ้มครองให้ชีวิตมีความปลอดภัย ดังนั้นเมื่อต้องการออกนอกสถานที่หรือมีภารกิจที่ต่างออกไปจากวิถีในชีวิตประจำวันต้องไปบอกกล่าวกับผีปู่ตาให้ตามไปคุ้มครองเสมอ พิธีกรรมการเลี้ยงผีปู่ตาเป็นประจำปี ส่วนใหญ่มีการเลี้ยงในวันพุธใด พุธหนึ่งของเดือน ๖ โดยวันพุธนั้นต้องไม่ตรงกับวันพระ ซึ่งแต่ละหมู่บ้านมีกฎที่สำคัญคือ ถ้ายังไม่ได้ประกอบพิธีเลี้ยงผีปู่ตาประจำปีจะลงทำนาไม่ได้ ส่วนหน้าที่ดอนปู่ตาด้านวิทยาศาสตร์ธรรมชาติคือ ทำหน้าที่เป็นพื้นที่อนุรักษ์ เนื่องจากมีกฎของหมู่บ้าน “ห้ามเก็บหา ล่าสัตว์” ในบริเวณดอนปู่ตา จึงเป็นที่อยู่ที่ปลอดภัยของทั้งพืชและสัตว์ จึงเป็นแหล่งสะสมเชื้อพันธุ์ และเมื่อมากขึ้นจนพื้นที่รองรับไม่ได้ พืชและสัตว์เหล่านี้ก็จะแพร่กระจายออกไปบริเวณอื่นๆ ให้คนในชุมชนได้นำไปใช้ประโยชน์ ดอนปู่ตาจึงเป็นแหล่งอนุรักษ์พันธุ์กรรมที่ดีของชุมชน ๒) จากการวิเคราะห์เงื่อนไขภาวะวิกฤติ และปัจจัยคุกคามของดอนปู่ตาพบว่า แรงกดดันทางเศรษฐกิจ สังคมและนโยบายภาครัฐ ส่งผลกระทบต่อดอนปู่ตามีหลายประการ เช่น แผนการพัฒนาประเทศเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม ทำให้คนละทิ้งถิ่น ภูมิปัญญาดอนปู่ตาจึงขาดความต่อเนื่อง ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในเรื่องขนาดของพื้นที่และพิธีกรรม และผลกระทบที่เกิดขึ้นโดยคนในชุมชนไม่ได้ตระหนักในเรื่องความหลายทางชีวภาพ ซึ่งเป็นแหล่งพึ่งพิงของชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงไป ทำให้วิถีชีวิตและความสุขของชุมชนถดถอยลงไปด้วย ในปัจจุบันหน้าของดอนปู่ตาก็วิถีชีวิตของชุมชนจึงเหลือเพียงหน้าที่ทางสังคมเท่านั้น ส่วนหน้าที่ทางวิทยาศาสตร์ธรรมชาติได้สืกร่อนไปจนเกือบหมด ดังนั้นการฟื้นฟูภูมิปัญญาดอนปู่ตาจึงเป็นเรื่องที่จำเป็นสำหรับชุมชน และ ๓) ข้อมูลจากการดำเนินงาน ซึ่งเป็นข้อมูลที่สำคัญเป็นอย่างยิ่งในการจัดทำคลังข้อมูลมรดกภูมิปัญญา และนำเสนอให้ดอนปู่ตาเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ/มนุษยชาติ สู่การขึ้นทะเบียนเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติในสาขาธรรมชาติและจักรวาล ซึ่งจำเป็นในการสงวนรักษาไว้

Abstract

The objective of this study were 1) to protect traditional knowledge by documenting it via the participation of people in the community, 2) to analyze crisis and threatened factors which related to the “*Don Pu Ta*” 3) to promote this traditional knowledge so that it can be added into the list of Safeguarding of Intangible Cultural Heritage in Knowledge and Practices concerning Nature and the Universe, which is run by UNESCO. The methodology used was participatory action research (PAR). The people in the target community were selected to be co-researchers for developing their skill in the research methodology. All activities related to the “*Don Pu Ta*” were collected using questionnaires and observations.

The result revealed that 1) this culture has existed for more than 1,000 years. The root of this culture came from a respect for spirit, which is common in Asian cultures. The structure of the “*Don Pu Ta*” is composed of a forest area that has a spirit house. The “*Don Pu Ta*” is maintained by well-informed person called a “*Tao Jum*”. The “*Tao Jum*” visited “*Don Pu Ta*” every Wednesday. The *Tao Jum* is a translator between the spirit and the people in the community. The *Tao Jum* maintained their position until he or she could no longer carry out the tasks, for example, due to the sickness. The “*Don Pu Ta*” area and beliefs had both social and scientific aspects. As far as the social aspects, the “*Don Pu Ta*” area was sacred. The people believed that the “*Don Pu Ta*” could protect them from bad things. There is a celebration for the spirit every year. Usually the celebration is on a Wednesday in the 6th lunar month (around May), which is not a Buddhist holy day. The important rule of the village is that if the community does not give celebration to the “*Don Pu Ta*”, then they are not allowed to plant rice. The scientific function of the “*Don Pu Ta*” areas is conservation: the people are not allowed to gather or hunt in the area. Therefore, the “*Don Pu Ta*” is a good genetic conservation source for the community. 2) From the data analyzing found that the crisis and threatening of the “*Don Pu Ta*” came from the economics pressure, social pressure and government policy. The Development Planning by Government has brought a cultural change. A large number of people move to big cities, and they had no chance to participate in this traditional knowledge. The traditional knowledge transfer was interrupt. At present traditional knowledge related to “*Don Pu Ta*” was a function of a social rationale. There was a lack of function in terms of practices natural science. 3) The data from this research can be added into the Safeguarding the Intangible Culture Heritage in Knowledge database and can be presented as cultural heritage knowledge about nature and the universe.

คำนำ

ดอนปู่ตาจัดเป็นมรดกทางภูมิปัญญาในรูปแบบหนึ่งของกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในภาคอีสาน ดอนปู่ตามีลักษณะที่สำคัญทั้งในเชิงโครงสร้างและหน้าที่ที่มีต่อวิถีชีวิตของชุมชน มีภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องที่สามารถอธิบายได้ทั้งในเชิงมานุษยวิทยาและวิทยาศาสตร์ ดังนั้นจึงเป็นภูมิปัญญาที่ควรอนุรักษ์และฟื้นฟูให้คงอยู่ต่อไป

การดำเนินงานในครั้งนี้ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากทางสถาบันวิจัยวัฒนธรรมศาสตร์ กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม เพื่อให้ดำเนินการในการจัดเก็บข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับดอนปู่ตา ซึ่งได้มีการจัดขึ้นทะเบียนเป็นมรดกภูมิปัญญามาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๕๕ ในการดำเนินงานในครั้งนี้ได้ทำการเก็บข้อมูลใน ๒ ด้าน คือ ด้านโครงสร้างของดอนปู่ตาและด้านพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับดอนปู่ตาใน ๔ กลุ่มชาติพันธุ์ ได้แก่ ๑) กลุ่มชาติพันธุ์กะเลิงที่จังหวัดสกลนคร ๒) กลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท จังหวัดกาฬสินธุ์ ๓) กลุ่มชาติพันธุ์ลาว ๓ พื้นที่ คือ จังหวัดมหาสารคาม ๒ พื้นที่และขอนแก่น ๑ พื้นที่ ๔) กลุ่มชาติพันธุ์ไทยเทิงหรือไทโคราช จังหวัดขอนแก่น ระยะเวลาการดำเนินงานเริ่ม ๑๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๖ ถึง ๑๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๗ การจัดทำรายงานในครั้งนี้ได้ดำเนินการใน ๒ ส่วน คือ ข้อมูลเกี่ยวกับดอนปู่ตาและการมีส่วนร่วมของชุมชน

ทางคณะกรรมการดำเนินงานหวังเป็นอย่างยิ่งว่าผลจากการดำเนินงานในครั้งนี้จะได้นำไปสู่การอนุรักษ์และฟื้นฟูดอนปู่ตาให้คงอยู่ในชุมชนของภาคอีสานต่อไป

คณะกรรมการดำเนินงาน

อุษา กลิ่นหอม สุทธิรา ชุมกระโทก วีระ ทองเนตร เมธี ศรีไชยวงศ์
หนูแดง เอี่ยมศรี บุญชู พันธุ์ภักดี จริญญาพิศ มูลสาร จุลรัตน์ เงามาม
สุรพล ศรีมูล เสริมศักดิ์ มุสิกวุฒิ มินต์ คำภูเมือง พรมลีน ดวงสา
ธันวาคม ๒๕๕๗

กิตติกรรมประกาศ

การดำเนินงานในครั้งนี้สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ได้เนื่องจากการได้รับความร่วมมือและให้ความอนุเคราะห์ด้านต่าง ๆ จากหลายฝ่าย ขอขอบคุณท่านผู้นำชุมชนทั้ง ๖ ชุมชน ได้แก่ ๑) นายสำเริง หาสิริ นายกเทศบาลตำบลสงเปลือย อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ ๒) นายถนอม ประติมูลตา นายกองค์การบริหารส่วนตำบลหนองแซง อำเภอบ้านแฮด จังหวัดขอนแก่น ๓) นายเชาวฤทธิ์ ช่างเกวียน นายกองค์การบริหารส่วนตำบลดงเค็ง อำเภอหนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น ๔) นายประเสริฐ รัตนพร นายกองค์การบริหารส่วนตำบลนาสีนวน อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม ๕) นายบัวลา ทักไพโร นายกองค์การบริหารส่วนตำบลดอนงัว อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ๖) นายเทอดไทย ฝៃชอบ นายกเทศบาลตำบลกุดแฮด อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร ที่ได้อนุญาต อำนวยความสะดวกในการใช้สถานที่ การจัดเก็บข้อมูลและลงนามในหนังสือยินยอม เพื่อนำมรดกภูมิปัญญาตอนปู่ตาเข้าสู่การขึ้นทะเบียนในระดับสากล ขอขอบคุณเจ้าพนักงานในพื้นที่ที่ได้อำนวยความสะดวกและให้ข้อมูลต่าง ๆ ขอขอบคุณผู้ในชุมชนเป้าหมายที่ได้เข้าร่วมเสวนาให้ข้อมูล ช่วยสอบถามข้อมูลและให้ข้อเสนอแนะและข้อคิดเห็นต่าง ๆ ขอขอบคุณผู้อำนวยการสถาบันวิจัยวลัยรุกขเวช คณะบดีคณะวิทยาศาสตร์ และคณะบดี คณะวิทยาการสารสนเทศ ผู้อำนวยการกองประชาสัมพันธ์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ที่อนุญาต ให้บุคลากรเข้าร่วมทำงานในครั้งนี้

ขอขอบคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. สมศักดิ์ ศรีสันติสุข ที่ได้กรุณาสละเวลามาเป็นที่ปรึกษา ให้คำปรึกษาที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการดำเนินงาน ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่จากกรมส่งเสริมวัฒนธรรมที่ได้อำนวยความสะดวกต่าง ๆ ในการดำเนินงาน ขอขอบคุณกรมส่งเสริมวัฒนธรรมที่ได้ให้ทุนสนับสนุนในการดำเนินงานในครั้งนี้

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ หลักการและเหตุผล/ประวัติความเป็นมา/นิยามของมรดกภูมิปัญญา

๑.๑.๑ หลักการและเหตุผล

ตามอนุสัญญาว่าด้วยการปกป้องคุ้มครองมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม (Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage) ของยูเนสโก ในวันที่ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๔๖ (ค.ศ. ๒๐๐๓) มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมมีความสำคัญในฐานะที่เป็นบ่อเกิดความหลากหลายทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นหลักประกันของการพัฒนาที่ยั่งยืน ดังนั้น ชุมชนนานาชาติและรัฐภาคีของอนุสัญญาควรได้ร่วมกัน “ปกป้องคุ้มครอง ” มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม โดยการแลกเปลี่ยนความเข้าใจซึ่งกันและกัน ทั้งนี้ เจตนารมณ์สำคัญที่ปรากฏในอนุสัญญา คือ “ ให้การยอมรับชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิม กลุ่มชนและปัจเจกบุคคล มีบทบาทสำคัญในการผลิต สงวนรักษา อนุรักษ์และสร้างสรรค์ใหม่ซึ่งมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ” นอกจากนี้ยังมุ่งหมายให้มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมดำรงอยู่อย่างยั่งยืนด้วยการปกป้องคุ้มครอง (Safeguarding) ซึ่งมาตรการการปกป้องคุ้มครองจะต้องพัฒนาและได้รับการยอมรับมาจากชุมชน รวมทั้งต้องเคารพในแนวปฏิบัติจารีตประเพณีของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมนั้นด้วย ส่วนมาตรการที่แทรกแซงมาจากภายนอกจะไม่เป็นที่ต้องการ เนื่องจากมาตรการเหล่านั้นอาจจะบิดเบือนคุณค่าของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชุมชน ดังนั้น กระบวนการปกป้องคุ้มครองมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมจะต้องให้ชุมชน กลุ่มคนหรือปัจเจกชน ซึ่งถือครองหรือเกี่ยวข้องกับมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมทั้งทางตรงและทางอ้อม เข้ามามีส่วนร่วมดำเนินการ

ในที่นี้ “ การปกป้องคุ้มครอง ” หมายถึง การจำแนก การบันทึกหลักฐาน การวิจัย การสนับสนุนและส่งเสริมให้มีการสืบสาน (ครอบคลุมการถ่ายทอด การอนุรักษ์และสร้างสรรค์) มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนตามสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม

กระบวนการการปกป้องคุ้มครองมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมควรเริ่มต้นจากการจัดทำบัญชีรายการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม (Inventorying) เป็นอันดับแรก ซึ่งอาจมีการศึกษาวิจัยอย่างเป็นระบบ โดยรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่มีความสำคัญด้วยเหตุผลต่าง ๆ เช่น มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตมนุษยชาติ กลุ่มชาติพันธุ์ กลุ่มคน บุคคลต่อสังคมโดยรวม ซึ่งเสี่ยงต่อการสูญหาย เพราะมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมนั้นมีศักยภาพการสร้างสรรค์เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาวิถีชีวิตอย่างยั่งยืน ถึงแม้ว่ายูเนสโกมีจุดยืนว่ารัฐภาคีสามารถพัฒนาแนวทางการจัดทำบัญชีรายการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมในขอบเขตรัฐของตนตามที่เห็นว่าเหมาะสมได้ แต่ยูเนสโกได้ให้ข้อเสนอแนะในเรื่องหลักการ แบบบันทึกพื้นฐานในการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลเพื่อจัดทำบัญชีรายการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม เป็นตัวอย่างกรณีศึกษาในประเทศที่ได้ดำเนินการไปบ้างแล้ว เพื่อเป็นประโยชน์ต่อรัฐภาคีในการพัฒนาแนวทางตามความเหมาะสม กรมส่งเสริมวัฒนธรรมได้แบ่งประเภทภูมิปัญญาที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมไว้เป็น ๗ สาขา ดังนี้

- ๑) ศิลปะการแสดง
- ๒) งานช่างฝีมือดั้งเดิม
- ๓) วรรณกรรมพื้นบ้าน

- ๔) กีฬากฎมิปัญญาไทย
- ๕) แนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรมและงานเทศกาล
- ๖) ความรู้และแนวปฏิบัติเกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล
- ๗) ภาษา

เฉพาะในสาขาความรู้และแนวปฏิบัติเกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล ได้จัดแบ่งออกเป็น ๕ ประเภท คือ

- ๑) อาหารและโภชนาการ หมายถึง สิ่งที่มีมนุษย์บริโภค รวมถึงวิธีการปรุงและประกอบอาหาร รูปแบบการบริโภคและคุณค่าทางโภชนาการ
- ๒) การแพทย์แผนไทยและการแพทย์พื้นบ้าน
 - การแพทย์แผนไทย** หมายถึง กระบวนการทางการแพทย์ เกี่ยวกับการตรวจวินิจฉัย บำบัดรักษาหรือป้องกันโรคหรือการส่งเสริมและฟื้นฟูสุขภาพของมนุษย์/สัตว์ ด้วยภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย
 - การแพทย์พื้นบ้าน** หมายถึง การดูแลสุขภาพตนเองในชุมชนแบบดั้งเดิม โดยอาศัยความเชื่อ พิธีกรรมและทรัพยากรที่แตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่นจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต
- ๓) โหราศาสตร์ ดาราศาสตร์และไสยศาสตร์
 - โหราศาสตร์** หมายถึง ความรู้ในการทำนายโชคชะตา ทำนายอนาคตของบุคคลและบ้านเมือง โดยอาศัยตำแหน่งของดวงดาวในเวลาที่เกิดเหตุการณ์ต่างๆ
 - ดาราศาสตร์** หมายถึง ความรู้ที่เกี่ยวกับการสังเกต อธิบายธรรมชาติของดวงดาวและเทหิฟ้า
- ๔) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง ความรู้ ความเชื่อในการจัดการระบบนิเวศ เพื่อการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน
- ๕) ชัยภูมิและการตั้งถิ่นฐาน หมายถึง ความรู้และความเชื่อในการเลือกที่อยู่อาศัย ที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมของชุมชน โดยมีผลลัพธ์สุดท้าย คือ ความรัก ความสามัคคีและความสนุกสนานเพลิดเพลิน

คนในสังคมเกษตรกรรมจะยอมรับนับถือความกตัญญูรู้คุณของสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบ ๆ ตัว การแสดงออกของความกตัญญูรู้คุณปรากฏให้เห็นในพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น พิธีทำขวัญควาย เนื่องจากควายมีบุญคุณที่ช่วยทำนา ทำให้มีข้าวกิน พิธีเลี้ยงผีปูด ซึ่งเป็นบรรพบุรุษที่ดูแลรักษาป่า ทำให้มีไม้และสัตว์ป่าได้ใช้ในการดำรงชีวิต เป็นต้น ดอนปู่ตาเป็นภูมิปัญญาในการจัดภูมิทัศน์อย่างหนึ่ง เมื่อมีการตั้งหมู่บ้านขึ้นมาใหม่ จะมีการกำหนดพื้นที่ให้มีพื้นที่ที่เป็นเขตอนุรักษ์ เพื่อที่จะได้ทำการรักษาเชื้อพันธุ์ของสิ่งมีชีวิตที่คนในหมู่บ้านจะได้ใช้ประกอบการดำรงชีวิต พื้นที่อนุรักษ์นี้เรียกในภาษาถิ่นว่า “ดอนปู่ตา” ทุกกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ในภาคอีสานมีภูมิปัญญาในการกำหนดให้มีดอนปู่ตาในลักษณะเดียวกัน ดอนปู่ตาจึงจัดเป็นภูมิปัญญาที่สำคัญอย่างหนึ่งที่ปรากฏอยู่ในภาคอีสาน กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม จึงได้ประกาศให้ดอนปู่ตาเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๕๕ แต่รายละเอียดของการดำเนินงานและสถานภาพของดอนปู่ตามีปรากฏให้เห็นน้อยมาก จึงมีความจำเป็นที่จะต้องทำการศึกษา เพื่อใช้เป็นฐานของการจัดทำแผนเพื่อการฟื้นฟูและอนุรักษ์ต่อไป

๑.๑.๒ ประวัติความเป็นมา

ดอนปู่ตาเป็นภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มชนที่อยู่ในสังคมเกษตรกรรม ภูมิปัญญาดอนปู่ตามีส่วนที่จับต้องได้ (Tangible) และจับต้องไม่ได้ (Intangible) ในส่วนที่จับต้องได้คือในระบบภูมินิเวศของการจัดตั้งหมู่บ้านจะต้องมีดอนปู่ตาเป็นโครงสร้างหลักที่สำคัญประการหนึ่ง (ภาพ ๑.๑)

ภูมิปัญญาในส่วนที่จับต้องไม่ได้คือพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับผีปู่ตาและการจัดการพื้นที่ดอนปู่ตา เนื่องจากวิถีชีวิตของคนในภาคอีสานส่วนใหญ่เป็นสังคมเกษตรกรรมและยังมีความเชื่อและความศรัทธาในเรื่องของผี จึงมีพิธีกรรมในการเลี้ยงผีในหลายรูปแบบ ดอนปู่ตาเป็นแหล่งยึดเหนี่ยวจิตใจที่สำคัญของคนในชุมชน แต่ในสังคมยุคใหม่และภาครัฐขาดความเข้าใจในเรื่องความสำคัญของดอนปู่ตา ทำให้ภูมิปัญญานี้เริ่มสืบทอด มีการเปลี่ยนแปลงและขาดความเข้าใจในความสำคัญของการมีดอนปู่ตาในชุมชน จึงจำเป็นที่จะต้องจัดให้มีการศึกษาในเชิงลึก เพื่อจะได้เป็นข้อมูลในการอนุรักษ์และฟื้นฟูภูมิปัญญาดอนปู่ตาให้อยู่คู่ชุมชนต่อไป

๑.๑.๓ นิยามของมรดกภูมิปัญญา

คำว่า “ดอนปู่ตา” เป็นชื่อที่ใช้เรียกเหมือนกันหมดในทุกพื้นที่/กลุ่มชาติพันธุ์ ยกเว้น กลุ่มชาติพันธุ์เขมรที่เรียกว่า “ศาลตา” จากการศึกษาพบว่า ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับดอนปู่ตาเป็นวัฒนธรรมร่วมของกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในแถบเอเชียเมื่อมีการแยกย้าย กระจายไปอาศัยอยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ ของภูมิภาคจึงได้นำเอาภูมิปัญญานี้ไปปฏิบัติมาอย่างต่อเนื่อง แต่เพื่อให้สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมที่ไปอาศัยอยู่ จึงมีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างและพิธีกรรมบางอย่าง เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป ดังนั้นภูมิปัญญาดอนปู่ตาจึงเป็นภูมิปัญญาร่วมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ

เพื่อให้เกิดความเข้าใจร่วมกันในงานวิจัยชิ้นนี้ จึงขอกำหนดนิยามของคำที่ใช้เป็นขอบเขตของการวิจัยในครั้งนี้ ดังนี้

การมีส่วนร่วม หมายถึง การทำงานร่วมกันของผู้มีส่วนได้เสียตั้งแต่เริ่มขบวนการวิจัยจนสิ้นสุดงานวิจัย

การเลี้ยงผีปู่ตา หมายถึง พิธีกรรมในการถวายอาหารหรือเครื่องบูชาต่าง ๆ ให้กับผีปู่ตา ซึ่งเชื่อว่าเป็นวิญญาณของบรรพบุรุษที่ดูแลสิ่งแวดล้อมของชุมชน

กลุ่มชาติพันธุ์ หมายถึง กลุ่มที่มาอยู่รวมกันโดยมีภาษาพูด ขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรมที่มีความเป็นเอกลักษณ์ของกลุ่ม

ไถ่กู้ม หมายถึง ไช่ไถ่ที่ใช้เป็นสัญลักษณ์แทนตัวไถ่ ที่ชาวบ้านนำเข้ามาร่วมประกอบพิธีเลี้ยงผีปู่ตา ในกรณีที่ไม่ได้เอาตัวไถ่มาร่วมพิธี

ขันห้า ในกลุ่มชาติพันธุ์ทั้งหมดที่อยู่ในภาคอีสาน หมายถึง ดอกไม้ ๕ ช่อและเทียน ๕ คู่ วางบนภาชนะที่อาจเป็นจานข้าวธรรมดาหรือโอ (ขัน) หรือพาน เป็นเครื่องประกอบพิธีอย่างง่าย ๆ ในบางชุมชนอาจมีการจัดทำขันห้าที่ซับซ้อนขึ้น โดยทำชวย (กรวย) ใส่ดอกไม้

ขอดหญ้า หมายถึง การนำเอาใบหญ้าคา ใบมะพร้าว ใบตะไคร้หรือไม้ไผ่ มามัดเจียนตายแบบหลวม ๆ

คางไก่ หมายถึง กระจุกอ่อนที่เชื่อมต่อกับปากไก่อ้านล่าง

ควายทาม หมายถึง เต่าที่นำมาในการประกอบพิธีเลี้ยงผีปู่ตา

ชุมชน หมายถึง ขอบเขตของเทศบาลหรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) ตามระบบของกระทรวงมหาดไทย

เผ่าเจ้า คณะเจ้า ชะเจ้า จ้า หมายถึง บุคลากรในชุมชนที่ได้รับการคัดเลือก โดยวิธีการใดวิธีการหนึ่งให้มาทำหน้าที่ดูแลดอนปู่ตา ทำหน้าที่ประกอบพิธีกรรมและสื่อสารระหว่างผีปู่ตาและคนในชุมชน เนื่องจากคนในชุมชนมีจำนวนมากขึ้น ถ้ามีเผ่าเจ้าเพียงคนเดียวที่จะช่วยในไปประกอบพิธีต่าง ๆ ในดอนปู่ตาอาจเกิดปัญหาได้ ในปัจจุบันจึงมีการแต่งตั้งผู้ช่วยเผ่าเจ้าขึ้นมาเพื่อช่วยเผ่าเจ้าหรือปฏิบัติหน้าที่แทนในกรณีที่เผ่าเจ้าไม่อยู่

เถียด หมายถึง ไม้และดินเหนียวที่ใช้อุดหัวและท้ายของบั้งไฟน้อย

บั้งไฟน้อย หมายถึง บั้งไฟที่ใช้ดินประสิวในปริมาณน้อย ๆ ซึ่งต่างจากบั้งไฟหมื่นที่ใช้ดินประสิว ๑ หมื่นหรือ ๑๒ กิโลกรัม

ป่าวัฒนธรรมอีสาน หมายถึง ป่าที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนในชุมชน ได้แก่ เป็นแหล่งอาหาร แหล่งจูลินทรีย์ แหล่งยารักษาโรค แหล่งประกอบพิธีกรรม ฯลฯ

ป่าโคก หมายถึง เป็นคำเรียกพื้นที่ป่าที่อยู่บนที่สูงมีบทบาทต่อชุมชนคือเป็นป่าทำเล

ผี หมายถึง ผู้ที่ทำให้เกิดปรากฏต่าง ๆ ที่ไม่สามารถอธิบายได้ แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ ผีดีและผีร้าย

ผู้มีส่วนได้เสีย หมายถึง ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการบริหารจัดการดอนปู่ตา โดยประยุกต์จากหลักการวิเคราะห์ของ WWF (๒๐๐๕) และ ODI (๒๐๐๙)

พิธีกรรม หมายถึง กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับดอนปู่ตา

ภูมิปัญญาดอนปู่ตา หมายถึง องค์ความรู้/ผลงานวิจัยที่เกิด/ปรากฏในชุมชน ซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับดอนปู่ตา

มือ หมายถึง สารที่เกิดจากการผสมถ่านกับดินประสิว ในอดีตดินประสิวจะได้รับการสะสมคั่งค้าง

๑.๒ วัตถุประสงค์

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาข้อมูลพื้นฐานและภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับดอนปู่ตา

๑.๒.๒ เพื่อวิเคราะห์เงื่อนไขภาวะวิกฤติ และปัจจัยคุกคามของดอนปู่ตา

๑.๒.๓ เพื่อนำเสนอข้อมูลให้ดอนปู่ตาเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ/มนุษยชาติ

๑.๓ ขอบเขตในการดำเนินโครงการ

๑.๓.๑ พื้นที่ในการดำเนินงาน ๗ หมู่บ้าน ใน ๖ ตำบล

๑) ตำบลสงเปลือย อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ มีประชากรเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท

๒) ตำบลหนองแซง อำเภอบ้านแฮด จังหวัดขอนแก่น มีประชากรเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทลาว

๓) ตำบลดงเค็ง อำเภอหนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น มีกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทเบิ่งและไทลาวอาศัย

อยู่ร่วมกัน

๔) ตำบลดอนงัว อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม มีประชากรเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทลาว

๕) ตำบลนาสีนวน อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม มีประชากรเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทลาว

๖) ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร มีประชากรเป็นกลุ่มชาติพันธุ์กะเลิง
๑.๓.๒ ดำเนินการเก็บข้อมูล ใน ๒ ลักษณะคือ

๑) สอบถามความคิดเห็นของคนในชุมชนโดยใช้แบบสอบถามแบบมีโครงสร้าง โดยมีกลุ่มตัวอย่างร้อยละ ๓๐ ของกลุ่มประชากร

๒) สัมภาษณ์เต่าจ้ำและผู้รู้ในชุมชน ในเรื่องของประวัติความเป็นมาของดอนปู่ตา การคัดเลือกเต่าจ้ำและภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้อง

๑.๓.๓ การวิเคราะห์หาผู้มีส่วนได้เสียโดยประยุกต์จากหลักการวิเคราะห์ของ WWF (๒๐๐๕) และ ODI (๒๐๐๙)

๑.๓.๔ ระยะเวลาในการดำเนินงาน ๑๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๖ ถึง ๑๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๗

๑.๔ สถานภาพองค์ความรู้/งานวิจัย/ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

๑.๔.๑ สถานภาพองค์ความรู้/ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับดอนปู่ตา

ดอนปู่ตาและการเลี้ยงผีปู่ตาเป็นวัฒนธรรมที่อยู่ในสังคมอีสานมานานหลายพันปี โดยที่ทางภาครัฐยังขาดความเข้าใจภูมิปัญญาในเรื่องนี้ทั้งทางด้านกายภาพและหน้าที่ที่มีต่อการจัดการระบบนิเวศ ในช่วงระยะเวลา ๑๕ ปีที่ผ่านมาได้มีการศึกษาทางวิชาการจนเป็นที่ประจักษ์ว่า ป่าดอนปู่ตาและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องเป็นภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรชีวภาพและสิ่งแวดล้อมในชุมชน แต่เนื่องจากพื้นที่ดอนปู่ตาอยู่ในความดูแลของหลายหน่วยงาน ได้แก่ กรมที่ดิน กรมป่าไม้ สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตร (สปก.) ซึ่งยังไม่มีเอกภาพในการบริหารจัดการข้อมูล ทำให้พื้นที่ดอนปู่ตายังไม่ปรากฏในระบบการบันทึกของทางราชการ นอกจากนี้การบริหารจัดการยังไม่ได้มีการนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาร่วมในการจัดการเท่าที่ควร ดังนั้นข้อมูลเกี่ยวกับดอนปู่ตาในภาพรวมจึงไม่ปรากฏในเอกสารใด ข้อมูลที่ปรากฏให้เห็นมีเป็นส่วนน้อยและเป็นการนำเสนอในเชิงพรรณนาเท่านั้น ยังไม่มีการวิเคราะห์ส่วนที่เป็นภูมิปัญญาที่แท้จริง ปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือการศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาส่วนใหญ่มีมุมมองเพียงด้านสังคมเพียงด้านเดียว ขาดมุมมองทางวิทยาศาสตร์ ทำให้เข้าใจภูมิปัญญาเป็นแบบขาดบูรณาการ

เนื่องจากบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้ภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับดอนปู่ตาเปลี่ยนแปลงไปด้วย กิจกรรมและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องมีการปรับเปลี่ยนไปตามกระแสของสังคม การเปลี่ยนแปลงที่เห็นชัดเจน ได้แก่

๑) การเลี้ยงผีปู่ตาลดลงจากปีละ ๒ ครั้ง มาเหลือเพียงปีละ ๑ ครั้ง ส่วนใหญ่ประกอบพิธีเลี้ยงผีปู่ตาในช่วงเดือน ๖ ยกเว้น ชนเผ่ากะเลิงที่อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร ที่เลี้ยงในวันขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๓

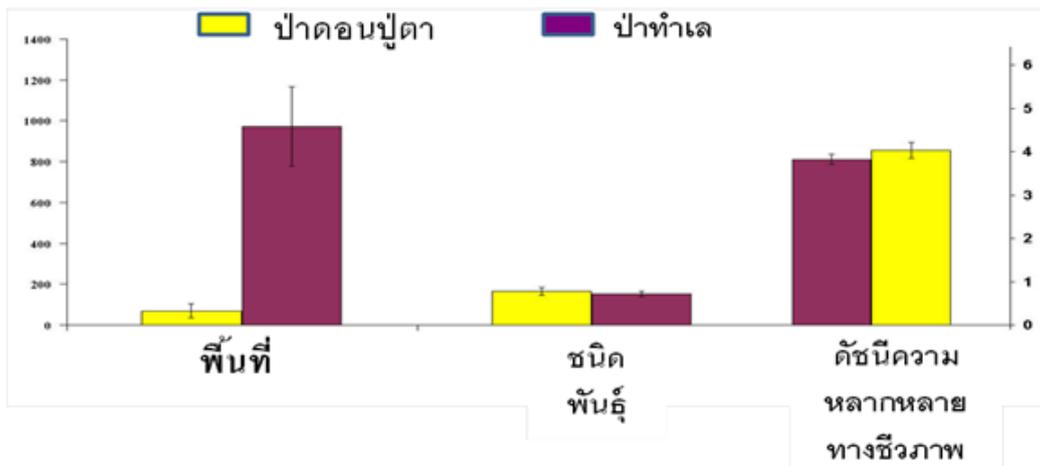
๒) หน้าที่ของดอนปู่ตาที่เป็นธนาคารชีวิตได้เลือนหายไปจากสังคม เหลือไว้เพียงความเชื่อเรื่องของความศักดิ์สิทธิ์ การไปลาผีปู่ตายังคงมีปฏิบัติในทุกชุมชนที่มีดอนปู่ตา

๓) ภาครัฐขาดความรู้ ความเข้าใจในเรื่องความสำคัญของดอนปู่ตากับวิถีชีวิตของชุมชนอย่างสิ้นเชิง จึงมีการสนับสนุนให้มีการนำเอาพื้นที่ดอนปู่ตาไปใช้ประโยชน์อื่น ๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์พืชสัตว์และจุลินทรีย์ของชุมชน

๑.๔.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

บทความและการศึกษาทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับดอนปู่ตามีไม่เกิน ๑๕ ชิ้น แต่ละชิ้นมีเนื้อหาที่มีสาระบางส่วนแตกต่างและมีความเข้าใจในบางประเด็นที่คลาดเคลื่อนไปจากภูมิปัญญาเดิม ได้แก่ บุญยงค์ เกศเทศ ได้เสนอบทความพิเศษเกี่ยวกับดอนปู่ตาซึ่งมีการแสดงทัศนะในการจัดการ ความขัดแย้งและการใช้ประโยชน์จากดอนปู่ตา โดยนำเสนอใน website ในชื่อเรื่อง "ดอนปู่ตา ป่าวัฒนธรรมอีสาน" และในปี พ.ศ. ๒๕๔๒ บุญยงค์ เกศเทศ ยังมีรายงานการศึกษาศาสนาบ้านป่าดอนปู่ตาและบทบาทพฤติกรรมของเฒ่าจ้ำในชุมชนอีสาน โดยทำการศึกษาเฒ่าจ้ำ ๓๘๕ รายใน ๙ จังหวัดภาคอีสาน ในรายงานทั้ง ๒ รายการแสดงให้เห็นว่าการบริหารจัดการดอนปู่ตาไม่มีความแตกต่างไปจากการจัดการป่าชุมชนในประเภทอื่น ๆ โดยให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมดำเนินการ ทั้งนี้ได้มีการจัดทำประกาศขยายพื้นที่ดอนปู่ตาไปยังพื้นที่ป่าอื่น ๆ เช่น ป่าท่าเล (ป่าที่คนอีสานใช้ในการหาอยู่หากิน) มีการปรับเปลี่ยนธรรมเนียมของชุมชนไปจากแบบดั้งเดิมที่เคยห้ามเก็บหาล่าสัตว์ในดอนปู่ตา การดำเนินการในครั้งนี้ได้มีการประกาศให้คนในชุมชนสามารถมาเก็บหาและล่าสัตว์ในพื้นที่ดอนปู่ตาได้ ซึ่งแตกต่างจากรายงานบางชิ้น เช่น อุษา กลิ่นหอมและคณะ (๒๕๔๐) กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม (๒๕๓๗) ที่กล่าวว่าพื้นที่ป่าดอนปู่ตาเป็นพื้นที่อนุรักษ์ตามภูมิปัญญาของคนอีสานที่ประชาชนทั่วไปไม่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้โดยตรง เป็นต้น แต่งานของ บุญยงค์ เกศเทศ ไปสอดคล้องกับรายงานของ ศักดา เชื้อปทุม (๒๕๓๘) ที่ทำการศึกษาคความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับป่าดอนปู่ตาในเขตอำเภอนาเชือก จังหวัดมหาสารคาม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะสภาพป่าที่มีความสัมพันธ์ต่อวิถีชีวิตของชุมชน ๑๙ หมู่บ้าน ๑๐ ตำบล ผลจากการศึกษาพบว่า ประชาชนมีการใช้ประโยชน์จากป่าดอนปู่ตาในการเก็บพืช หน่อไม้และเห็ดมารับประทาน โดยมีการเลี้ยงผีปู่ตาในช่วงเดือน ๓ และ เดือน ๖ นอกจากนี้ยังมีการทำพิธีเสี่ยงทายในเดือน ๘ เพียงเดือนเดียวในรอบปีด้วย ผลงานวิจัยเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับดอนปู่ตามีการปรับเปลี่ยนไปหรือเป็นภูมิปัญญาที่อยู่ในสภาพที่สึกกร่อน (Traditional Knowledge erosion)

Klinhom *et al.*, (1998) ได้รายงานความหลากหลายชนิดของพืชและสัตว์รวมทั้งภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับดอนปู่ตา โดยกล่าวว่าป่าดอนปู่ตาเป็นภูมิปัญญาในการจัดการป่าวัฒนธรรมของคนอีสานที่ได้กำหนดให้มีพื้นที่ป่าอนุรักษ์ประจำหมู่บ้าน มีกฎระเบียบห้ามเก็บหา ห้ามล่าสัตว์ในพื้นที่ของป่าดอนปู่ตา ทำให้พื้นที่ของป่าดอนปู่ตาเป็นที่อยู่ที่ปลอดภัยให้พืชและสัตว์ได้อาศัยในการสืบลูกหลาน ในอดีตป่าดอนปู่ตามีพื้นที่เฉลี่ยประมาณ ๕๐ ไร่ มีความหลากหลายชีวภาพเทียบเคียงได้กับป่าท่าเลขนาด ๑,๐๐๐ ไร่ (Klinhom *et al.*, ๑๙๙๘) (ภาพ ๑.๔) บริเวณกลางป่าดอนปู่ตามีการสร้างหอฟ่อปู่และห่อแม่ย่าไว้ทำการสักการะ การกำหนดอาณาบริเวณให้มีป่าดอนปู่ตาเป็นกุศโลบายทางสังคมของภาคอีสานในการอนุรักษ์ทรัพยากรพันธุกรรม โดยใช้เรื่องทางจิตวิทยาของผีบรรพบุรุษมาเป็นตัวกำกับ เพื่อให้เกิดความเคารพเชื่อฟังและสร้างศรัทธาร่วมที่จะปฏิบัติตามคำสั่ง

ภาพ ๑.๔ เปรียบเทียบพื้นที่ป่าดอนปู่ตาและป่าทำเลที่แสดงให้เห็นว่าแม้ว่าพื้นที่ดอนปู่ตาจะมีขนาดเล็กกว่าแต่ความหลากหลายทางชีวภาพกลับไม่แตกต่างกัน

สมใจ ภูมิพันธ์ (๒๕๔๙) ทำการศึกษาและพัฒนาต้นแบบการจัดการป่าชุมชนกรณีศึกษา:ป่าดอนปู่ตา ตำบลโพนเมือง อำเภออาจสามารถ จังหวัดร้อยเอ็ด และป่าดงโศก ตำบลดู่น้อย อำเภอจตุรพักตรพิมาน จังหวัดร้อยเอ็ด พบว่าในพื้นที่ยังคงมีความศรัทธาและเล็งฝิปู่ตาตามภูมิปัญญาดั้งเดิม เช่นเดียวกับรายงานของโสภิตา ยงยอด (๒๕๔๙) ที่ทำการศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านอีสานในการอนุรักษ์ป่าดอนปู่ตา : ชุมชนบ้านคอนสาร-สารพัฒนา ตำบลวังแสง อำเภอแกดำ จังหวัดมหาสารคาม พบว่าชุมชนบ้านคอนสาร-สารพัฒนายังมีการถือปฏิบัติในการเล็งฝิปู่ตาประจำทุกปี

อุษา กลิ่นหอมและคณะ (๒๕๓๘-๒๕๓๙) รายงานความหลากหลายชนิดของพันธุ์พืชในป่าดอนปู่ตาไว้ ๒๘๘ ชนิด ในขณะที่ศิริวรรณ อุทธา (๒๕๔๗) ทำการศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านในป่าดอนปู่ตาและป่าทำเลบ้านหนองจิก จังหวัดมหาสารคาม พบพันธุ์ไม้ทั้งสิ้นจำนวน ๑๑๕ ชนิด

การศึกษาในระยะที่ผ่านมาส่วนใหญ่เป็นการพรรณนาสิ่งที่พบเห็นยังขาดการวิเคราะห์ในเชิงลึก แต่ปรากฏการณ์ที่แสดงให้เห็นว่าป่าดอนปู่ตายังมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชนคือการที่ยังมีป่าดอนปู่ตาและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องหลงเหลืออยู่ในชุมชนและยังมีวิถีปฏิบัติในการเล็งฝิปู่ตา

๑.๔.๓ ทฤษฎี/ความเชื่อที่เกี่ยวข้อง

การนับถือผี การนับถือผีนั้น คงสืบเนื่องมาจากลัทธิบูชาบรรพบุรุษ (Ancestor worship) ซึ่งความเชื่อนี้เจริญเติบโตมาจากลัทธิที่เชื่อถืออำนาจเหนือธรรมชาติ (Animism) อันเป็นต้นกำเนิดของลัทธิประเพณีหลายอย่างและเป็นที่มาของศาสนาบางประเภทด้วย คติความเชื่อเกี่ยวกับผีเป็นความเชื่อของมนุษย์มาตั้งแต่สมัยโบราณ เป็นพัฒนาการของความเชื่อระดับหนึ่งของมนุษย์ที่เปลี่ยนแปลงไปตามโครงสร้างและสภาพของสังคม ในสังคมที่มีความก้าวหน้าทางวิทยาการและเทคโนโลยีมากขึ้นจะละทิ้งหรือลดหย่อนความเชื่อเกี่ยวกับผีลงไป จะหันมานับถือพระเจ้าซึ่งก็คือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มองไม่เห็นตัว มีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์เหนือมนุษย์เหนือธรรมชาติเหมือนผี แต่เรียกชื่อและมีพิธีกรรมที่แตกต่างกันไปเท่านั้น ไม่ได้มุ่งสนองความต้องการในชีวิตประจำวันเท่านั้น แต่จะพยายามแสวงหาคำตอบเกี่ยวกับชีวิตหลังความตาย เสนอความคิดความเชื่อเกี่ยวกับชาติหน้าที่เป็นเหตุเป็นผล มีหลักปรัชญาที่ซับซ้อนมากยิ่งขึ้น นับเป็นพัฒนาการความเชื่อระดับหนึ่งที่แสดงถึงภูมิปัญญาในระดับสูงของมนุษย์ ซึ่งนักมานุษยวิทยากำหนดให้ความเชื่อในลักษณะนี้เป็นศาสนาของสังคมสมัยประวัติศาสตร์และให้การนับถือผีเป็นศาสนาในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ แต่เนื่องจากคติความเชื่อใน

การนับถือผีเป็นความเชื่อพื้นฐานที่เก่าแก่ดั้งเดิม ดังนั้นจึงยังคงเหลือความเชื่อดังกล่าวนี้อยู่ในจารีตประเพณี และพฤติกรรมของมนุษย์ในแทบทุกสังคมไม่มากก็น้อย (<http://www.nectec.or.th/schoolnet/library/webcontest2003/100team/dlms066/page6/lanna.htm>)

ผู้รู้ในอดีตจึงกำหนดว่าผู้ที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์ที่ไม่สามารถอธิบายได้คือ “ผี” ดังนั้น “ผี” ในวัฒนธรรมอีสานจึงแบ่งได้ออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ

-ผีดี เช่น ผีปู่ตา ผีเรือน ผีตาแฮก เป็นต้น

-ผีร้าย เช่น ผีเป่า ผีปอบ เป็นต้น

ความเชื่อเรื่องผีของชาวอีสานเข้ามาผูกพันในการประกอบอาชีพ ซึ่งว่ามีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของชาวอีสาน การทำนาอันเป็นอาชีพที่ขึ้นอยู่กับสภาพของธรรมชาติดินฟ้าอากาศ จะได้ผลหรือไม่ได้ผลขึ้นอยู่กับธรรมชาติแต่มีผีเป็นผู้กำหนด ผีเป็นสัญลักษณ์แทนอำนาจเหนือธรรมชาติที่ชาวอีสานให้ความสำคัญมาก เพราะผีผูกพันอยู่กับการดำเนินชีวิต “ดอนปู่ตา” เป็นภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการนับถือผีประเภทหนึ่ง ที่มีส่วนทั้งการดูแลความเป็นอยู่ในครัวเรือนและผลผลิตในไร่นา การดำเนินชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในภาคอีสานจึงผูกพันกับภูมิปัญญาดอนปู่ตาตลอดทั้งปี ดังนั้นจึงมีดอนปู่ตาปรากฏอยู่ในเกือบทุกชุมชน

๑.๕ คำถามในการดำเนินโครงการ

สภาพของดอนปู่ตามีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรและความสำคัญของดอนปู่ตาที่มีต่อการดำรงชีวิตของคนอีสานจะมีการปกป้องและฟื้นฟูให้อยู่คู่สังคมอีสานได้อย่างไร

๑.๖ ชุมชนที่เกี่ยวข้อง (บุคคล/กลุ่มคน/พื้นที่ ฯลฯ)

๑) สถานการณ์ทั่วไปในภาคอีสานมีชุมชนที่ยังถือปฏิบัติเกี่ยวกับดอนปู่ตาไม่น้อยกว่าร้อยละ ๙๐ คนในแต่ละชุมชนยังให้ความนับถือและเชื่อมั่นในความศักดิ์สิทธิ์ของผีปู่ตา แม้ว่าจะไม่ทราบเหตุผลทางด้านวิทยาศาสตร์ของการมีดอนปู่ตาในชุมชน ความเชื่อมั่นและความศรัทธาทำให้ภูมิปัญญาดอนปู่ตาสามารถยืนยงมาได้จนถึงปัจจุบัน

๒) กลุ่มคนที่เกี่ยวข้องในการดำเนินงานในครั้งนี้ คือกลุ่มคนที่อยู่ในพื้นที่เป้าหมาย ๖ พื้นที่ คือ

(๑) ตำบลหนองแขง อำเภอบ้านแฮด จังหวัดขอนแก่น กลุ่มชาติพันธุ์ไทลาว

(๒) ตำบลดงเค็ง อำเภอหนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น กลุ่มชาติพันธุ์ไทเบ็ง (ไทโคราช) และ

กลุ่มชาติพันธุ์ไทลาว

(๓) ตำบลดอนจัว อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม กลุ่มชาติพันธุ์ไทลาว

(๔) ตำบลนาสีนวน อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม กลุ่มชาติพันธุ์ไทลาว

(๕) ตำบลสงเปลือย อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ กลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท

(๖) เทศบาลกุดแสด ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร กลุ่มชาติพันธุ์กะเลิง

๑.๗ การกระจายตัวของภูมิปัญญาดอนปู่ตา

โครงสร้างของดอนปู่ตาและความเชื่อในพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับดอนปู่ตามีปรากฏให้เห็นเป็นจำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ใดก็จะมีดอนปู่ตาอยู่ในชุมชน สามารถพบเห็นดอนปู่ตาได้ในทุกตำบลของภาคอีสาน

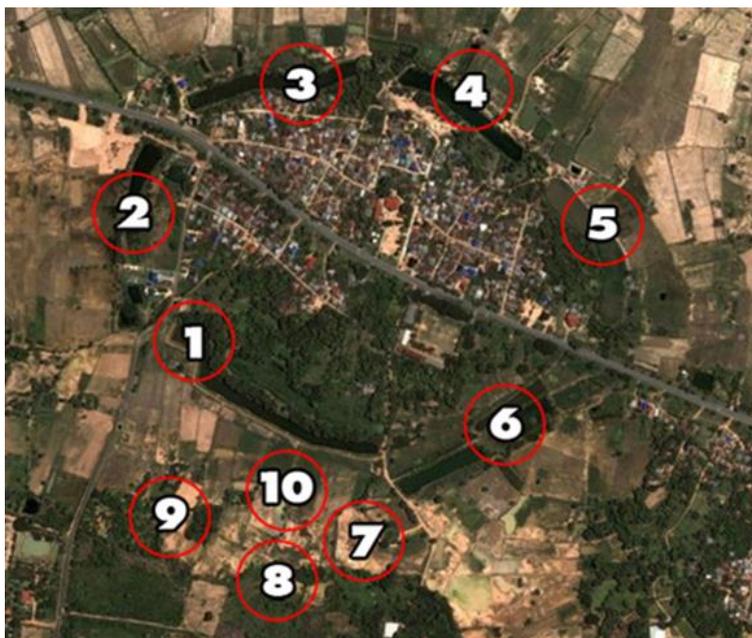
บทที่ ๒

ข้อมูลพื้นฐานและภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับดอนปู่ตา

๒.๑ ประวัติความเป็นมา/ความสำคัญของดอนปู่ตา

๒.๑.๑ ประวัติความเป็นมาของดอนปู่ตา

การบันทึกทางประวัติศาสตร์ของไทยส่วนใหญ่เป็นการบันทึกเหตุการณ์ของชนชั้นสูงเป็นส่วนใหญ่วิจัยและการวิเคราะห์ความเป็นอยู่ของชุมชนดำเนินการตามหลักฐานที่ขุดค้นพบ เช่น เครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการตาย เป็นต้น แต่การรายงานเกี่ยวกับระบบนิเวศหรือการจัดการภูมิทัศน์ของชุมชนพบได้น้อยมาก ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม (๒๕๔๐) รายงานไว้ว่า ชุมชนในภาคอีสานมีมาก่อนประวัติศาสตร์ ในตำนานอุรังคธาตุได้กล่าวไว้ว่า มีการตั้งชุมชนในเขตหนองแสมตอนต้นของแม่น้ำโขง แล้วจึงมีการเคลื่อนย้ายลงมาเรื่อย ๆ ทำให้มีการกระจายตัวอยู่ในเขตแอ่งสกลนคร จากภาพถ่ายทางอากาศของชุมชนบ้านเชียงเหียน ซึ่งมีอายุประมาณ ๒,๐๐๐ ปี พบว่าการจัดตั้งชุมชนปรากฏส่วนของดอนปู่ตาอยู่แล้ว (<http://www.sarakhamclick.com/sarakham.html>) แสดงให้เห็นว่าภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับดอนปู่ตามีมานานมากแล้ว (ภาพ ๒.๑)

๑. สระแก้ว ที่ตั้งของศาลเจ้าแม่สองนาง
๒. บึงหว่า
๓. บึงบ้ำ
๔. บึงสิม ที่ตั้งของศาลปู่ตา(เดิม)
๕. บึงบอน
๖. หนองขอนแก่น
๗. หนองหลุมพะาะ
๘. ดอนอัญญาเฒ่า เชื่อว่าเป็นที่ตั้งศพเจ้าเมืองคนแรก
๙. ดอนญาคู
๑๐. ทุ่งสนามชัย ที่ซุ่มรบในสมัยก่อน

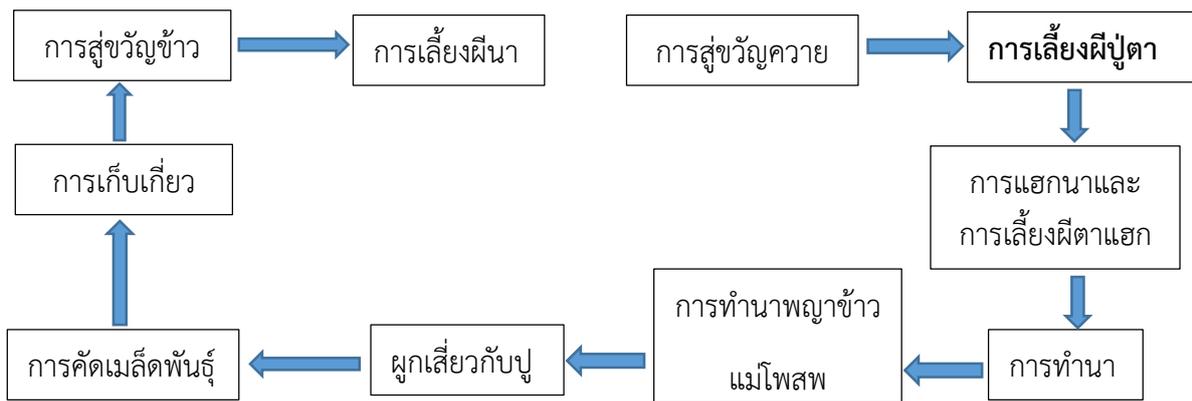
ภาพ ๒.๑ ลักษณะผังเมืองโบราณ บ้านเชียงเหียน มีอายุประมาณ ๒,๐๐๐-๑,๕๐๐ ปี

(ภาพจาก <http://www.sarakhamclick.com/sarakham.html>)

การตั้งชุมชนในภาคอีสานระยะแรก ๆ ยังไม่มีศาสนาพุทธเข้ามาเกี่ยวข้อง ชุมชนต่าง ๆ จึงให้ความสำคัญต่อการนับถือผี ผีในที่นี้หมายถึง ผู้ที่ทำให้เกิดปรากฏต่าง ๆ ที่ไม่สามารถอธิบายได้ ประกอบกับชุมชนของอีสานเป็นสิ่งคมนาคมที่ให้ความเคารพต่อทุกสิ่งที่คุณต่อการดำรงชีวิต ไม่ว่าจะเป็น ดิน น้ำ

ป่า เชื่อว่ามีผีสิงสถิตอยู่ ถ้าปฏิบัติไม่ดีจะทำให้เกิดความอดอยาก ดังนั้นจึงมีพิธีกรรมในการบูชาผีในรูปแบบต่าง ๆ ดังนี้ (ภาพ ๒.๒)

- (๑) การทำขวัญข้าว เป็นพิธีกรรมนำข้าวขึ้นเล่า
- (๒) การทำขวัญควาย เพื่อแสดงให้เห็นว่าควายเป็นสัตว์ที่มีบุญคุณต่อชีวิต
- (๓) การเลี้ยงผีนา เป็นการแสดงความกตัญญูรู้คุณของดินที่ทำให้มีที่เพาะปลูก มีอาหารกิน ผีนาส่วนใหญ่อยู่ตามจอมปลวกหรือต้นไม้ใหญ่ที่อยู่ในบริเวณที่นา ในบางพื้นที่เรียกว่า “นางทอง”
- (๔) การเลี้ยงผีปูด เป็นการเลี้ยงเพื่อขออนุญาตลงทำนา ถ้ายังไม่เลี้ยงผีปูดจะลงทำนาไม่ได้ มีพิธีกรรมเสี่ยงทาย เพื่อทำนายสภาพของหมู่บ้านและไร่นาว่าจะดีหรือร้ายประการใด
- (๕) การเลี้ยงผีตาแฮกหรือการทำพิธีแรกนา เป็นการเลี้ยงผีเพื่อขออนุญาตไถนา โดยการทำแปลงนาขนาดเล็กไว้ตามมมนา เพื่อปลูกข้าวให้ผีตาแฮกจำนวน ๗ ต้น
- (๖) การเลี้ยงแม่โพสพ คนอีสานเชื่อว่า “ข้าวก่ำ” คือแม่โพสพ ที่ต้องปลูกเอาไว้กลางทุ่งนาปกติ เชื่อว่าการปลูกข้าวก่ำไว้ตรงกลางจะช่วยไล่ศัตรูข้าวได้ จึงได้นับถือข้าวก่ำเป็นแม่โพสพ ที่คอยดูแลสุขภาพของข้าวอื่น ๆ

ภาพ ๒.๒ แผนภูมิแสดงกิจกรรมในวิถีของเกษตรกรในชุมชนต่าง ๆ ของภาคอีสาน

พิธีกรรมเหล่านี้จึงมีส่วนเชื่อมกับการจัดระบบภูมิทัศน์ของหมู่บ้าน อูชา กลิ่นหอม (๒๕๕๖) ได้นำเสนอไว้ว่า “การจัดภูมิทัศน์ของชุมชนในภาคอีสาน” (ภาพ ๑.๓) แบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ

(๑) ป่าดอนห้วยนา เป็นพื้นที่ป่าที่อยู่บนที่สูงที่สุดของชุมชน คนในชุมชนมีการจับจองพื้นที่เป็นของตนเอง โดยมีการตกลงร่วมกันว่าของใครจะอยู่ในส่วนไหน ไม่ได้ใช้กฎหมายที่ดินเป็นตัวกำหนด

(๒) ป่าชุมชน อยู่บริเวณที่ต่ำลงมาจากป่าดอนห้วยนา โดยแบ่งพื้นที่ออกเป็น ๓ ส่วน ตามประโยชน์การใช้สอย ได้แก่

- ก. ป่าทำเลมีบริเวณกว้างมากที่สุด ในอดีตมีพื้นที่เฉลี่ยไม่น้อยกว่า ๑,๐๐๐ ไร่
 - ข. ป่าช้า ใช้ประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย
 - ค. ป่าดอนปูด เป็นพื้นที่อนุรักษ์ ห้ามเก็บหา ห้ามล่าสัตว์
- (๓) พื้นที่ทำนา เป็นพื้นที่ลุ่ม อยู่บริเวณต่ำสุดของหมู่บ้าน

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า “ดอนปู่ตา” เป็นการจัดระบบภูมินิเวศของคนที่อาศัยอยู่ในภาคอีสาน ไม่ว่าจะ เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ใด เมื่อมีการอพยพเข้ามาอยู่ในภาคอีสานของประเทศไทย ก็จะมีการปฏิบัติในทำนอง เดียว ทำให้มีการกำหนดภูมินิเวศที่คล้ายคลึงกัน เช่น กลุ่มชาติพันธุ์ไทยดำที่อพยพมาจากเวียดนามหรือกะเลิง เมื่ออพยพเข้ามาอยู่ในภาคอีสานก็มีการจัดตั้งดอนปู่ตาในชุมชนเช่นเดียวกัน ในส่วนของภาคอีสานตอนใต้หรือ แอ่งโคราชก็เช่นเดียวกัน มีวัฒนธรรมการนับถือผีมาก่อนการนับถือศาสนาพุทธ การจัดระบบนิเวศให้มีพื้นที่ สำหรับผีปู่ตาจึงมีปรากฏเช่นเดียวกัน แต่เนื่องจากพื้นที่บริเวณนี้ได้รับอิทธิพลของขอมและพุทธศาสนาเข้ามา มาก จึงมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมไปมากกว่ากลุ่มชนที่อาศัยอยู่ทางภาคอีสานตอนบน

๒.๑.๒ ความสำคัญของดอนปู่ตาต่อวิถีชีวิตของชุมชน

๑) ด้านโครงสร้าง

(๑) มิติทางด้านสังคม

ก. เป็นที่พึ่งทางจิตใจ มีหอนปู่ตาที่สัมผัสได้ เมื่อมีปัญหาหรือต้องการที่พึ่งทางใจสามารถ เข้าหาได้ เหมือนการเข้าหาผู้หลักผู้ใหญ่ของบ้าน

ข. มีบุคคลที่เรียกว่า “เฒ่าจ้ำ” เป็นผู้สื่อสารระหว่างผีปู่ตาและคนในชุมชน ทำให้ได้รับ คำตอบในทุกเรื่อง

(๒) มิติทางด้านวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ

ก. เป็นภูมิปัญญาในการจัดการระบบนิเวศในชุมชน

ข. เป็นแหล่งสะสมพันธุกรรมของพืชและสัตว์ที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชุมชนทำให้ ได้พึ่งพิงทั้งในเรื่องของอาหาร ยารักษาโรค และที่อยู่อาศัย

๒) ด้านการดำเนินชีวิต

(๑) มิติทางด้านสังคม

ก. เป็นศูนย์รวมทางด้านจิตใจของชุมชน คนในชุมชนสามารถพึ่งพิงได้เมื่อยามมีเรื่องทุกข์ ร้อน

ข. เป็นผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการทำการเกษตรในชุมชน

ค. พิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ตาประจำปีเป็นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดความสามัคคีของคนในชุมชน

(๒) มิติทางด้านวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ

ก. เป็นศูนย์รวมภูมิปัญญาด้านต่าง ๆ เช่น การทำบั้งไฟ การทำเหล้าโทและเหล้าขาว

ข. มีการสร้างดัชนีชี้วัดคุณภาพสิ่งแวดล้อมจากทรัพยากรชีวภาพในชุมชน

๒.๑.๓ สถานภาพองค์ความรู้ที่มีอยู่

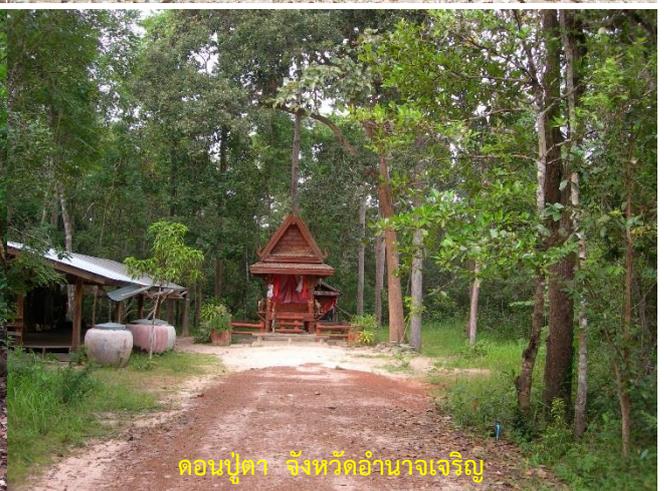
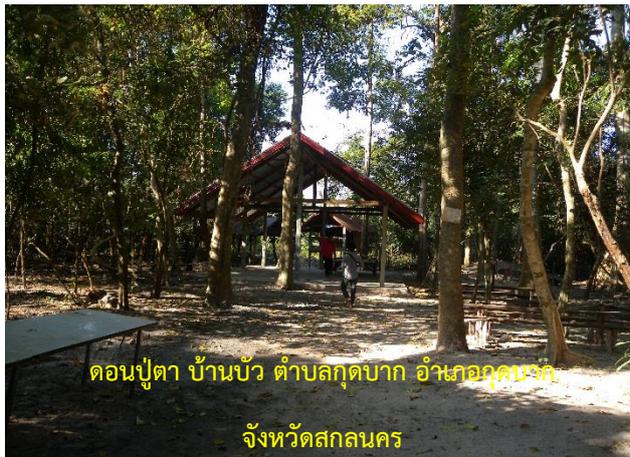
๑) ด้านโครงสร้าง

จากการทบทวนวรรณกรรมสรุปได้ว่า ดอนปู่ตา เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีการจัดตั้งขึ้นมาพร้อมกับการตั้งหมู่บ้าน แม้ว่าจะไม่มีหลักฐานสนับสนุนที่เป็นลายลักษณ์อักษร แต่จากข้อมูลเมืองโบราณบ้านเชียง เทียน จังหวัดมหาสารคามและจากการสัมภาษณ์พบว่าดอนปู่ตามีกำเนิดมาไม่น้อยกว่า ๑,๐๐๐ ปี ดอนปู่ตา ประกอบด้วยโครงสร้างที่สำคัญ ๒ ส่วน คือ ส่วนที่เป็นพื้นที่ป่าและส่วนที่เป็นอาคารหอนปู่ตา (ภาพ ๒.๓)

ภาพ ๒.๓ โครงสร้างของดอนปู่ตา มีหอปู่ตา (ตำแหน่งหมุดสีเหลือง) อยู่ตรงกลางป่า (บริเวณที่มีเส้นสีส้มล้อมรอบ)

เดิมทุกหมู่บ้านมีดอนปู่ตาที่มีป่าล้อมรอบหอปู่ตา (ภาพ ๒.๔) แต่ในปัจจุบันพบว่าบางหมู่บ้านป่ารอบหอปู่ตาได้มีการปรับเปลี่ยนไปทำหน้าที่อื่น เช่น สถานีอนามัยหรือในปัจจุบันเรียกว่าโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล โรงเรียน สำนักสงฆ์ สำนักงาน อบต. เป็นต้น บางพื้นที่เหลือไว้เฉพาะหอปู่ตา (ภาพ ๒.๕) เพื่อเอาไว้กราบไหว้เท่านั้น บางหมู่บ้านยกเลิกสิ่งที่เกี่ยวข้องกับดอนปู่ตาทั้งพื้นที่และกิจกรรม แต่อย่างไรก็ตามพบว่าในแต่ละตำบลในภาคอีสานยังมีดอนปู่ตาที่มีป่าล้อมรอบอย่างน้อยตำบลละ ๑ แห่ง ยกเว้นในกลุ่มชาติพันธุ์เขมร ที่ส่วนใหญ่มีเพียงหอปู่ตา ซึ่งในกลุ่มชาติพันธุ์เขมรเรียกว่า “ศาลตา” ส่วนป่ารอบดอนปู่ตาได้รับการแปรสภาพไปจนหมดสิ้น ในบางพื้นที่มีการนำเอาศาลพระภูมิเข้าไปไว้ในดอนปู่ตา (ภาพ ๒.๖) บางพื้นที่สร้างศาลตาไว้ในบ้าน (ภาพ ๒.๗)

ภาพ ๒.๔ สภาพดอนปู่ตาที่มีป่าล้อมรอบ

ในอดีตอาคารหอปู่ตาวจะมีขนาดเท่าบ้านอยู่อาศัยจริง ๆ บนบ้านมีเสื่อ หมอน ปิ่น ซึ่งถือว่าเป็นเครื่องใช้ของผีปู่ตา เมื่อบ้านของปู่ตาดูผุพังลงจะมีการซ่อมหรือสร้างขึ้นใหม่ เนื่องจากภาวะทางสังคมที่มีลักษณะเป็นทุนนิยมมากขึ้น ทำให้มีเวลาและทุนเพื่อสาธารณะลดลง ดังนั้นเรือนของปู่ตาก็มาขนาดลดลงตามกาลเวลาที่เปลี่ยนไป ในความเชื่อดั้งเดิม ผีปู่ตาเป็นผีบรรพบุรุษที่เป็นเจ้าของพื้นที่มาก่อนหรืออาจเทียบได้กับเทพารักษ์หรือเทวดาที่ทำหน้าที่ปกป้องรักษาป่า เพื่อให้คนได้ใช้อยู่ ใช้กิน ประทับชีวิต แต่ที่เรียกว่า “ผี” เนื่องจากรากเหง้าเดิมของสังคมอีสานมีการนับถือผี ก่อนที่จะมานับถือพุทธ สาเหตุของการนับถือผี เนื่องจาก “ผี” หมายถึง ผู้ที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์หรือสิ่งที่เกิดขึ้นแล้วไม่สามารถอธิบายได้ด้วยความรู้ในสมัยนั้น

ภาพ ๒.๕ ตอนปูตาที่พื้นที่ป่าโดยรอบถูกบุกรุก เหลือเฉพาะส่วนที่เป็นหอปูตา

ภาพ ๒.๖ ดอนปู่ตาที่มีการเปลี่ยนแปลงไปจากวิถีดั้งเดิม โดยมีการนำเอาศาลพระภูมิเข้ามาอยู่
ร่วมด้วย หอปู่ตามี ๔ เสา ส่วนศาลพระภูมิมี ๑ เสา

ภาพ ๒.๗ การเปลี่ยนแปลงของดอนปู่ตาที่มีการนำเอาหอปู่ตาเข้ามาไว้ในบริเวณบ้านพัก
หอที่มีเสาเดียวคือศาลพระภูมิเจ้าที่ ส่วนหอที่มี ๔ เสาคือหอปู่ตา

๒) บุคคลที่เกี่ยวข้อง

“เฒ่าจ๋า” หรือ “ชะจ๋า” เป็นบุคคลที่ถูกคัดเลือกจากคนในหมู่บ้าน โดยวิธีการเสี่ยงทายหรือใช้ประชาตติของคนในชุมชน “เฒ่าจ๋า” มีหน้าที่หลัก ๒ ประการ คือ

(๑) ทำการสื่อสารระหว่างผู้คนในชุมชนหรือการร้องขอเป็นรายบุคคลกับผีปู่ตา คนในหมู่บ้านหรือบุคคลใด บุคคลหนึ่งเมื่อต้องการไปบน บอกหรือร้องขอเรื่องใดกับผีปู่ตา เฒ่าจ๋าจะเป็นผู้มาสื่อสารกับบุคคลหรือชุมชน เพื่อให้ได้คำตอบกับเรื่องที่ไปร้องขอหรือบอกกล่าว (แต่ไม่ใช่การทรงเจ้าเข้าผี) การดำเนินการเช่นนี้จัดได้ว่าเป็นการสร้างจิตวิทยาที่ดี เพราะจะทำให้ลดความกดดัน สร้างความมั่นใจให้กับผู้ไปร้องขอ

(๒) ทำหน้าที่ดูแลรักษาป่า โดยทุกวันศีล (วันพระ) จะเข้าดูแลความเรียบร้อยในตอนปู่ตา

๓) ด้านพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง

(๑) พิธีกรรม บำ (บนบาล ศาลกล่าว) การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตไม่ว่าจะเป็นรูปแบบใดต้องทำพิธีบอกกล่าวผีปู่ตาเสมอ เช่น จะไปขายแรงงานในต่างประเทศ ลูกหลานจะสอบเข้าโรงเรียนใหม่ เด็กเกิดใหม่ แต่งงานเอาเขยหรือสะใภ้เข้าบ้าน เป็นต้น การประกอบพิธีบำ ต้องไปแจ้งกับเฒ่าจ๋าให้เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมให้เท่านั้น เจ้าตัวไม่สามารถเดินเข้าไปในตอนปู่ตาแล้วประกอบพิธีกรรมได้ด้วยตนเอง การแก้บน อาจดำเนินการทันทีเมื่อสิ่งที่ขอไว้ประสบความสำเร็จหรือรอม่าแก่ในวันที่มีเลี้ยงผีปู่ตาประจำปีก็ได้

(๒) การเลี้ยงผีปู่ตาประจำปี

นิยมเลี้ยงกันในวันพุธใด พุธหนึ่งของเดือน ๖ เป็นช่วงก่อนลงทำนา ในบางพื้นที่ทำการเลี้ยง ๒ ครั้งต่อปี คือเลี้ยงในช่วงเดือน ๓ เรียกว่า “การเลี้ยงขึ้น” หมายถึง การบอกกล่าวกับผีปู่ตาว่า จะมีการนำเอาข้าวจากนาขึ้นมาเก็บไว้ในเล้าข้าวและการเลี้ยงผีปู่ตาในช่วงเดือน ๖ เรียกว่า “การเลี้ยงลง” หมายถึงการเลี้ยงผีปู่ตาก่อนลงทำนา แต่ในปัจจุบันส่วนใหญ่เหลือการเลี้ยงผีปู่ตาเฉพาะในช่วงเดือน ๖ ส่วนใหญ่เรียกการเลี้ยงในช่วงนี้ใหม่ว่า “การเลี้ยงบ้าน” ยกเว้นในกลุ่มชาติพันธุ์กะเลิงที่มีการเลี้ยงในวันขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๓ ซึ่งเป็นวันที่คนในภาคอีสานเรียกว่าเป็นวันไชยประตุฟ้า ในกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ จะมีพิธีกรรมเอาฝูน (ขี้วัว ขี้ควาย) ไปใส่เนา เพราะเป็นช่วงที่ฝนเริ่มตก การเลี้ยงผีปู่ตาประจำปี มีพิธีกรรมประกอบด้วย

ก. เฒ่าจ๋าหาหรือกับผู้นำชุมชนเพื่อเลือกวันเลี้ยงผีปู่ตา ผู้นำหมู่บ้านแจ้งวันเลี้ยงผีปู่ตาต่อประชากรในชุมชน แล้วทำการเรียรายปัจจัยที่อาจเป็นสิ่งของหรือเงิน เพื่อนำมาซื้อเครื่องสักการะในอดีตการเรียรายเงินมีการจัดขบวนแห่ เรียกว่าเซ็งบั้งไฟ คำร้องในแบบดั้งเดิมจะเป็นการพรรณนาว่าทำไมต้องเลี้ยงผีปู่ตา และผีอื่น ๆ แต่ในปัจจุบันมีการปรับเปลี่ยนไป โดยการรำเซ็งบั้งไฟแยกออกไปเป็นบุญบั้งไฟ คำร้องในการเซ็งมีการปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัยจนไม่มีเค้าเดิมอยู่ แต่การปฏิบัติตามแนวดั้งเดิมยังพอมิให้เห็นที่ตำบลหนองแสง อำเภอบ้านแฮด จังหวัดขอนแก่น ก่อนเลี้ยงผีปู่ตาประจำปี ๑-๒ วัน เฒ่าจ๋าจะนำชาวบ้านไปพัฒนาและจัดพื้นที่ในตอนปู่ตา เพื่อรองรับคนที่ จะเข้ามาร่วมพิธี

ข. ทุกหลังคาเรือนต้องนำเอาไก่ที่เลี้ยงไว้ในบ้านหรือตามนา มา ๑ ตัว ไปบูชาให้กับผีปู่ตา เพื่อใช้เป็นเครื่องเสี่ยงทายว่านาของตนเองมีสภาพเป็นอย่างไร นอกจากนี้ต้องเตรียมขันห้า (ดอกไม้สีขาวหรือยอดไม้ ๕ คู่ เทียน ๕ คู่) หล้าขอด ๒ กำ กำ ๑ เท่ากับมีจำนวนขอดหล้าเท่ากับจำนวนคนในครัวเรือน ส่วนกำที่ ๒ เท่ากับจำนวนสัตว์เลี้ยงในครัวเรือน ข้าวเหนียว ๑ กระติบ

ค. เฒ่าจ๋าจะเป็นผู้เตรียมไก่ ๓ ตัว เพื่อใช้ในการเสี่ยงทายเกี่ยวกับชุมชน ไก่ทุกตัวที่จะถวายผีปู้ตา จะต้องนำมาฆ่าที่ดอนปู้ตา และต้มก่อนนำถวายผีปู้ตา หลังจากนั้นเฒ่าจ๋าจะทำพิธีเสี่ยงคางไก่ โดยทำการถอดเอาขากระดูกกลางของไก่ซึ่งเป็นกระดูกอ่อนออกมาดูรูปร่างลักษณะโครงสร้างของคางไก่ ถ้าคางไก่สวยคือมีรูปร่างดี ไม่บิดเบี้ยว ผิวของกระดูกเรียบไม่ขรุขระ แสดงว่าบ้านที่เป็นเจ้าของไก่จะมีข้าวปลาอาหารจะสมบูรณ์ แต่ถ้ารูปร่างไม่ดีแสดงว่าข้าวจะยากหามาจะแพงหรือเจ้าของไก่จะประสบปัญหาด้านผลผลิตทางการเกษตรหรือการดำรงชีวิตในปีนั้น ในเชิงวิทยาศาสตร์สามารถอธิบายได้ดังนี้

เนื่องจากไก่บ้านเป็นไก่ที่หากินอยู่กับสิ่งแวดล้อมในบ้านหรือในไร่นา ถ้าอาหารอุดมสมบูรณ์ กระดูกอ่อนที่คางไก่อก็จะเจริญได้ดี แต่ถ้าอาหารของไก่ไม่สมบูรณ์แสดงว่าดินไม่ดี ดังนั้นไก่จึงได้รับสารอาหารไม่เพียงพอ จิกกินได้แต่เพียงกวาด ทราย ทำให้การเจริญของคางไก่ไม่สมบูรณ์ สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นความไม่อุดมสมบูรณ์ของไร่ นา ทำให้คนที่เฒ่าจ๋าเป็นเจ้าของนาได้เตรียมตัวรับกับวิกฤติที่จะเกิดขึ้นได้ เช่น ใส่ปุ๋ยเพิ่มขึ้นหรือการปรับสภาพแวดล้อมให้อยู่ในภาวะสมดุลมากยิ่งขึ้น ในปัจจุบันพิธีกรรมนี้มีการปรับเปลี่ยนไป บางพื้นที่ฆ่าไก่เพียง ๒ ตัว โดย ๑ ตัวใช้เป็นตัวแทนเพื่อเสี่ยงทายเหตุการณ์ที่จะเกิดในชุมชน ส่วนอีก ๑ ตัวใช้เสี่ยงทายหรือทำนายความเป็นไปของผลผลิตทางการเกษตรของทั้งชุมชน นอกจากการเลี้ยงไก่แล้วยังมีการเลี้ยงควายทาม (เต่า) ด้วย จากการสัมภาษณ์ผู้รู้หลายท่านพบว่า การเลี้ยงควายทามเป็นสัญลักษณ์ของการบูชาควาย ซึ่งเป็นสัตว์ที่มีบุญคุณต่อชุมชน แต่เนื่องจากควายเป็นสัตว์ใหญ่ ถ้าจะทำพิธีบูชาควายจะต้องฆ่าควาย ทำให้มีค่าใช้จ่ายสูง จึงปรับเปลี่ยนมาใช้เต่าเป็นสัญลักษณ์แทนควาย เพราะมีลำตัวสีดำและชอบอยู่ในน้ำเหมือนกัน เช่นเดียวกับเหล่าไห ที่แต่ละครัวเรือนต้องนำไปถวายผีปู้ตา ก็มีการปรับเปลี่ยนไปใช้เหล่าขาวหรือน้ำหวาน น้ำอืดลมที่ซ้อมาจากตลาดแทน เนื่องจากมีพระราชบัญญัติสุรา พ.ศ. ๒๔๙๗ ออกมา ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถผลิตสุราที่บ้านในชุมชนได้ ในบางพื้นที่ ใช้กะลาหรือภาชนะที่ทำได้ใส่แอลกอฮอล์เป็นสัญลักษณ์ของเหล่าไหแทน การปรับเปลี่ยนรูปแบบของที่นำมาเลี้ยงผีปู้ตาไม่ได้ขึ้นอยู่กับความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์แล้ว แต่ขึ้นอยู่กับบริบทของสิ่งแวดล้อมในชุมชน เช่น ชุมชนหนองขาม ตำบลดอนจัว จังหวัดมหาสารคาม ใช้การเลี้ยงน้ำตาลแทนไก่ เนื่องจากมีอาชีพต่าง ๆ เกิดขึ้นในหมู่บ้าน มีพระธุดงค์เข้ามาในหมู่บ้านบอกให้เลิกเลี้ยงปู้ตาด้วยไก่ ให้มาใช้น้ำตาลแทน ชาวบ้านจึงมีการเลี้ยงด้วยน้ำตาลแทนตั้งแต่นั้นมา เช่นเดียวกับกลุ่มชาติพันธุ์กะเลิงที่บ้านกุดแฮดและบ้านบัว เทศบาลกุดแฮด อำเภอกุดบาก ที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันอยู่ห่างกันประมาณ ๓ กิโลเมตร มีพิธีกรรมเลี้ยงผีปู้ตาแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง ในชุมชนบ้านบัว มีการฆ่าหมูก็ถวายปู้ตาแทนไก่ ทุกครัวเรือนต้องเอาไก่กุ่ม (ไข่ไก่) มาแทนไก่ ส่วนที่บ้านกุดแฮดมีการเลี้ยงควายทามและฆ่าไก่ถวายผีปู้ตา

ง. การเสี่ยงทายด้วยบั้งไฟน้อย หลังพิธีเลี้ยงผีปู้ตา ถ้าบั้งไฟขึ้นดี แสดงว่าจะเกิดเหตุการณ์ที่ดี แต่ถ้าบั้งไฟไม่ขึ้นหรือแตก แสดงว่าจะมีเหตุการณ์ที่ไม่ดีเกิดขึ้น การทำบั้งไฟในอดีตมีผู้รู้ในชุมชนช่วยกันประกอบบั้งไฟ ทำให้เกิดภูมิปัญญาในการใช้ทรัพยากรชีวภาพของชุมชนอย่างหลากหลาย ซึ่งสะท้อนให้เห็นศักยภาพของสิ่งแวดล้อมในชุมชน แต่ในปัจจุบันนิยมซื้อมาจากนอก ในการดำเนินงานในครั้งช่วยกระตุ้นให้คนในชุมชนได้มีการฟื้นฟูภูมิปัญญานี้ขึ้นมาใหม่ ปัจจุบันการทำบั้งไฟได้มีการพัฒนาไปเป็นบุญบั้งไฟ แยกออกมาจากการเลี้ยงผีปู้ตา มีการทำบั้งไฟที่มีขนาดใหญ่ขึ้น เพื่อการแข่งขันและการละเล่น

จ. การเลี้ยงผีปู้ตาประจำปีเป็นการให้ข้อมูลกับชุมชนว่าควรจะเลือกข้าวชนิดใดลงปลูกในปีนั้นและเป็นจุดเริ่มต้นให้ทุกคนลงทำนาพร้อมกัน เพราะถ้ายังไม่มีการเลี้ยงผีปู้ตา ไม่สามารถลงทำนาได้ จัดว่าเป็นข้อค้ำ (ข้อห้าม)

ตามภูมิปัญญาเดิมคนอีสานจึงมีการกำหนดลำดับชั้นของเทพารักษ์หรือเทวดาตามขนาดของป่าที่ต้องการจะอนุรักษ์ ถ้าเป็นพื้นที่ป่าขนาดใหญ่เรียกผีปู่ตาในพื้นที่นั้นว่า “มหะศักดิ์” พื้นที่ที่มีขนาดรองลงไปจะเป็น “ซุน” ในปัจจุบันความเชื่อในเรื่องนี้ลดลงจนเกือบสูญหายไปแล้ว เนื่องจากป่าถูกบุกรุกและถูกทำลายลงอย่างมาก

เพื่อเป็นการแสดงความเคารพและความกตัญญูต่อผีปู่ตาที่ช่วยปกป้องรักษาระบบนิเวศของชุมชนไว้ จึงได้กำหนดให้มีการเลี้ยงผีปู่ตาทุกปี ในอดีตมีการเลี้ยงผีปู่ตา ปีละ ๒ ครั้ง คือ

-พิธีเลี้ยงลง เป็นการจัดเลี้ยงผีปู่ตาก่อนลงทำนา เป็นการบอกผีปู่ตาที่ปกป้องคุ้มครองในพื้นที่ เพื่อขออนุญาตทำนาและขอให้ช่วยปกป้องคุ้มครองให้การทำนาสัมฤทธิ์ผล ส่วนใหญ่จะประกอบพิธีในช่วงวันพุธที่ ๑ หรือ ๒ ของเดือน ๖ แต่ถ้าวันพุธ ของเดือน ๖ ตรงกับวันศีลน้อย (วันโกน)และวันศีลใหญ่ (วันพระ) จะไม่ประกอบพิธีกรรมนี้

-พิธีเลี้ยงขึ้น เป็นการจัดเลี้ยงผีปู่ตาก่อนเอาข้าวขึ้นเล้า (ยุงข้าว)

การวิเคราะห์ความสำคัญของดอนปู่ตา

จากการสัมภาษณ์ผู้รู้และการทบทวนวรรณกรรม เมื่อนำมาสังเคราะห์พบว่า ภูมิปัญญาดอนปู่ตามีส่วนที่เกี่ยวข้องกับทางสังคมและวัฒนธรรมใน ๒ มิติ คือมิติทางด้านสังคมและมิติทางด้านวิทยาศาสตร์ธรรมชาติใน ๒ ทาง คือ ทางโครงสร้างและทางหน้าที่ โดยมีรายละเอียดดังนี้

๑) หน้าที่ของดอนปู่ตาต่อวิถีชีวิตชุมชน

(๑) หน้าที่ทางด้านสังคม

ก. เป็นศูนย์กลางของการยึดเหนี่ยวจิตวิญญาณหรือเป็นที่พึ่งพาทางจิตใจของชุมชน ทุกปัญหาที่เกิดขึ้นในครัวเรือนจะถูกนำมาบอกกล่าวกับผีปู่ตา คนในชุมชนใช้ดอนปู่ตาเป็นที่สักการะเพื่อขอให้สมหวังในสิ่งที่ปรารถนา ก่อนออกจากหมู่บ้านไปปฏิบัติงานที่ชุมชนอื่น ๆ เช่น จะไปค้าขาย คัดเลือกทหาร สอบเรียนต่อ สอบบรรจุ จะต้องมาบอกกล่าวผีปู่ตา เมื่อจะมีเหตุการณ์สำคัญ ๆ ในชีวิต เช่น จะแต่งงาน ไม่สบาย ต้องมาทำพิธีบอกกล่าวกับผีปู่ตาเสมอ การจะเข้าไปทำพิธีกรรมในดอนปู่ตาจะมีเฒ่าจ้ำหรือผู้ช่วยเฒ่าจ้ำเป็นผู้ประกอบพิธีให้เท่านั้น คนในชุมชนไม่สามารถดำเนินการได้ด้วยตนเอง “เฒ่าจ้ำ” คือผู้ดูแลดอนปู่ตาเปรียบเสมือนนักจิตวิทยา ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางระหว่างโลกมนุษย์และโลกทางวิญญาณ ทุกปัญหาที่ไปแจ้งกับผีปู่ตา เฒ่าจ้ำจะเป็นผู้นำคำตอบจากผีปู่ตามาบอกแก่ผู้ที่ได้ไปทำการสักการะ

ข. เป็นที่ประชุมของผู้บริหารชุมชน เพื่อพิจารณาจำนวนประชากร ในการเลี้ยงผีปู่ตาทุกครั้ง แต่ละครอบครัวจะต้องนำสัญลักษณ์แทนจำนวนคนและสัตว์เลี้ยงในครัวเรือน ซึ่งอาจเป็น ใบหญ้าคา ใบตะไคร้หรือดอกไม้ใฝ่ ไปแสดงให้ผีปู่ตาได้รับทราบ การนำสิ่งของที่เป็นสัญลักษณ์ไปกองรวมกัน เป็นการแสดงให้เห็นว่าจำนวนประชากรของคนและสัตว์เลี้ยงในชุมชนมีมากขึ้นหรือลดลงเพียงใด ผู้นำและผู้รู้ในชุมชนจะได้นำเอาข้อมูลนี้ไปใช้ในการวางแผนการจัดการภายในชุมชน (ภาพ ๒.๘)

(๒) หน้าที่ทางด้านวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ

ก. ดอนปู่ตาจัดเป็นพื้นที่อนุรักษ์ของชุมชนหรือ “ธนาคารชีวิต” เป็นแหล่งสะสมความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งเป็นปัจจัย ๔ ของการดำรงชีวิต ภูมิปัญญานี้ยังทำให้คนในชุมชนมีความมั่นคงทางอาหาร ยารักษาโรคที่สามารถพึ่งตนเองได้เป็นอย่างดี จัดว่าเป็นพื้นที่อนุรักษ์ตามภูมิปัญญาท้องถิ่น

ข. การเลี้ยงผีปู่ตามีพิธีทำนายฟ้าฝนเพื่อการเกษตรและอนาคตของคนในชุมชน โดยใช้สิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบชุมชนเป็นดัชนีชี้วัดเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ทำให้ได้สารสนเทศที่จะนำไปใช้ในการทำการเกษตรในฤดูกาลต่อไป

ภาพ ๒.๘ ก. ดอกไม้ไผ่ที่นำมาขอดหรือม้วนเป็นเจียนตาย โดยฝั่งด้านซ้ายแทนจำนวนสัตว์เลี้ยงและฝั่งด้านขวาแทนจำนวนคนในครัวเรือน ข. การขอดด้วยหญ้าคา ค. การขอดโดยหัวสิงไค(ตะไคร้) และ ง. ขอดด้วยใบตองกล้วย

๒.๑.๔ การกระจายตัวหรือการปรากฏตัวของดอนปู่ตา

ในภาคอีสานมีจำนวนตำบลทั้งสิ้น ๒,๗๔๑ ตำบล ในการทำการสำรวจเบื้องต้นอย่างหยาบ ๆ พบว่ามีดอนปู่ตาปรากฏอยู่ทุกตำบล อย่างน้อยตำบลละ ๑ พื้นที่ นั้นหมายความว่า ภูมิปัญญาเกี่ยวกับดอนปู่ตามีการกระจายตัวอยู่ทั่วไปในภาคอีสาน ดอนปู่ตาทุกแห่งเป็นที่พึ่งพาทางจิตใจของคนในชุมชน ซึ่งยังมีความเชื่อและเป็นที่เคารพศรัทธาของคนในทุกระดับ ซึ่งมีหลักฐานในเชิงประจักษ์คือ ประชาชนยังเข้าไปบำ (บน) เข้าร่วมพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ตาประจำปีและไม่ปรากฏร่องรอยการเข้าไปใช้พื้นที่ในลักษณะมิชอบ เช่น ตมกาว (กระป๋องกาว)หรือประกอบพฤติกรรมทางเพศ (อุ้งยางอนามัย) ส่วนใหญ่มีความเกรงกลัวจนไม่กล้าเข้าไปใกล้ ในช่วงปกติ จะเข้ามาเฉพาะช่วงที่มีพิธีกรรมและโดยกฎของหมู่บ้านการเข้าไปในดอนปู่ตาจะต้องมีเฒ่าจ๋านำเข้าไปเสมอ ไม่สามารถเข้าไปได้ตามลำพัง

๒.๑.๕ ชุมชน/กลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง

คนในชุมชนทุกคนมีส่วนเกี่ยวข้องกับดอนปู่ตาทั้งหมด เพราะเป็นที่พึ่งทางจิตใจและเป็นตัวบังคับการลงทำนาในแต่ละปี ถ้ายังไม่มีเครื่องไม้เครื่องมือประจำปี คนในชุมชนจะยังไม่สามารถลงทำนาได้ ทุกคนในชุมชนต้องปฏิบัติตามนี้ ถ้ามีใครลงมือทำนาก่อนเครื่องไม้ปีปูตาจะถูกคนในชุมชนรุมประณาม เพราะเชื่อว่าจะทำให้เกิดอาเพศขึ้นในชุมชนได้ แต่ถ้ามีความจำเป็นมาก อาจใช้วิธีการขออนุญาตจากผีปู่ตาก่อนก็ได้ แต่ไม่นิยมทำจากการสำรวจ (ตาราง ๒.๔) จะเห็นว่าคนในชุมชนร้อยละ ๙๖ มีส่วนร่วมในภูมิปัญญาดอนปู่ตา

๒.๒ ความรู้ของมรดกภูมิปัญญาดอนปู่ตา

๒.๒.๑ ชื่อที่ปรากฏในท้องถิ่น หรือชื่อเทียบเคียง

“ดอนปู่ตา” เป็นชื่อที่ใช้เรียกกันทุกชุมชน ยกเว้นในกลุ่มชาติพันธุ์เขมรที่เรียกว่า “ศาลตา”

๒.๒.๒ ประเภท (อาหารและโภชนาการ/โหราศาสตร์/การแพทย์แผนไทยและการแพทย์พื้นบ้าน/การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ) **การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ**

๒.๒.๓ ความเชื่อ

ประชาชนมากกว่าร้อยละ ๙๐ ในแต่ละชุมชนยังมีความเชื่อและประกอบพิธีกรรมในดอนปู่ตา (ตาราง ๒.๑) ความเชื่อและความศรัทธาในดอนปู่ตายังมีอยู่มากในสังคมของกลุ่มคนในภาคอีสาน หลักฐานที่ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนคือดอนปู่ตาที่ยังสามารถพบได้ในทุกตำบลของภาคอีสาน

๒.๒.๔ วัสดุ และอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้อง

๑) วัสดุ อุปกรณ์ที่เกี่ยวข้องกับดอนปู่ตา ประกอบด้วย

(๑) หอบปู่ตา

(๒) พื้นที่ป่าหรือน้ำที่ต้องการอนุรักษ์

(๓) พิธีเลี้ยงผีปู่ตา เครื่องบูชาประกอบด้วย ควายทาม (เต่า) ไก่บ้าน เหล้า น้ำหวาน ข้าวเหนียว ไก่กุ่ม (ไข่ไก่) ชันห้า (ดอกไม้สีขาวหรือยอดไม้สีเขียวและเทียน อย่างละ ๕ อัน) หล้าขอด

(๔) เครื่องประกอบการแก้บน ประกอบด้วย ไก่ ๑ ตัว เหล้า ๑ ไหหรือ ๑ ขวด ชันห้า

๒) วัสดุ และอุปกรณ์ที่ใช้ในการศึกษา

เครื่องใช้สำนักงานละวัสดุโฆษณา ได้แก่ กระดาษ เครื่องบันทึกเสียง ฯ

๒.๒.๕ กระบวนการ/ขั้นตอน/วิธีการ

๑) เข้าพบนายกเทศมนตรีหรือนายกองคการบริหารส่วนตำบล เพื่อขออนุญาตดำเนินการในพื้นที่ และขอหนังสือรับรองการเข้าดำเนินงานและจัดเก็บภูมิปัญญาในพื้นที่

๒) ชี้แจงวัตถุประสงค์ของโครงการต่อประชาคมในชุมชน

๓) คัดเลือกนักวิจัยในพื้นที่โดยใช้กระบวนการเจาะจงและขอคำแนะนำจากผู้รู้ในพื้นที่ โดยมีผู้ประสานงานหลักพื้นที่ละ ๑ คน ผลการคัดเลือก (ตาราง ๒.๒)

๔) ดำเนินการฝึกอบรมนักวิจัยในพื้นที่ ในเรื่องการจัดเก็บข้อมูล การสังเคราะห์ข้อมูล การทบทวนข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล

๕) การวิจัยในครั้งนี้ใช้กระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) นักวิจัยในพื้นที่ทำการเก็บข้อมูล ทั้งทางปริมาณและคุณภาพ

๖) เก็บข้อมูลที่เป็นการสอบถามความคิดเห็นของประชาชนที่มีต่อดอนปู่ตา เป็นแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง จำนวนตัวอย่างใช้หลักเกณฑ์ของ The Research Advisor (๒๐๐๖) ที่ระดับความเชื่อมั่น (Confidence) ร้อยละ ๙๕ และ ระดับความคลาดเคลื่อน (Margin of error) ร้อยละ ๕ (ตาราง ๒.๓) ผลจากการสัมภาษณ์ พบว่าประชาชนมากกว่าร้อยละ ๙๐ มีส่วนเข้าร่วมในพิธีเลี้ยงผีปู่ตาและต้องการให้มีการอนุรักษ์ดอนปู่ตาให้อยู่คู่กับชุมชนต่อไป (ตาราง ๒.๔)

๗) เก็บข้อมูลเกี่ยวกับดอนปู่ตา ประกอบด้วย โดยการสัมภาษณ์ผู้รู้ในชุมชนของพื้นที่เป้าหมาย ใช้แบบสอบถามแบบปลายเปิด โดยมุ่งเน้นที่ประวัติความเป็นมาของดอนปู่ตา พลวัตที่เกิดขึ้นกับดอนปู่ตา ความสำคัญของดอนปู่ตากับวิถีชีวิตของชุมชน คุณสมบัติของเฒ่าจ้ำ วิธีการคัดเลือกเฒ่าจ้ำ ภารกิจของเฒ่าจ้ำ และความคิดเห็นของเฒ่าจ้ำที่มีต่อป่าดอนปู่ตาและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับดอนปู่ตา ได้แก่ การเลี้ยงผี การบำ (บน) การบอกลา ฯ โดยใช้ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ สัตว์ที่ใช้ในการสังเวยผีปู่ตา/การเสี่ยงคางไก่และคำทำนาย การขอตัญญา การทำบั้งไฟน้อย ฯ ผู้รู้ในที่นี้หมายถึง เฒ่าจ้ำ ผู้ช่วยเฒ่าจ้ำ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้สูงอายุในชุมชน

(๑) ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากแบบสอบถามและทำการบันทึกข้อมูล

(๒) จัดเสวนากลุ่มเพื่อค้นหาผู้มีส่วนได้เสียในการบริหารจัดการดอนปู่ตา โดยประยุกต์จากหลักการวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้เสีย (Stakeholder analysis) ของ WWF (๒๐๐๕) และ ODI (๒๐๐๙) ทำการวิเคราะห์หาผู้มีส่วนได้เสีย จำนวนพื้นที่ละไม่น้อยกว่า ๒๐ ท่าน โดยมีคุณสมบัติ (ภาพ ๒.๙)

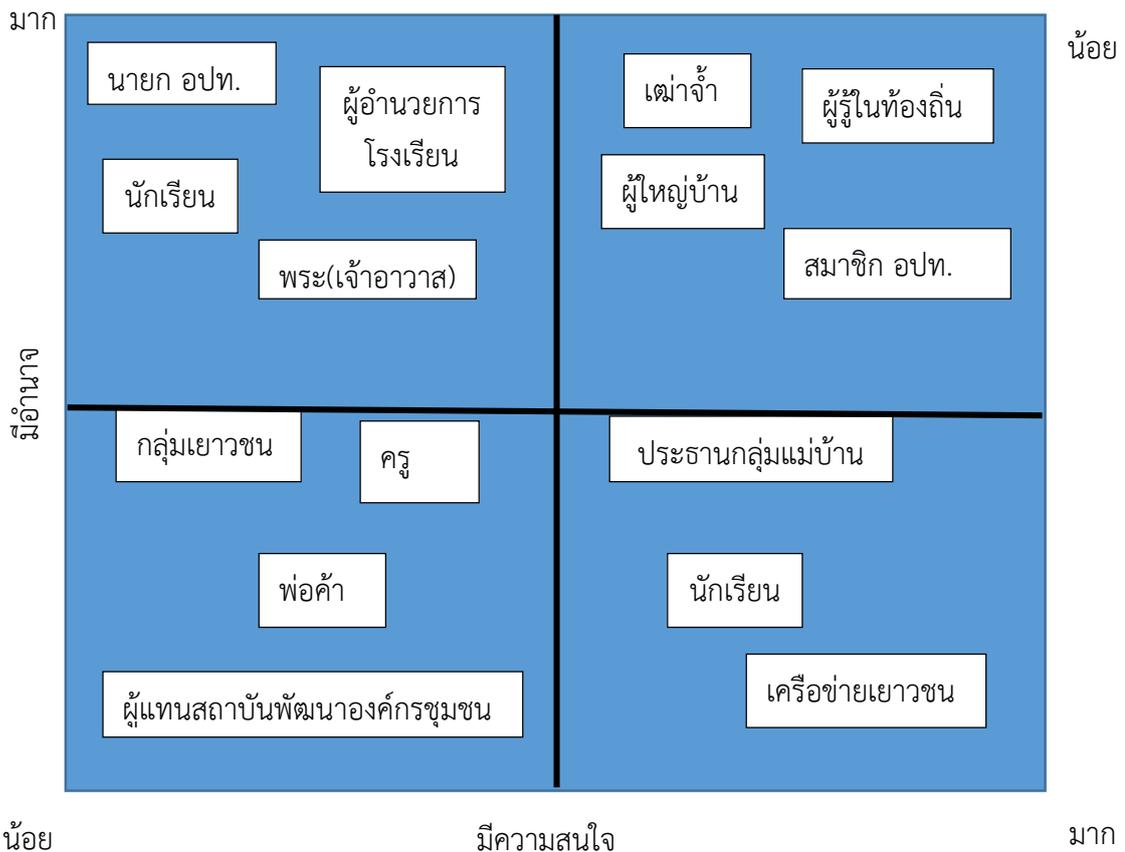
ตาราง ๒.๒ รายชื่อผู้ประสานงานหลักในพื้นที่เป้าหมาย

ลำดับ	พื้นที่	ผู้ประสานงานหลัก	หมายเลขโทรศัพท์
๑	ตำบลสงเปลือย อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์	นายสุรพล ศรีมูล ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๓	๐๘๖-๒๔๒-๒๐๙๔
๒	ตำบลหนองแซง อำเภอบ้านแฮด จังหวัดขอนแก่น	นายพรหมลีน ดวงสา นักนิเวศวิทยาชุมชน ประจำบ้านบัว	๐๘๔-๗๔๓-๐๓๑๙
๓	ตำบลดงเค็ง อำเภอหนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น	นายหนูแดง เอี่ยมศรี ครูชำนาญการ โรงเรียนบ้านดงเค็ง	๐๘๖-๑๓๗๘๖๘๑
๔	ตำบลดอนงัว อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม	นายพินต์ คำภูเมือง เยาวชนนักร้องอนุรักษ์ป่าโคกผักกูด - โป่งแดง	๐๘๐-๗๔๙-๙๙๘๐
๕	ตำบลนาสีนวน อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม	นายเสริมศักดิ์ มุสิกะวุฒิ ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๕	๐๘๓-๖๗๕-๗๙๙๕
๖	เทศบาลกุดแสด ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร	นางจรรยาพิศ มูลสาร กรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำชี	๐๘๑-๕๔๔-๘๒๔๓

ตาราง ๒.๓ ขนาดตัวอย่างจากจำนวนประชากร ตามเกณฑ์ของ The Research Advisor (๒๐๐๖)
(ตารางด้านซ้ายมือ) และขนาดตัวอย่างจากจำนวนประชากรในพื้นที่เป้าหมาย (ด้านขวามือ)

ขนาดประชากร (ครัวเรือน)	ขนาดตัวอย่าง (ครัวเรือน)
๑๐๐๐	๒๗๘
๑๒๐๐	๒๙๑
๑๕๐๐	๓๐๖
๒๐๐๐	๓๒๒
๒๕๐๐	๓๓๓
๓๕๐๐	๓๔๖

พื้นที่	จำนวนประชากร (ครัวเรือน)	จำนวนตัวอย่าง (ครัวเรือน)
ตำบลสงเปลือย จังหวัดกาฬสินธุ์	๒,๖๑๔	๓๕๐
ตำบลหนองแซง จังหวัดขอนแก่น	๑,๓๗๘	๒๓๐
ตำบลดงเค็ง จังหวัดขอนแก่น	๑,๖๙๗	๓๒๐
ตำบลดอนงัว จังหวัดมหาสารคาม	๑,๐๕๒	๓๐๐
ตำบลนาสีนวน จังหวัดมหาสารคาม	๒,๖๐๘	๓๕๐
ตำบลกุดบาก จังหวัดสกลนคร	๑,๕๗๗	๓๑๐

ภาพ ๒.๔ แบบบันทึกผู้มีส่วนได้เสียจากการเสวนากลุ่มผู้รู้ในชุมชน ในแต่ละช่องจะมีชื่อผู้ที่มีคุณสมบัติต่าง ๆ กัน เช่น นายน้อย ตีมาก เป็นผู้อำนวยการโรงเรียน ซึ่งมีอำนาจมากแต่มีความสนใจเกี่ยวกับตอนปู่ตาน้อยหรือนายเข้มแข็ง ผุดไทย ผู้ใหญ่บ้านมีอำนาจมากและความสนใจมาก เป็นต้น

ตาราง ๒.๔ ผลจากการสำรวจความคิดเห็นของประชาชนในพื้นที่เป้าหมาย

ข้อคิดเห็น (%)	สถานที่						
	ต.ดงเค็ง อ.หนองสองห้อง จ.ขอนแก่น	ต.บ้านแฮด อ. บ้านไผ่ จ.ขอนแก่น	ต.ดอนงัว อ.บรบือ จ.มหาสารคาม	ต.นาสีนวน อ.กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม	ต.สงเปลือย อ.เขาวง จ.กาฬสินธุ์	เทศบาลกุดแฮด อ.กุดบาก จ.สกลนคร	เฉลี่ย
๑. เข้าร่วมเลี้ยงผีปู่ตา	๙๘.๘	๙๕.๖	๑๐๐	๙๙.๐	๙๖.๒	๙๐.๖	๙๖.๑
๒. เคยเข้าร่วมคัดเลือกเฒ่าจ่า	๓๔.๕	๖๑.๑	๒๖.๙	๙๗.๕	๑๘.๒	๔๙.๗	๔๘.๒
๓. ในชุมชนเลี้ยงผีปู่ตาเมื่อไหร่	เดือน ๖	เดือน ๖	เดือน ๖	เดือน ๖	เดือน ๖	ขึ้น ๓ ค่ำเดือน ๓	
๔. เหตุผลที่ไม่เข้าร่วมเลี้ยงผีปู่ตา							
-ไม่ว่าง	๑๔	๑.๘	๒.๙	-	๒๑.๒	๖.๗	๗.๘
-เป็นเรื่องล้าสมัย	๘.๗	๐.๙	๒๑.๒	-	๐.๘	๐.๗	๖.๕
-อื่น ๆ	-	-	-	-	-	๒๖.๘	มีคนไปแทน
๕. เห็นควรอนุรักษ์รดน้ำศพต่อไป	๙๗.๖	๑๐๐	๙๕.๒	๙๘.๕	๑๐๐	๙๖.๖	๙๘
๖. เคยเข้าไปใช้ประโยชน์	๘๘.๓	๘๕	๖๓.๕	๙๘.๐	๗๘.๐	๖๔.๔	๗๙.๘
๗. การเข้าไปใช้ประโยชน์							
-ป่า (บน) บอกลา	๗๗.๗	๗๒.๖	๖๗.๓	๙๙.๕	๘๕.๖	๖๕.๑	๗๘
-เก็บสมุนไพร	๕.๘	๑๕	๒๕	๔๙.๒	๑๓.๖	๐.๗	๒๖.๔
-เก็บเห็ด	๗	๕.๓	๑๖.๓	๙๕.๖	๑๔.๔	๐.๗	๑๕.๕
อื่น ๆ (เก็บดอกบัว ขอหวาย ห่าปลา)	๕.๓	๙.๗	-	-	๙.๑	-	๒๔

- ๘) จัดประชุมเพื่อสอบถามความรู้และสอบถามความถูกต้องของข้อมูลที่ได้จากการเก็บมาจากภาคสนาม
- ๙) ปรับปรุงรายงาน
- ๑๐) จัดอบรมเชิงปฏิบัติการ โดยมีวัตถุประสงค์
- (๑) ให้ผู้มีส่วนได้เสียใน ๖ พื้นที่เป้าหมายได้มีโอกาสพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็น
 - (๒) ถ่ายทอดภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับดอนปู่ตา
 - (๓) สร้างประสบการณ์ในการวิเคราะห์สถานการณ์ที่เกี่ยวข้องกับดอนปู่ตา แล้วนำไปจัดทำเป็นโครงการ เพื่อการฟื้นฟูและอนุรักษ์ดอนปู่ตาต่อไป
 - (๔) สร้างประสบการณ์ในการนำเอาความรู้เกี่ยวกับดอนปู่ตาไปจัดทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่น เพื่อให้มีการถ่ายทอดภูมิปัญญานี้เข้าสู่ระบบการศึกษา

๒.๒.๖ ลักษณะเฉพาะอื่นๆ

การเข้าร่วมพิธีเลี้ยงผีปู่ตา จะทำให้เข้าใจบริบทการคงอยู่ การเปลี่ยนแปลง และแนวทางการฟื้นฟูดอนปู่ตาได้มากยิ่งขึ้น ทั้ง ๖ พื้นที่ มีการเลี้ยงผีปู่ตาประจำปีใน ๒ ช่วง ชนเผ่ากะเลิงประกอบพิธีเลี้ยงผีปู่ตาในวันขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๓ เท่านั้น ส่วนกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ กำหนดให้มีการเลี้ยงในวันพุธใด พุธหนึ่งของเดือน ๖ ส่วนใหญ่นิยมพุธแรกหรือพุธที่ ๒ ของเดือน ๖ แต่ถ้าเป็นวันพุธที่ตรงกับวันพระ ไม่ประกอบพิธีเลี้ยงผีปู่ตาให้เลื่อนไปเป็นวันพุธถัดไป

๒.๒.๗ คุณค่า

ดอนปู่ตามีคุณค่าทั้งในมิติทางสังคมและมิติทางวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ

๑) มิติทางสังคมเป็นแหล่งยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชน ทำให้ประชาชนมีที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ทำให้เกิดความเชื่อว่ามีผู้ดูแลคุ้มครอง เป็นภูมิปัญญาที่มีคุณค่าต่อการดำเนินชีวิตของชุมชน รวมทั้งเป็นจุดเริ่มต้น (Starting point) ของฤดูกาลการทำเกษตร

๒) มิติทางวิทยาศาสตร์ธรรมชาติเป็นแหล่งอนุรักษ์พันธุกรรมทรัพยากรชีวภาพที่ใช้เป็นอาหาร ยารักษาโรคและไม่ใช้สอย กิจกรรมในการเลี้ยงผีปู่ตาประจำปีเป็นแหล่งประกอบกิจกรรมในการทำนาย เพื่อให้ได้สารสนเทศที่จะใช้ประกอบการทำการเกษตรในแต่ละปี

๒.๒.๘ การถ่ายทอดและการสืบทอด

ยังไม่มีมีการถ่ายทอดในระบบการศึกษา แม้แต่รายงานสถานการณ์ของชุมชน เช่น ข้อมูลพื้นฐานในการจัดทำแผนของชุมชนก็ยังมีข้อมูลในเรื่องนี้บรรจุไว้ มีแต่การถ่ายทอดในแบบธรรมชาติคือการเข้าร่วมกิจกรรมในการเลี้ยงประจำปีหรือการเข้าไปบอกกล่าวเรื่องราวพิเศษที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิต กิจกรรมเหล่านี้ทำให้เยาวชนได้รับทราบและสามารถเข้าร่วมในกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง ทำให้มีการสืบทอดได้จนถึงปัจจุบัน แม้ว่าภูมิปัญญาบางส่วนจะถูกกลบเลื่อนไปจากแนวปฏิบัติดั้งเดิม

๒.๒.๙ ข้อมูลของผู้บอกรายละเอียด (ชื่อ-สกุล ที่อยู่ อายุ อาชีพ การศึกษา ฯลฯ)

มีผู้เข้าร่วมกิจกรรมโดยตรงจำนวน ๑๖๕ คน (ตาราง ๒.๔) และเข้าร่วมกิจกรรมทางอ้อม โดยผ่านพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ตาพื้นที่ละไม่น้อยกว่า ๖๐๐ คน

ตาราง ๒.๔ รายชื่อผู้ให้ข้อมูลและดำเนินการสอบทานข้อมูลในพื้นที่เป้าหมาย ๖ พื้นที่

ลำดับ	ชื่อ-สกุล	บ้านเลขที่	หมู่ที่	ตำแหน่ง
ตำบลดงเค็ง อำเภอนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น				
๑	นางสีวิภา ศรีภูมิเดิม	๙๑	๑๒	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน
๒	นางอ้วน ยุทไธสง	๑๕๕	๕	เฒ่าจ๋า
๓	นางอุไรวรรณ ซาลีเปรัมย์	๔	๗	แม่บ้าน อบต.
๔	นายขาว เฉียบแหลม	๑๒๖	๓	ปราชญ์ชาวบ้าน
๕	นายเขียน มอไธสง	๘	๙	เฒ่าจ๋า
๖	นายคำผุน มะณีทอง	๑๗	๘	ผู้ใหญ่บ้าน
๗	นายดี ทองโสม	๓๘	๓	ผู้ใหญ่บ้าน
๘	นายเตย แก้ววิหาร	๒	๖	ชาวบ้าน
๙	นายทองสุข รุ่งเรือง	๑๔	๔	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน
๑๐	นายธนสิทธิ์ เค็งนอก	๕๕	๙	อาจารย์
๑๑	นายนำพลชัย ดวงบุดสี	๑๐๙	๕	ผู้ใหญ่บ้าน
๑๒	นายบุญศาล ศรีสมศักดิ์	๔๔	๓	ข้าราชการบำนาญ
๑๓	นายบุญหลาย อินทร์นอก	๕๐	๗	เฒ่าจ๋า
๑๔	นายประมวล เรือนไทย	๒๗	๔	เฒ่าจ๋า
๑๕	นายแป เวงหาเทพ	๓๓	๘	ชาวบ้าน
๑๖	นายพิมพ์ ชันชาติ	๑๘๒/๑	๘	เฒ่าจ๋า
๑๗	นายไพโรวัลย์ อินทร์นอก	๒๘	๗	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน
๑๘	นายยอดเยี่ยม นามำรุง	๑๔๖	๒	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน
๑๙	นายยัง นามำรุง	๔๓	๒	เฒ่าจ๋า
๒๐	นายวรวิฑูรี นามำรุง	๗๖	๑๓	กำนัน
๒๑	นายวิชัย กุดนอก	๓๕	๙	ยาม อบต.
๒๒	นายวิชัย ชันพิมาย	๑๓๑	๘	ที่ปรึกษาหมู่บ้าน
๒๓	นายวิชัย เจริญ	๓๗	๖	ประธาน ทสม.
๒๔	นายสมศรี กุดนอก	๑	๖	ผู้ใหญ่บ้าน
๒๕	นายสวัสดิ์ ไชยชนะ	๑๖๑	๒	อาจารย์
๒๖	นายแสงดาว ขานไธสง	๑๔	๑๑	ผู้ใหญ่บ้าน
๒๗	นายหนูแดง จันดี	๑๗	๗	รองนายก อบต.
๒๘	นายแหยม นามำรุง	๙๓	๑	เฒ่าจ๋า
๒๙	นายอดุลย์ สุยนอก	๗	๒	รองนายก อบต.
๓๐	นายอุดร สาตรนอก	๑๒	๙	ผู้ใหญ่บ้าน
ตำบลหนองแขง อำเภอบ้านแฮด จังหวัดขอนแก่น				
๑	นางทองไสย ชัยกล้า	๘	๒	ชาวบ้าน
๒	นางนงนุช เถลิมนนท์	๑๖๕	๖	ส.อ.บ.ต

ลำดับ	ชื่อ-สกุล	บ้านเลขที่	หมู่ที่	ตำแหน่ง
๓	นางนงรักษ์ วิชาชัย	๑๐	๕	ชาวบ้าน
๔	นางบังอร เสนนอก	๖/๓	๕	อ.ส.ม.
๕	นางมณีจันทร์ โยธาทุน	๑๘๓	๑	ชาวบ้าน
๖	นางล่อง แสนสระอินทร์	๘/๒	๒	ชาวบ้าน
๗	นางสาวจริณลักษณ์ จินารักษ์	๑๗๗๕ ซอยกาญจนาภิเษก ๐๐๘ แขวงบางแค เขตบาง แค กรุงเทพมหานคร		ชาวบ้าน
๘	นางสาวนงนุช เฉลิมนนท์	๑๖๕	๖	ชาวบ้าน
๙	นางสีดา ป้องปาน	๒๕/๑	๒	ชาวบ้าน
๑๐	นายเกษม ไหวदनอก	๘	๑	ชาวบ้าน
๑๑	นายแก่น ตะวงค์	๑๓๔	๒	ชาวบ้าน
๑๒	นายคำตัน เขตคาม	๑๗๘	๓	มัคทายก
๑๓	นายคำพอง วรรณศรี	๗๔	๗	ชาวบ้าน
๑๔	นายคำมี สุทธารัตน์	๔๘	๒	เฒ่าจ๋า
๑๕	นายเจริญ ชันตรี	๗๓	๓	ชาวบ้าน
๑๖	นายถวิล บัวมาตย์	๔	๗	ชาวบ้าน
๑๗	นายถวิล สายน้ำเที่ยง	๒/๔	๕	ชาวบ้าน
๑๘	นายทอง ละครไพร	๑๓/๒	๖	เฒ่าจ๋า
๑๙	นายทองมี แสนพงษ์	๑๓/๒	๕	ชาวบ้าน
๒๐	นายนิภทัย คล่องดี			สมาชิก อบต.ตำบลหนองแขง
๒๑	นายบัวทอง เหมาชัย	๑๗/๓	๕	ชาวบ้าน
๒๒	นายบุญชู พันธุ์ภักดี	๑๑๒	๑	ประธานสหกรณ์การเกษตร
๒๓	นายปู สำราญ	๓๒/๒	๓	มัคทายก
๒๔	นายพวน ละครไพร	๑๕	๖	ชาวบ้าน
๒๕	นายล่อง แสนสระอินทร์	๘	๒	ชาวบ้าน
๒๖	นายสมบัติ ปากเมย	๕	๗	ประธานสภาองค์กรชุมชน
๒๗	นายสัญญาชัย ท่ามา	๒๒๖	๒	ชาวบ้าน
๒๘	นายสายทอง โพธิ์ศรี	๑๒๖	๒	กรรมการหมู่บ้าน
ตำบลดอนจัว อำเภอศรีบึง จังหวัดมหาสารคาม				
๑	นางส้อย ใต้อุดม	๑	๕	ชาวบ้าน
๒	นางบัวเรียง บรรเทา	๗๔	๑๐	ชาวบ้าน
๓	นางสาวประกาย ขอดี	๕๘	๖	ชาวบ้าน
๔	นายกลม คำภูเมือง	๑๕๐	๖	ชาวบ้าน
๕	นายจำลอง บรรเทา		๗	ชาวบ้าน
๖	นายชัยธรรมย์ โชติชุม	๖๑	๖	ผู้ใหญ่บ้าน
๗	นายชารี วานิช		๑๐	อ.บ.ต.

ลำดับ	ชื่อ-สกุล	บ้านเลขที่	หมู่ที่	ตำแหน่ง
๘	นายที ช่างเหลา	๗๕	๑๐	ชาวบ้าน
๙	นายบัณฑิต วานิช ต.ห้วยยาง อ.บัวใหญ่ จ.นครราชสีมา	๗๔		ชาวบ้าน
๑๐	นายบัวลา ทักไพโร			นายก อบต.ดอนงัว
๑๑	นายบุญยง สุรักษ์	๑๑	๗	รอง อบต.
๑๒	นายประดับ อัมมะเถ		๗	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน
๑๓	นายประมวล เทียนอุดม	๘๘	๓	เลขานุการนายกฯ
๑๔	นายพัน วันแก้ว	๕๘	๖	ชาวบ้าน
๑๕	นายพินต์ คำภูเมือง	๔๔	๕	ผู้ประสานงาน
๑๖	นายไพจิต ทามาศ	๑๗๕	๑๐	สอ.บต.
๑๗	นายละมัย ขอดี	๖๘	๖	กรรมการหมู่บ้าน
๑๘	นายวัลลภ ทักษิณ	๕	๗	ครู
๑๙	นายสถิตร ช่างทำ	๔๐	๖	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน
๒๐	นายสมสี พิมพิโยธา		๕	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน
๒๑	นายสวัสดิ์ ทวดอาจ	๙๑	๖	ส.อบต.
๒๒	นายสุราช วันแก้ว		๖	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน
๒๓	นายสุวรรณ พิมโยธา		๖	ประธานสภา อบต.ดอนงัว
๒๔	นายสุนัย ลาละคร ต.ห้วยยาง อ.บัวใหญ่ จ.นครราชสีมา	๒๑๑		ชาวบ้าน
๒๕	นายเสน สีนา	๖๐	๕	ส.อบต.
๒๖	นายอวยชัย แพบทาม	๗๙	๑	รองนายก
ตำบลนาสีนวน อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม				
๑	นางคำสี ภูศรี	๑๕๔	๒๖	อ.ส.ม
๒	นางจุฑามาศ พันธุ์ประสิทธิ์	๙๕	๕	ชาวบ้าน
๓	นางทองอิน แสนไชย	๓๐	๒๖	ชาวบ้าน
๔	นางนวนจันทร์ มุสิกภูมิ	๑๗๒	๕	ชาวบ้าน
๕	นางมุล แสนชัย	๗๐	๕	ชาวบ้าน
๖	นางสมจิต ภูศรี	๑๔๗	๑๗	กำนัน
๗	นางหนูกร ภูชะหาร	๕๐	๕	ชาวบ้าน
๘	นายเขียว ชัยโคตร	๗๗	๕	ชาวบ้าน
๙	นายคุณ หงษ์	๓๘	๒	เฒ่าจำ
๑๐	นายเคน ภูศรี	๗๘	๕	ชาวบ้าน
๑๑	นายชัยณรงค์ คำพิพงษ์			ผอ.ร.ร
๑๒	นายชาญชัย สาสีนา	๙๙	๒๖	ชาวบ้าน
๑๓	นายถม ค่ายเพชร	๙๘	๒๖	กรรมการหมู่บ้าน
๑๔	นายทองสุน คำโคตร	๗๔	๕	เฒ่าจำ

ลำดับ	ชื่อ-สกุล	บ้านเลขที่	หมู่ที่	ตำแหน่ง
๑๕	นายบรรจง ลาตพลแสน	๑๑๗/๑	๕	ชาวบ้าน
๑๖	นายบุญทัน คำควร	๔๐	๕	ชาวบ้าน
๑๗	นายประพันธ์ ภูคำตา	๙๓	๕	ชาวบ้าน
๑๘	นายยงยุทธ คำควร	๙๓	๕	ส.อ.บ.ต
๑๙	นายสงกาน คำควร	๑๑๙	๕	ชาวบ้าน
๒๐	นายสบัน สีท่ามา	๕๓	๑๗	รองนายก
๒๑	นายสัมฤทธิ์ เรียนพิศ	๔๔	๒๔	ช่วยจำ
๒๒	นายสุมาลัย เหล่าสะพาน	๑๒๕	๒๖	ชาวบ้าน
๒๓	นายเสงี่ยม แสนไชย	๑๔๒	๕	ส.อ.บ.ต
๒๔	นายเสริมศักดิ์ มุสิกภูมิ	๑๗๒	๕	ผู้ใหญ่บ้าน
๒๕	นายหุຍ สัจจจิต	๑๒๐	๕	ชาวบ้าน
ตำบลสงเปลือย อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์				
๑	ด.ต.เฉลียง วิชัยผิน	๑๓๔	๖	รองประธาน
๒	นางตอง ศรีซุบล่วง	๓๗	๓	กรรมการหมู่บ้าน
๓	นางวันคำ แคล้วคล่อง	๕๔	๓	ผู้ช่วยหมู่ ๓
๔	นางสาวสุนิสา ทิพย์สิงห์	๒๓	๒	ชาวบ้าน
๕	นางแส นามแสง	๑๑	๒	กรรมการ
๖	นางเหย ศรีหาคา	๑๒๔	๑๔	กรรมการหมู่
๗	นายคำมล แสนสินธุ์	๑๙	๑	กรรมการวัฒนธรรม
๘	นายใจ ศรีปัญญา	๑๙/๑	๓	กรรมการหมู่บ้าน
๙	นายถวิลศักดิ์ อัยวรรณ	๑๗๕	๒	ครู
๑๐	นายทองจิ้น เครือศรี	๑๘๑	๑๔	รองประธานวัฒนธรรม
๑๑	นายบี คนขาว	๑๑๕	๑๔	ชาวบ้าน
๑๒	นายบุญเลื่อน หาศิริ	๓	๓	ชาวบ้าน
๑๓	นายปัญญา นนศิริ	๓๓	๓	กรรมการ
๑๔	นายผาลัน โคตมนต์	๗๔	๑๒	ผู้ช่วยหมู่ ๑๒
๑๕	นายเพิน ประทุม	๗/๑	๙	ผู้ช่วยหมู่ ๙
๑๖	นายรังสรรค์ คนขยัน	๘๐	๔	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๔
๑๗	นายราม โพธิสัย	๑๑๔	๗	ผู้ช่วย หมู่ ๗
๑๘	นายลอยปาวะรี	๕/๑	๒	กรรมการวัฒนธรรม
๑๙	นายแล เนื้อศรี	๑๓/๒	๑๐	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๑๐
๒๐	นายวิเชียร นิลจำเริญ	๑๑๙/๔	๑๕	ผู้ช่วยหมู่ ๑๕
๒๑	นายศรีขอ เรืองไชย	๔๐/๑	๘	ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๘
๒๒	นายสมพงษ์ ศรีหาคา	๑๔/๑	๑๑	กรรมการ
๒๓	นายสมศรี พลกล้า	๑๕๖	๑๑	ชาวบ้าน
๒๔	นายสรรเสริญ นระบัติ	๓๕	๑๒	กรรมการหมู่บ้าน

ลำดับ	ชื่อ-สกุล	บ้านเลขที่	หมู่ที่	ตำแหน่ง
๒๕	นายสังวาล สิมภาษ	๓๘/๒	๖	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๖
๒๖	นายสายันต์ กอสน์เทียะ	๑๑๔	๑	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๑
๒๗	นายสุ่มัง บาลเพชร	๔๔	๓	ผู้ช่วยหมู่ ๓
๒๘	นายสุรพล ศรีมูล	๒๕/๑	๓	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๓
๒๙	นายเสะ เรืองรุ่ง	๕๒	๑	กรรมการ
๓๐	นายไสยศรีมูล	๑๒๙	๑๑	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๑๑
ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร				
๑	นางจิต งามแสง	๙๓/๓	๗	ชาวบ้าน
๒	นางชู ศรีมุกดา	๘๗	๓	ชาวบ้าน
๓	นางทุม กุดวงศ์แก้ว	๘๓	๖	ชาวบ้าน
๔	นางเทวา ศรีมุกดา	๑๑๓/๒	๗	ชาวบ้าน
๕	นางไพร จำวงศ์ลา	๑๗๓	๗	ชาวบ้าน
๖	นางราศี พลราชม	๑๒๖	๔	กรรมการวัฒนธรรม
๗	นางสาวรุ่งนภา กุดวงศ์แก้ว	๔๙	๑๐	ชาวบ้าน
๘	นางสาววาสนา ช่วงทิพย์	๒๓๐	๑	ชาวบ้าน
๙	นางหนูเพียร กุดวงศ์แก้ว	๔๒	๖	ชาวบ้าน
๑๐	นายคิดไสว พรหมากุล	๑๗๒	๘	เฒ่าจ้ำ
๑๑	นายถนอมจิตร โถแก้วเขียว	๙๘	๗	ผู้ใหญ่บ้าน
๑๒	นายถาวร ศรีพลมา	๒๓๗	๑๐	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน
๑๓	นายทองจันทร์ ศรีมุกดา	๑๘๔	๔	รองเฒ่าจ้ำ
๑๔	นายทองอินทร์ จำวงศ์ลา	๒๙๖	๙	เฒ่าจ้ำ
๑๕	นายไทย กุดวงศ์แก้ว	๒๑๔	๕	เฒ่าจ้ำ
๑๖	นายธวัช จำวงศ์ลา	๓/๑	๙	ประธานชมรม
๑๗	นายธีระชัย หาญมนตรี	๔๐	๔	กรรมการศูนย์อินแปง
๑๘	นายนคร กุดวงศ์แก้ว	๒๑๕	๑	ชาวบ้าน
๑๙	นายนิโรจน์ สอนนการณ			หัวหน้าปลัดเทศบาล
๒๐	นายเปียง จูมศรีสิงห์	๒๖๘	๑๐	สท.
๒๑	นายพรมลีน ดวงสา	๑๕	๔	ผู้ประสานงาน
๒๒	นายสนาม ศรีมุกดา	๑๘๗	๔	รองเฒ่าจ้ำ
๒๓	นายสมศักดิ์ ศรีมุกดา	๓๒๕	๔	ผู้ใหญ่บ้าน
๒๔	นายสำเร็จ ทรงศิริ	๒๕๑	๙	ครู
๒๕	นายเสริม อุดมณา	๓๖	๑๐	ที่ปรึกษาศูนย์อินแปง
๒๖	นายเหรียญทอง กุดวงศ์แก้ว	๗๙/๑	๖	ที่ปรึกษานายก

๒.๒.๑๐ ผู้เก็บข้อมูล และวันเวลาที่เก็บ (บุคคล/กลุ่มคน/ชุมชน)
 มีผู้เข้าร่วมในการจัดเก็บข้อมูลจำนวนทั้งสิ้น ๓๘ คน (ตาราง ๒.๕)

ตาราง ๒.๕ รายชื่อและระยะเวลาในการจัดเก็บข้อมูล

ลำดับ	ชื่อ - สกุลผู้เก็บข้อมูล	วันที่ดำเนินการเก็บข้อมูล
ตำบลดงเค็ง อำเภอนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น		
๑	นางสาวเกตุวรี รัตนแสนศรี	๒๑ มกราคม - ๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๗
๒	นางสาวนัฐทิศา อินทร์นอก	๒๒ มกราคม - ๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๗
๓	นางสาวนิตยา อันทองลา	๒๑ มกราคม - ๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๗
๔	นางสาวพิชชา จันทร์สนิท	๒๒ มกราคม - ๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๗
๕	นางสาวสุภัทษร เอี่ยมศรี	๒๐-๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๗
๖	นายธนสิทธิ์ เค็งนอก	๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๗
๗	นายหนูแดง เอี่ยมศรี	๒๐ - ๒๖ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๗
ตำบลหนองแขง อำเภอบ้านแฮด จังหวัดขอนแก่น		
๑	นางจรรยาพิศ มูลสาร	๑๐-๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๗
๒	นางสาวจุลารัตน์ เงามาม	๑๐-๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๗
๓	นางสาววรินทร ชุนจร	๑๒ -๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๗
๔	นางสาววิลาสินี ภัคที โชติ	๑๒ -๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๗
๕	นายบุญชู พันธุ์ภักดี	๑๒ -๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๗
ตำบลดอนจัว อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม		
๑	เด็กหญิงจันทร์จิรา ทองศรีสุข	๑๘ - ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๗
๒	นางสาวปวีณา พันนายนนท์	๑๘ - ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๗
๓	นางสาวแพรวนภา นวดอาจ	๑๘ - ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๗
๔	นางสาวสุชฎทัย ขอดี	๑๘ - ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๗
๕	นายพันธ์ ภูคำเมือง	๑๙ - ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๗
ตำบลนาสีนวน อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม		
๑	นายบุญเพ็ง โสณโชติ ผู้ใหญ่บ้าน	๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๗
๒	นายพล โสณโชติ ผู้ใหญ่บ้าน	๕ - ๑๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๗
๓	นายสมศักดิ์ มุสิกวุฒิ ผู้ใหญ่บ้าน	๒๘ มกราคม - ๒๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๗
๔	นายเมธี ศรีไชยวงศ์	๗-๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๗
ตำบลสงเปลือย อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์		
๑	นางตอง ศรีซุบถ่วง	๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๗
๒	นางบุญร่วม ทะรังศรี อาจารย์	๖-๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๗
๓	นางอุไรวรรณ พลกล้า	๓๐-๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๗
๔	นายเฉลียว ศรีหาคา ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑๕	๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๗
๕	นายดำรง อารมสวะ	๓๐-๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๗

ลำดับ	ชื่อ - สกุลผู้เก็บข้อมูล	วันที่ดำเนินการเก็บข้อมูล
๖	นายทองจิ้น เครือศรี ผู้ใหญ่บ้าน	๒๙-๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๗
๗	นายธรรมบุญ เครือศรี คณะกรรมการหมู่บ้าน	๓๐-๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๗
๘	นายนาว พนมคุณ	๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๗
๙	นายแล เนื้อศรี ผู้ใหญ่บ้าน	๒๗-๒๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๗
๑๐	นายสังวาล สัมภาษณ์	๓๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๗
๑๑	นายสำราญ ประจวบ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๑๖	๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๗
๑๒	นายสุพล ผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๓	๓๐ มกราคม - ๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๗
๑๓	นายสุรศักดิ์ วาริน ผู้ใหญ่บ้าน	๓๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๗
๑๔	นายออยใจ โพธิ์สัย	๒๙-๓๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๗
เทศบาลกุดแหวด ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร		
๑	นางสาวรุ่งนภา กุดวงศ์แก้ว	๒๖ - ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๗
๒	นางสาววาสนา ช่างทิพย์	๒๘ - ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๗
๓	นายพรหมลีน ดวงสา	๒๖ - ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๗ และ ๖-๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๗

เงื่อนไขภาวะวิกฤติ/ปัจจัยคุกคามของดอนปู่ตา

๓.๑ สภาพปัจจุบัน

ดอนปู่ตาในภาคอีสานมีไม่น้อยกว่า ๒,๐๐๐ แห่ง กระจายอยู่ทั่วไปทั้ง ๒๐ จังหวัดในภาคอีสาน จากการศึกษาพบว่าเป็นการปรากฏของดอนปู่ตาไม่ได้มีความจำเพาะกับความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ ปรัชญาในการมีดอนปู่ตามีฐานหรือรากของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์มีลักษณะแบบเดียวกัน มีโครงสร้างคล้ายกัน แต่มีรายละเอียดของพิธีกรรมแตกต่างกันไปตามสภาพสิ่งแวดล้อมและการเปลี่ยนแปลงของสังคม

๓.๒ ปัจจัยคุกคาม (บุคคล/กลุ่มคน/ชุมชน)

๓.๒.๑ ปัจจัยคุกคามในอดีต

๑) แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เริ่มเกิดขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๐๔ ในช่วงแรกเป็นการพัฒนาที่เน้นโครงสร้างพื้นฐานและปรับให้มีการลงทุนจากต่างชาติ ต่อมาพยายามที่จะเปลี่ยนประเทศจากเกษตรกรรมให้เป็นอุตสาหกรรม ดังนั้นแผนที่ผ่านมาจึงละเลยเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น แรงกดดันทางเศรษฐกิจทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานเข้าสู่เมือง ความรู้หรือภูมิปัญญาในท้องถิ่นขาดการถ่ายทอดที่เป็นรูปธรรม การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่นการสร้างสถานีอนามัย โรงเรียน มีการนำพื้นที่ดอนปู่ตาไปใช้ในการก่อสร้าง ทำให้เกิดการเปลี่ยนทางโครงสร้างและหน้าของดอนปู่ตาที่มีต่อวิถีชีวิตของชุมชน

๒) การปฏิวัติเขียว (Green revolution) การปฏิวัติเขียวเข้ามาในไทยราวปี พ.ศ. ๒๕๐๙ วัตถุประสงค์ของการปฏิวัติเขียวเพื่อให้มีการผลิตอาหารมากขึ้น เนื่องจากการคาดการณ์ว่าจะมีจำนวนประชากรเพิ่มมากถึง ๖,๐๐๐ ล้านคน ในปี ค.ศ. ๒๐๐๐ ถ้าการผลิตอาหารยังเป็นไปในรูปแบบเดิม ประชากรจะได้รับความอดอยาก จึงได้มีการปรับกระบวนการผลิตทางการเกษตรใหม่โดยใช้เทคโนโลยีต่าง ๆ เช่นการปรับปรุงพันธุ์พืชร่วมกับการใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ระบบชลประทาน เพื่อเพิ่มผลผลิตต่อพื้นที่ นโยบายนี้ก่อให้เกิดการบุกรุกป่า โดยเฉพาะป่าชุมชนที่เป็นพื้นที่สาธารณะ เพื่อต้องการขยายพื้นที่ทำการเกษตรให้มากขึ้น การปรับปรุงเมล็ดพันธุ์ตามแนวคิดตะวันตก ทำให้เกิดการสูญพันธุ์ของเมล็ดพันธุ์พื้นเมืองจำนวนมาก นอกจากนี้ยังก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการทำเกษตรให้มาอยู่ในรูปแบบของตะวันตกมากขึ้น เช่นการใช้เครื่องจักรกลแทนแรงงานสัตว์ ประกอบกับภาครัฐในขณะนั้นไม่ให้ความสำคัญในการพัฒนาสายพันธุ์ควายไทย ทำให้ควายไทยเกิดภาวะสายเลือดชิด (Inbreed) จากเดิมตัวผู้ที่มีน้ำหนักเฉลี่ย ๑,๐๐๐ กิโลกรัม ลดลงเหลือเพียง ๗๐๐ กิโลกรัม จำนวนประชากรของควายลดลง วัฒนธรรมของสังคมใหม่เข้ามาสู่ประเทศไทย ทำให้มองว่าควายเป็นสัตว์ชั้นต่ำ ดังคำพังเพยที่ว่า “โง่เหมือนควาย” ในความรู้สึกของคนทั่วไปควายจึงยิ่งถูกลดชั้นลง พิธีกรรมการบูชาควายจึงลดลงไปตามลำดับ

๓) การก่อเกิดพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย พ.ศ. ๒๕๐๖ แต่เริ่มมีการปราบปรามจากทางภาครัฐในวันที่ ๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๘ เรียกว่า "วันเสียงปืนแตก" เนื่องจากคอมมิวนิสต์ส่วนใหญ่หลบซ่อนตัวอยู่ในป่า จึงเกิดการทำลายพื้นที่ป่าเป็นวงกว้างเพื่อขับไล่คอมมิวนิสต์ ผลกระทบจึงเกิดต่อพื้นที่ของป่า วัฒนธรรม ทำให้มีขนาดเล็กลง เช่น ป่าทำเลในแต่ละพื้นที่มีมากกว่า ๒,๐๐๐ ไร่ ลดลงเหลือประมาณ ๑,๐๐๐ ไร่ ป่าดอนปู่ตาเคยมีขนาดเฉลี่ย ๕๐๐ ไร่ ลดลงเหลือประมาณ ๑๐ ไร่ เป็นต้น

๔) พระราชบัญญัติสุรา พ.ศ. ๒๔๙๓ เป็นพระราชบัญญัติที่เป็นอุปสรรคต่อการผลิตสุร่าพื้นบ้าน ทำให้การผลิตสุร่าเพื่อใช้ในพิธีกรรมต่าง ๆ ถูกลดทอนลง ในช่วงแรก ๆ ประชาชนไม่สามารถซื้อหาสุร่าที่ผลิตจากโรงงานมาใช้ประกอบในพิธีได้เพราะไม่มีเงินเพียงพอ จึงใช้สัญญาลักษณะแทนสุร่า โดยการนำเอากะลาม่าใส่ข้าวเปลือกและขี้เถ้าแทนสุร่าพื้นบ้าน เพื่อใช้ประกอบพิธี

๕) แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๔ เป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเคลื่อนย้ายแรงงาน ทำให้เกิดอุปสรรคในการถ่ายทอดภูมิปัญญาต่าง ๆ ผู้คนปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิตเข้าไปอยู่ในระบบวัฒนธรรมใหม่ มีความชอบในระบบทุนนิยมมากขึ้น มีการรับเอาวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาอยู่ในชีวิตประจำวันมากขึ้น

๓.๒.๒ ปัจจัยคุกคามที่เกิดจากภายในชุมชน

๑) คนอีสานเป็นคนอ่อนน้อม ถ่อมตน เพราะถูกกดขี่มานาน จึงยินยอมให้ผู้มีอำนาจเข้ามาจัดการเรื่องต่าง ๆ ในพื้นที่ โดยไม่มีข้อขัดแย้ง ผู้มีอำนาจมองพื้นที่ดอนปู่ตาเป็นที่สาธารณะ ภาครัฐสามารถนำไปใช้ได้ตามความพอใจ เช่น การนำพื้นที่ดอนปู่ตาไปสร้างเป็นสถานีอนามัย โรงเรียนหรือสำนักงานของราชการ

๒) เมื่อศาสนาพุทธเข้ามาในภาคอีสาน พระสงฆ์บางส่วน ยังไม่มีความเข้าใจในความหมายของดอนปู่ตา จึงมีการรณรงค์ให้ยกเลิกพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับดอนปู่ตา โดยเฉพาะในพื้นที่อีสานตอนบน โดยให้เหตุผลว่า “มีพระแล้วไม่ต้องมีผี” แม้แต่ในสถานการณ์ปัจจุบัน ดอนปู่ตาหลายแห่งถูกปรับเปลี่ยนไปเป็นสำนักสงฆ์

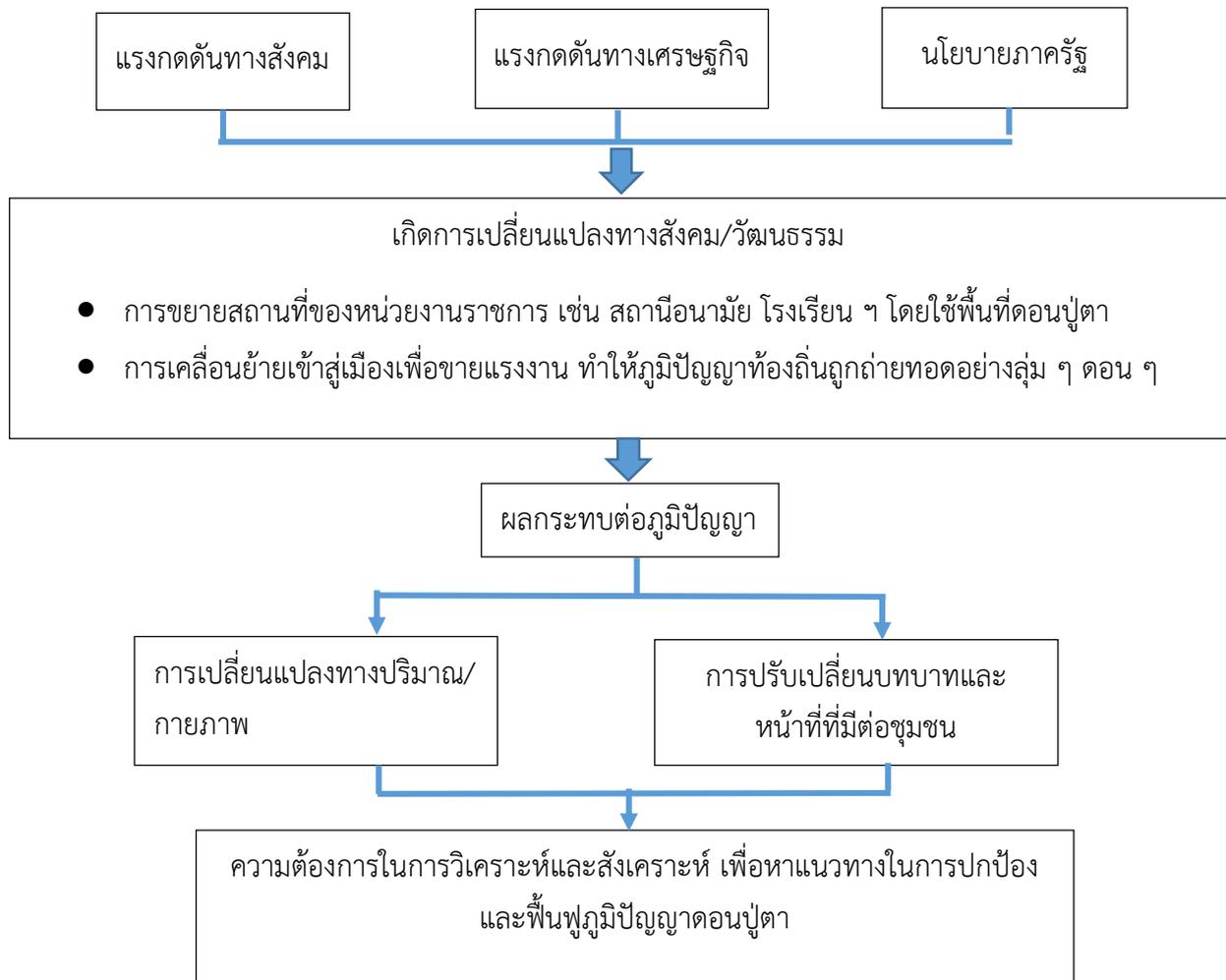
๓) ในระบบการศึกษาขาดความเข้าใจในเรื่องดอนปู่ตา จึงไม่มีสถานศึกษาใดนำเรื่องดอนปู่ตาเข้าไปถ่ายทอดในระบบการศึกษา ไม่ว่าจะเป็นระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษาหรือมหาวิทยาลัย ทำให้การถ่ายทอดภูมิปัญญาดอนปู่ตาอยู่ในระดับที่ชุมชนถ่ายทอดกันเองในรูปแบบมุขปาฐะ

๔) การมองหรือวิเคราะห์ภูมิปัญญาดอนปู่ตาให้ความสำคัญทางด้านในมุมทางด้านสังคมวิทยาเพียงด้านเดียว โดยขาดมิติทางวิทยาศาสตร์ ทำให้ความเข้าใจบางส่วนคลาดเคลื่อน คนบางกลุ่มจึงไม่ยอมรับ

๕) เนื่องจากการอพยพเข้ามาทำงานในเมืองขนาดใหญ่ ทำให้ไม่สามารถมาเข้าร่วมกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับดอนปู่ตาได้ เนื่องจากภาครัฐและภาคธุรกิจไม่เห็นความสำคัญเกี่ยวกับดอนปู่ตา จึงไม่ได้มีการกำหนดให้เป็นวันหยุดเหมือนวันสงกรานต์ ทำให้การเข้าไปมีส่วนร่วมในภูมิปัญญาดอนปู่ตา ลดถอยลง

๖) การบุกรุกพื้นที่ดอนปู่ตาของปัจเจกบุคคล เนื่องจากไม่เข้าใจถึงความสำคัญของพื้นที่ป่ารอบหอบู่ตา แต่มีความเชื่อในมิติทางสังคม คิดว่าความสำคัญของดอนปู่ตาคือหอบู่ตาเพียงอย่างเดียว ขาดความรู้ในมิติวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ทำให้เกิดการบุกรุกพื้นที่ จนกลายเป็นปัญหาวิกฤตของดอนปู่ตาในทุกพื้นที่

สรุปแล้วปัจจัยหลักที่คุกคามดอนปู่ตาในขณะนี้คือ แรงกดดันทางเศรษฐกิจ สังคมและนโยบายภาครัฐ (ภาพ ๓.๑)

ภาพ ๓.๑ แผนภูมิแสดงกรอบแนวคิดปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงดอนปู่ตา

บทที่ ๔

ข้อเสนอให้ตอนปู่ตาเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ/มนุษยชาติ

๔.๑ เหตุผล

๑) เนื่องจากตอนปู่ตาเป็นภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตที่ก่อให้เกิดการรักษาความมั่นคงของทรัพยากรพันธุกรรมของชุมชน การจัดภูมิทัศน์ของชุมชน การนำเสนอให้ตอนปู่ตาเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ/มนุษยชาติ เพื่อเป็นการกระตุ้นให้เห็นความสำคัญของตอนปู่ตาที่มีต่อวิถีชีวิตของชุมชน

๒) ผลพวงจากการพัฒนาประเทศ ทำให้ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับตอนปู่ตาเกิดการสึกกร่อน ภาครัฐขาดความเข้าใจในความหมายของการมีป่าตอนปู่ตาในชุมชน ทำให้มีการออกกฎ ระเบียบที่เป็นอุปสรรคต่อการอนุรักษ์ตอนปู่ตา การประกาศให้โลกได้รับรู้ในภูมิปัญญาตอนปู่ตาจึงเป็นการสื่อสารให้ทุกภาคส่วนได้เข้าใจเกี่ยวกับ โครงสร้างและหน้าที่ที่แท้จริงของภูมิปัญญาตอนปู่ตา

๓) ชุมชนขาดความตระหนักและเข้ามาถึงความรู้ ทำให้ขาดความเข้าใจในเรื่องโครงสร้างและหน้าที่ของตอนปู่ตาต่อวิถีชีวิตของชุมชน การขึ้นทะเบียนเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ/มนุษยชาติจะเป็นการสร้างความตระหนักให้กับคนในชุมชนได้เห็นความสำคัญของตอนปู่ตาและผลกระทบของการไม่มีตอนปู่ตา

๔.๒ แนวทางการส่งเสริมให้ตอนปู่ตาเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ/มนุษยชาติ

บุคคล/กลุ่มคน/ชุมชน

๑) จัดทำสื่อที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของตอนปู่ตาก็วิถีชีวิตของชุมชน

๒) สร้างความตระหนักให้กับทางองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้เข้าใจและเห็นความสำคัญของตอนปู่ตา และทำการสนับสนุนการอนุรักษ์ตอนปู่ตา รวมทั้งการจัดเก็บข้อมูลนำเสนอในรายงานประจำปีของชุมชน

๓) พิจารณากฎระเบียบที่เป็นอุปสรรคต่อการอนุรักษ์ตอนปู่ตาหรือส่งเสริมฟื้นฟูภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับตอนปู่ตา เช่น การออกหนังสือสำคัญที่หลวง (นสล.) ให้กับตอนปู่ตาทุกแห่ง สนับสนุนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาตอนปู่ตา เช่น การศึกษาความสัมพันธ์ของการเจริญเติบโตของคางไก่อกับภูมิอากาศ เป็นต้น

๔) ส่งเสริมและยกย่องเชิดชูเกียรติแก่เจ้า ในฐานะที่เป็นผู้มีจิตอาสาทำงานให้กับชุมชน

๕) สร้างความตระหนักให้เห็นประโยชน์ของทรัพยากรชีวภาพในตอนปู่ตาที่มีต่อวิถีชีวิตของชุมชน

บทที่ ๕

พิกัดทางภูมิศาสตร์

๕.๑ ตอนปู่ตา ตำบลดงเค็ง อำเภอหนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น อยู่ในพิกัด ละติจูด $15^{\circ} 39' 51.55''$ เหนือ ลองจิจูด $102^{\circ} 46' 56.84''$ ตะวันออก (ภาพ ๕.๑)

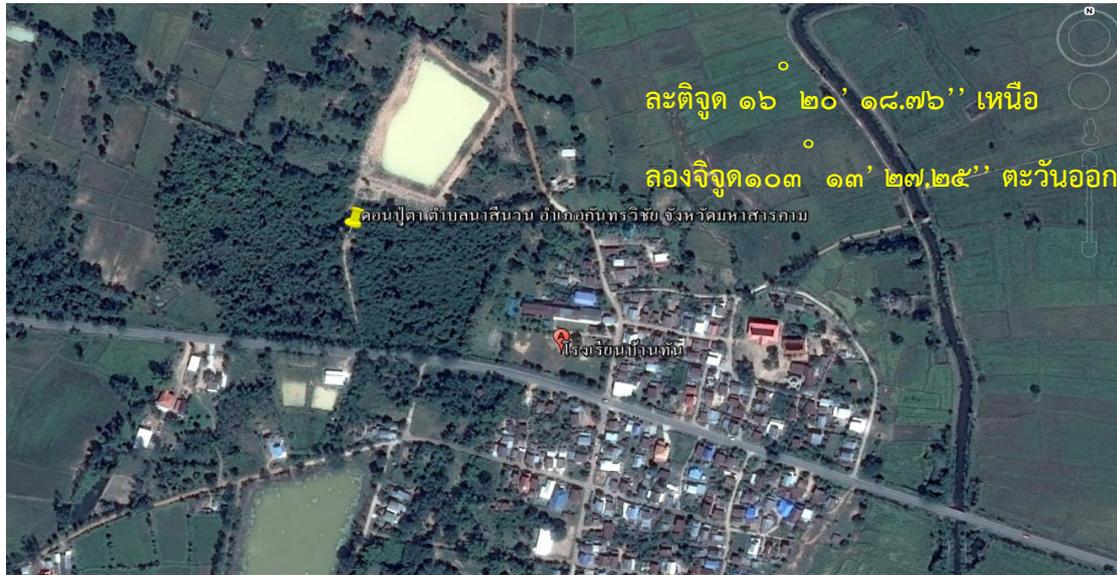
ภาพ ๕.๑ ภาพถ่ายดาวเทียมของพื้นที่ตอนปู่ตาบ้านดงเค็ง ตำบลดงเค็ง อำเภอหนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น

๕.๒ พื้นที่ตอนปู่ตาบ้านขามป้อม ตำบลหนองแซง อำเภอบ้านแฮด จังหวัดขอนแก่น อยู่ในพิกัดที่ ละติจูด $16^{\circ} 9' 34.22''$ เหนือ ลองจิจูด $102^{\circ} 47' 39.58''$ ตะวันออก (ภาพ ๕.๒)

ภาพ ๕.๒ ภาพถ่ายดาวเทียมของพื้นที่ตอนปู่ตาบ้านขามป้อม ตำบลหนองแซง อำเภอบ้านแฮด จังหวัดขอนแก่น

๕.๓ ดอนปู่ตาบ้านหัน ตำบลนาสีนวน อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคามมีพิกัดอยู่ที่ ละติจูด $16^{\circ} 20' 18.76''$ เหนือ ลองจิจูด $103^{\circ} 13' 27.25''$ ตะวันออก (ภาพ ๕.๓)

ภาพ ๕.๓ ภาพถ่ายดาวเทียมของพื้นที่ดอนปู่ตาบ้านหัน ตำบลนาสีนวน อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม

๕.๔ ดอนปู่ตาบ้านหนองขาม ตำบลดอนจัว อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคามมีพิกัดอยู่ที่ ละติจูด $15^{\circ} 52' 52.72''$ เหนือ ลองจิจูด $103^{\circ} 9' 46.27''$ ตะวันออก (ภาพ ๕.๔)

ภาพ ๕.๔ ภาพถ่ายดาวเทียมของพื้นที่ดอนปู่ตา บ้านหนองขาม อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม

๕.๕ ดอนปู่ตาบ้านหนองแสง ตำบลสงเปลือย อำเภอกาฬสินธุ์ อยู่พิกัดที่ ละติจูด $16^{\circ} 38' 41.52''$ เหนือ ลองจิจูด $104^{\circ} 6' 49.59''$ ตะวันออก (ภาพ ๕.๕)

ภาพ ๕.๕ ภาพถ่ายดาวเทียมของพื้นที่ดอนปู่ตาบ้านหนองแสง ตำบลสงเปลือย อำเภอกาฬสินธุ์

๕.๖ ดอนปู่ตา บ้านบัว ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร มีพิกัดอยู่ที่ ละติจูด $17^{\circ} 4' 16.44''$ เหนือ ลองจิจูด $103^{\circ} 46' 44.27''$ ตะวันออก (ภาพ ๕.๖)

ภาพ ๕.๖ ภาพถ่ายดาวเทียมของพื้นที่ดอนปู่ตาบ้านบัว ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร

๕.๗ ตอนปู่ตาบ้านกุดแฮด เทศบาลกุดแฮด ตำบลกุดบากอำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร มีพิกัดอยู่ที่ ๑๗° ๓' ๔๐.๐๘'' เหนือ ลองจิจูด ๑๐๓° ๔๘' ๕๐.๕๗'' ตะวันออก (ภาพ ๕.๗)

ภาพ ๕.๗ ภาพถ่ายดาวเทียมของพื้นที่ตอนปู่ตา บ้านกุดแฮด ตำบลกุดบาก จังหวัดสกลนคร

บทที่ ๖

การสงวนรักษา

๖.๑ ที่ผ่านมา

สภาพทั่วไป

การเลี้ยงผีปู่ตาเป็นประเพณีของทุกกลุ่มชาติพันธุ์ในอีสาน ยกเว้น กลุ่มชาติพันธุ์ญวน พิธีเลี้ยงผีปู่ตาเป็นพิธีกรรมที่มีความซับซ้อน ไม่อาจมองได้ในระดับเดียว มีผลทั้งทางร่างกายและจิตใจ จากการเก็บข้อมูลภาคสนามพบว่าพิธีกรรมประกอบด้วยขั้นตอนหลัก ดังนี้

- ๑.๑ ฤกษ์ยามในการเลี้ยงผีปู่ตา มีเฒ่าจ้ำ/ผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้กำหนด
 - ๑.๒ จัดเตรียมพื้นที่ มีกองอาสาเข้าไปพัฒนาพื้นที่รอบห่อปู่ตา เพื่อใช้เป็นที่ประกอบพิธี
 - ๑.๓ จัดเตรียมพานบายศรี เพื่อผูกแขนเฒ่าจ้ำ เมื่อเสร็จพิธีเลี้ยงผีปู่ตา เพื่อเป็นการแสดงความเคารพ สร้างขวัญและให้กำลังใจแก่เฒ่าจ้ำ ที่ได้อุทิศตนในการดูแลดอนปู่ตาและเป็นที่พึ่งทางจิตใจของชุมชน
 - ๑.๔ กรรมการหมู่บ้านรับบริจาคทุน เพื่อนำมาซื้อของประกอบพิธีกรรม
 - ๑.๕ วันเลี้ยงผีปู่ตา ทุกคนไปรวมกันที่บ้านเฒ่าจ้ำ/ดอนปู่ตา
 - ๑.๖ ทำอาหารจากควายทาม (เต่า)/ต้มไก่/ปิ้งไก่ ถวายปู่ตา
 - ๑.๗ เสี่ยงทายคางไก่
 - ๑.๘ เสี่ยงทายบั้งไฟ
 - ๑.๙ รับประทานอาหารร่วมกัน
 - ๑.๑๐ บายศรี ผูกแขนเฒ่าจ้ำ
 - ๑.๑๑ แห่งรอบห่อปู่ตา เสร็จพิธี
- รายละเอียดของแต่ละขั้นตอนเป็นไปตามบริบทการเปลี่ยนแปลงของสังคมในชุมชนนั้นๆ ซึ่งในกลุ่มพื้นที่เป้าหมายทั้ง ๖ พื้นที่มีรายละเอียดดังนี้

๖.๑.๑. ข้อมูลพื้นฐาน สภาพของดอนปู่ตาและพิธีกรรมในพื้นที่ เทศบาลตำบลสงเปลือย อำเภอกวาง จังหวัดกาฬสินธุ์

๑) ข้อมูลพื้นฐาน

ประวัติ

ตำบลสงเปลือยเป็นตำบลขนาดเล็ก ที่มีขนาดเล็ก ก่อตั้งเป็นองค์การบริหารส่วนตำบลเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ได้รับการยกฐานะเป็นเทศบาล เมื่อวันที่ ๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๖

ความหมายของชื่อตำบล

คำว่า “สง” เป็นภาษาอีสานหมายถึง “ตง” คำว่าเปลือย หมายถึงต้นไม้ในกลุ่มไม้ตะแบก ถ้าเขียนตาหลักสำเนียงอีสานควรเขียน เป็น “เปือย”

ที่ตั้ง

ตำบลสงเปลือย อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของจังหวัดกาฬสินธุ์ ห่างจากอำเภอเขาวงประมาณ ๗ กิโลเมตร ห่างจากจังหวัดกาฬสินธุ์ ประมาณ ๑๑๐ กิโลเมตร

ทิศเหนือ ติดกับ ตำบลคุ้มเก่า อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์

ทิศใต้ ติดกับ ตำบลหนองห้างและตำบลนาโก อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์

ทิศตะวันออก ติดกับ อำเภอคงหลวง จังหวัดมุกดาหาร

ทิศตะวันตก ติดกับ ตำบลกุดสิมคุ้มใหม่ อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์

ขนาดพื้นที่

มีอาณาเขตพื้นที่ ๕๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๓๒,๕๐๐ ไร่

จำนวนหมู่บ้าน

แบ่งเขตการปกครอง เป็น ๑๖ หมู่บ้าน ประกอบด้วย

หมู่ ๑ บ้านดอนไม้คุ้ม

หมู่ ๒ บ้านหนองแสง

หมู่ ๓ บ้านหนองยาโยน

หมู่ ๔ บ้านกุดบอด

หมู่ ๕ บ้านดอนสุธา

หมู่ ๖ บ้านนาวี

หมู่ ๗ บ้านนาวี

หมู่ ๘ บ้านดอนสวรรค์

หมู่ ๙ บ้านดอนสว่าง

หมู่ ๑๐ บ้านอุดมศิลป์

หมู่ ๑๑ บ้านดอนจรรยาบ

หมู่ ๑๒ บ้านโชคชัยพัฒนา

หมู่ ๑๓ บ้านโชคชัยพัฒนา

หมู่ ๑๔ บ้านดอนเจ้าปู่

หมู่ ๑๕ บ้านนาคำ

หมู่ ๑๖ บ้านหนองตากไห

จำนวนประชากร

จากข้อมูลสถิติการทะเบียนราษฎรของกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย เมื่อ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๕ ตำบลสงเปลือยมีจำนวนประชากรทั้งสิ้น ๗,๑๒๔ คน เป็นชาย ๓,๕๒๗ คน และ หญิง ๓,๕๙๗ คน จำนวนหลังคาเรือน ๒,๖๑๔ หลังคาเรือน

สภาพพื้นที่

ตำบลสงเปลือย อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์โดยทั่วไปมีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบสูงติดภูเขา ดินเหมาะแก่การทำเกษตร

ภูมิอากาศ

ตำบลสงเปลือย อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์มีลักษณะภูมิอากาศแบ่งออกเป็น ๓ ฤดู ดังนี้

ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่ มีนาคม-พฤษภาคม

ฤดูฝน เริ่มกลางเดือนพฤษภาคม-ตุลาคม โดยมีฝนตกชุกในเดือน สิงหาคมถึงกันยายน

ฤดูหนาว เริ่มตั้งแต่กลางเดือนตุลาคม-มกราคม

ทรัพยากรธรรมชาติ

ป่าไม้ มีป่าดอนปู้ตา ๓ แห่งที่บ้าน หมู่ ๒ บ้านหนองแสงขนาด ๓ ไร่ หมู่ ๔ บ้านกุดบอด ขนาด ๔ ไร่ และหมู่ ๑ บ้านดอนคุ่ม เดิมมีพื้นที่ประมาณ ๕ ไร่ แต่ในปัจจุบันถูกบุกรุก จนเหลือเพียงพื้นที่ที่ตั้ง หอป่าและศาลาที่พักเพื่อประกอบพิธีกรรม (ตาราง ๖.๑)

พื้นที่ชุ่มน้ำ ประกอบด้วย

- ลำพะยัง เป็นลำห้วยที่ไหลผ่านจากเทือกเขาภูพาน อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหารผ่าน อำเภอเขาวง นับเป็นแหล่งน้ำที่สำคัญแต่ยังไม่มีการพัฒนาใช้ทางด้านการเกษตร

- ห้วยจวนพิมพ์ ได้รับการพัฒนาเป็นบางส่วนเนื่องจากงบประมาณการปรับปรุงมีน้อย ถ้าได้รับการปรับปรุงที่ดีชาวบ้านสามารถใช้น้ำจากห้วยจวนพิมพ์เพื่อประกอบการเกษตรกรรมได้ทั้งในฤดูฝนและ ฤดูแล้งและใช้อุปโภค บริโภคได้ตลอดปี

- หนองแสง ได้รับการพัฒนาบางส่วน ชาวบ้านสามารถใช้น้ำเพื่อการเกษตรได้ทั้งฤดูฝน และฤดูแล้งและเพื่อการใช้อุปโภคและบริโภคได้

- อ่างเก็บน้ำลำพะยังตอนบน เป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลารวมชาติและเป็นแหล่งอาหาร ของชุมชน ประชาชนในเขตพื้นที่ชลประทานยังสามารถใช้น้ำจากอ่างเก็บน้ำลำพะยังตอนบนเพื่อการเกษตร และระบบประปาหมู่บ้านด้วย

นอกจากนี้ยังมีลำห้วยและหนองสาธารณะขนาดเล็กซึ่งใช้ประโยชน์ทางการเกษตรได้ เฉพาะฤดูฝนเท่านั้น เนื่องจากยังไม่มียงบประมาณในการพัฒนาขุดลอก

การศึกษา

ตำบลสงเปลือย อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์มีสถานศึกษาจำนวน ๗ แห่ง ประกอบด้วย

- ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ๑ แห่ง
- ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ จำนวน ๒ แห่ง
- การศึกษาขั้นพื้นฐาน จำนวน ๓ แห่ง
- มัธยมศึกษา จำนวน ๑ แห่ง

สถาบันองค์กรศาสนาและวัฒนธรรม

ตำบลสงเปลือย อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์มีประชากรนับถือศาสนาพุทธร้อยละ ๑๐๐ มี วัดกระจายอยู่ทั่วพื้นที่ จำนวน ๕ แห่ง

สาธารณสุข

ตำบลสงเปลือย อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์มีโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล จำนวน ๑ แห่ง ตั้งอยู่ที่บ้านกุดบอด

คมนาคม -

โทรคมนาคม -

การไฟฟ้า

มีไฟฟ้าใช้ทุกหลังคาเรือน

การประปา -

อาชีพ

อาชีพหลักคือการทำนา นอกจากนี้ยังมีการปลูก อ้อย มันสำปะหลัง ถั่วลิสง ยางพาราและ หัตถกรรม เช่น สานกระติบข้าว ถักไม้กวาด ทอผ้าอ้อมสิริธรรมชาติ เป็นต้น

ตาราง ๖.๑ ข้อมูลดอนปู่ตา ตำบลสงเปลือย อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์

ลำดับ	หมู่บ้าน	ดอนปู่ตา		ขนาดพื้นที่ป่า	หมายเหตุ
		มี	ไม่มี		
๑	หมู่ ๑ บ้านดอนคุ่ม	/		๐	มีเฉพาะหอพ่อปู่
๒	หมู่ ๒ บ้านหนองแสง	/		๓ ไร่	ใช้ร่วมกับหมู่ ๒
๓	หมู่ ๓ บ้านหนองยาโยน				ใช้ร่วมกับหมู่ ๒
๔	หมู่ ๔ บ้านกุดบอด	/		๔ ไร่	ใช้กับหมู่ ๑๔
๕	หมู่ ๕ บ้านดอนสุธา				ใช้กับหมู่ ๑๔
๖	หมู่ ๖ บ้านนาวิ				ใช้กับหมู่ ๑๔
๗	หมู่ ๗ บ้านนาวิ				ใช้กับหมู่ ๑๔
๘	หมู่ ๘ บ้านดอนสวรรค์				ใช้ร่วมกับหมู่ ๒
๙	หมู่ ๙ บ้านดอนสว่าง				ใช้กับหมู่ ๑๔
๑๐	หมู่ ๑๐ บ้านอุดมศิลป์				ใช้กับหมู่ ๑๔
๑๑	หมู่ ๑๑ บ้านดอนจทราบ				ใช้กับหมู่ ๑๔
๑๒	หมู่ ๑๒ บ้านโชคชัยพัฒนา				ใช้ร่วมกับหมู่ ๒
๑๓	หมู่ ๑๓บ้านโชคชัยพัฒนา				ใช้กับหมู่ ๑๔
๑๔	หมู่ ๑๔ บ้านดอนเจ้าปู่				ใช้กับหมู่ ๑๔
๑๕	หมู่ ๑๕ บ้านนาคำ				ใช้กับหมู่ ๑๔
๑๖	หมู่ ๑๖ บ้านหนองตากไห				ใช้กับหมู่ ๑๔

ภาพ ๖.๑ สภาพทั่วไปของดอนปู่ตา บ้านหนองแสง ตำบลสงเปลือย จังหวัดกาฬสินธุ์
ลักษณะภายนอก (ภาพบน) และภายในดอนปู่ตา (ภาพล่าง)

๑.๒ ข้อมูลการเลี้ยงผีปู่ตา บ้านหนองแสง ตำบลสงเปลือย จังหวัดกาฬสินธุ์

ในตำบลนี้มีดอนปู่ตา ๓ แห่งที่บ้าน หมู่ ๒ บ้านหนองแสงขนาด ๓ ไร่ หมู่ ๔ บ้านกุดบอดขนาด ๔ ไร่ และหมู่ ๑ บ้านดอนคุ่ม เดิมมีพื้นที่ประมาณ ๕ ไร่ แต่ในปัจจุบันถูกบุกรุก จนเหลือเพียงพื้นที่ที่ตั้งหอบู่ตาและศาลาที่พักเพื่อประกอบพิธีกรรม แต่ละดอนปู่ตามีข้อมูลดังนี้

ดอนปู่ตาบ้านหนองแสง

ประวัติของดอนปู่ตาบ้านหนองแสง

ดอนปู่ตาบ้านหนองแสงมีมาพร้อมกับการตั้งบ้านหนองแสง เดิมเป็นป่าขนาดใหญ่ แต่ต่อมามีคนลอบตัดลงเหลือประมาณ ๔ ไร่ ได้ทำการล้อมรั้ว ปักปันอาณาเขตเรียบร้อยแล้ว (ภาพ ๖.๑)

กระบวนการคัดเลือกเฒ่าเจ้า

ผ่านความเห็นชอบจากคนในชุมชน

คุณสมบัติของผู้มาเป็นเฒ่าเจ้า

มีศีลธรรม มีจิตอาสา

ระยะเวลาที่ทำการเลี้ยงผีปู่ตา

วันใดวันหนึ่งในเดือน ๖ เฒ่าเจ้าจะเป็นผู้หามือสมัครวันดี แล้วประกาศให้สมาชิกทั้ง ๔ หมู่ (หมู่ ๒ หมู่ ๔ หมู่ ๘ และหมู่ ๑๒) ได้รับทราบ เพื่อมาเข้าร่วมพิธี

พิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ตา ประกอบด้วย

ก. เมื่อได้รับแจ้งจากเฒ่าเจ้าว่าจะมีการเลี้ยงปู่ตาในวันใด ผู้ใหญ่บ้านจะทำการรับบริจาคเงินจากสมาชิกในบ้านเพื่อนำมาซื้อไก่ไปใช้ประกอบพิธีเลี้ยงปู่ตา

ข. ทั้ง ๔ หมู่บ้าน รวบรวมไก่มาที่ดอนปู่ตา ในปี พ.ศ. ๒๕๕๗ มีไก่ที่นำมาใช้ประกอบพิธี ๑๕ ตัว เวลาประมาณ ๐๗:๐๐ น. อาสาสมัครจะร่วมกันจัดเตรียมพิธี ดังนี้

-สมาชิกกลุ่มหนึ่งทำการฆ่าไก่โดยการเชือดคอ ถอนขนไก่และล้างเครื่องในไก่ ไก่ที่ทำความสะอาดแล้ว นำมาสับแยกส่วน ส่วนที่จะใช้เลี้ยงปู่ตา คือ ส่วนหัว ปีก ๒ ข้าง ขา ๒ ข้างและเครื่องใน โดยนำส่วนดังกล่าวมาเสียบกับไม้ไผ่ ร้อยให้เป็นพวง (ภาพ ๖.๒) ส่วนที่เหลือหันให้เป็นชิ้นพอคำ เพื่อนำไปต้มเลี้ยงผู้มาร่วมงาน

-นำหม้อขนาดใหญ่ใส่น้ำสะอาดแล้วนำมาตั้งไฟ เมื่อน้ำเดือดใส่เครื่องเทศเพื่อดับกลิ่นคาวของไก่ ได้แก่ ใบมะกรูด ข่า ตะไคร้ มดแดง จากนั้นใส่ไก่ทั้งหมดลงไปต้ม (ทั้งส่วนที่เสียบไม้และส่วนที่หันเป็นชิ้นพอคำ) เมื่อน้ำเริ่มเดือด เฒ่าเจ้าหรือผู้รู้ประจำหมู่บ้านจะทำการเสี่ยงทายฟ้าฝนจากพฤติกรรม การเดือดของน้ำ (ภาพ ๖.๓)

-ในอดีต ทุกครัวเรือนจะต้องเตรียมเครื่องมาสักการะปู่ตา ประกอบด้วย

-ขันห้า ซึ่งประกอบด้วย เทียน ๕ คู่ ธูปและดอกไม้ ๕ คู่ (ส่วนใหญ่ใช้ดอกไม้สีขาวหรือยอดไม้สีเขียวอ่อน)

-ห่อข้าวเหนียว เหล้าหรืออาจเป็นน้ำอัดลม

-ไก่มีชีวิต ปัจจุบันได้ปรับเปลี่ยนมาเป็นเงินแทนไก่ โดยผู้นำหมู่บ้านเดินรับบริจาคตามครัวเรือน ครัวเรือนละ ๓๐ บาท แล้วนำเงินไปซื้อไก่

ภาพ ๖.๒ ส่วนของไก่ที่ใช้ในการเลี้ยงปูตา (ซ้าย) โดยการนำมาร้อยด้วยไม้ไผ่ให้เป็นพวง (ขวา)

ภาพ ๖.๓ หม้อต้มไก่ ที่มีไม้เสียบไก่ที่จะนำไปถวายเป็นปูตาและเนื้อไก่ที่จะใช้ในการเลี้ยงผู้มาร่วมงาน หลังเสร็จพิธี

ปัจจุบันเครื่องบูชาต่าง ๆ ไม่ต้องเตรียมมาเองแล้ว คณะกรรมการหมู่บ้านเป็นผู้จัดเตรียมเครื่องบูชา มาตั้งไว้ให้ที่ศาลปูตา สมาชิกสามารถมาบูชาเอาไปสักการะผีปูตาได้ใน ราคา ๒๐ บาท ต่อชุด (ภาพ ๖.๔)

๑) กิ่งไม้แห้ง เท่ากับจำนวนคนในหนึ่งหลังคาเรือน จำนวน ๑ ชุด และจำนวนของสัตว์เลี้ยงในบ้าน อีก ๑ ชุด สัตว์เลี้ยงในบ้าน ได้แก่ วัว ควาย หมู สุนัข ไก่ เป็นต้น ปัจจุบันพิธีกรรมนี้ได้เลิกปฏิบัติไปแล้ว

๒) เครื่องบูชาที่สมาชิกของหมู่บ้านนำมาถวายให้ปู่ตา จะถูกส่งมอบให้เฒ่าจ๋า เมื่อมอบเครื่องบูชาให้เฒ่าจ๋าแล้วจะต้องบอกกล่าวด้วยว่ามีความต้องการในเรื่องอะไร เฒ่าจ๋าจะนำเครื่องบูชานั้นไปถวายปู่ตาอีกต่อหนึ่ง โดยบอกกับปู่ตาถึงสิ่งที่เป็นต้องการของผู้เอาเครื่องสักการะมาถวาย เช่น ลูกไปทำงานอยู่ต่างประเทศของให้ปู่ตาคุ่มครองให้ปลอดภัย ในกรณีที่ต้องการบनบานศาลกล่าว เช่น ต้องการขายที่ดิน อาจมาบনขอให้ขายได้ในราคาดี ๆ ในกรณีนี้เมื่อชายที่ได้ต้องมาทำการแก้บน (ภาพ ๖.๕)

ภาพ ๖.๔ โต๊ะวางเครื่องบูชา ที่สมาชิกสามารถมาบูชาเอาไปคารวะปู่ตา

ภาพ ๖.๕ สมาชิกในชุมชนนำเครื่องบูชาถวายปู่ตา โดยผ่านเฒ่าจ๋า

๓) ในขณะที่นั่งรอประกอบพิธี ผู้ที่เข้าร่วมงานจะช่วยกันนำเอาใบชาตมาเย็บให้เป็นภาชนะสำหรับใส่อาหาร (ภาพ ๖.๖)

ในส่วนของแต่ละเจ้ามีการเตรียมเครื่องสักการะ ดังนี้

- (๑) ชั้นหมากพลู ประกอบด้วย ยาสูบ ๒ มวน ใบพลู หมากปูน ๒ คำ
- (๒) ชั้น ๕ ดอกไม้ ๕ คู่ เทียน ๕ คู่
- (๓) ชั้น ๘ ดอกไม้ ๘ คู่ เทียน ๘ คู่
- (๔) เครื่องในไก่ หัวไก่ และขาไก่ ต้มสุก

ภาพ ๖.๖ สมาชิกช่วยกันเย็บกระทงจากใบต้นชาต เพื่อใช้ใส่อาหาร

ภูมิปัญญาในการทำนายฟ้าฝน

เต่าจ้ำหรือผู้รู้จะมานั่งที่หน้าเตาไฟที่มีหม้อต้มไก่ จากนั้นจะเปล่งเสียงถามไปที่ละเดือนว่าฝนฟ้าจะเป็นเช่นไร แล้วดูลักษณะการเดือดของน้ำ เช่น “ถามว่าฝนเดือน ๖ จะเป็นอย่างไร” ถ้าน้ำเดือดไปทั่วหม้อ แสดงว่าฝนจะดีไปทุกทิศทุกทาง แต่ถ้าน้ำเดือดจนกระฉอกออกไปทางทิศใด แสดงว่า ฝนจะดีในทางทิศนั้น การเสี่ยงทายจะเริ่มเสี่ยงทายตั้งแต่เดือน ๖ ไป จนถึงเดือน ๑๐ ในช่วงที่มีการเสี่ยงทายสมาชิกจะมารุมล้อม เพื่อช่วยกันดูและช่วยกันจดจำข้อมูล (ภาพ ๖.๖)

ภูมิปัญญาในการทำบั้งไฟน้อย
ไม่มี

ภูมิปัญญาอื่น ๆ
ไม่มี

ผู้ให้ข้อมูล เฒ่าจ้ำ

ผู้บันทึกข้อมูล นายสุรพล ศรีมุล ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๓ ตำบลสงเปลือย อำเภอกาฬสินธุ์
นายเมธี ศรีไชยวงศ์ ตำแหน่งนักวิจัย มูลนิธิรักษาสันติภาพ

บันทึกวันที่ ๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๗

ภาพ ๖.๗ ผู้รู้ (ผู้หญิงใส่เสื้อย้อมคราม) เป็นผู้นำในการเลี้ยงทอยพลในช่วงเดือน ๖ ถึง เดือน ๑๐ โดยมีชาวบ้านเป็นสักขีพยาน

ข้อมูลดอนปู่ตา บ้านกุดบอด ตำบลสงเปลือย จังหวัดกาฬสินธุ์

ประวัติของดอนปู่ตา

ดอนปู่ตาบ้านกุดบอดมีมาพร้อมกับการตั้งบ้านกุดบอด หอปู่ตายุติติหนองน้ำ สภาพในปัจจุบันไม่มีป่าล้อมรอบ

กระบวนการคัดเลือกเต่าจ้ำ

ผ่านความเห็นชอบของคนในชุมชน

คุณสมบัติของผู้มาเป็นเต่าจ้ำ

มีศีลธรรม มีจิตอาสา

ระยะเวลาที่ทำการเลี้ยงผีปู่ตา

วันใดวันหนึ่งในเดือน ๖ เต่าจ้ำจะเป็นผู้หามือสรวงวันดี แล้วประกาศให้สมาชิกทั้ง ๑๑ หมู่ (หมู่ ๔ หมู่ ๕ หมู่ ๖ หมู่ ๗ หมู่ ๘ หมู่ ๑๐ หมู่ ๑๑ หมู่ ๑๓ หมู่ ๑๔ หมู่ ๑๕ และหมู่ ๑๖) ได้รับทราบ เพื่อมาเข้าร่วมพิธี นอกจากนี้การกำหนดวันเลี้ยงปู่ตายังขึ้นอยู่กับว่าจะสามารถหาควายทามาใช้ในการประกอบพิธีได้หรือไม่ ควายทามาใช้ในการประกอบพิธีกรรมในพื้นที่นี้แตกต่างไปจากพื้นที่อื่น ๆ ควายทามในพื้นที่อื่น ๆ ส่วนใหญ่หมายถึงเต่าน้ำจืดหรือเต่านา (*Malayemys subtrijuga* Schlegel and Muller, ๑๘๔๔) มีชื่อสามัญในภาษาอังกฤษว่า Malayan Snail-eating Terrapin (ภาพ ๖.๘ ก) แต่ในพื้นที่กุดบอด ควายทามหมายถึงเต่าเพ็ก (*Indotestudo elongata* Blyth, ๑๘๕๓) ซึ่งมีชื่อสามัญในภาษาอังกฤษว่า Elongated Tortoise, Pek Tortoise (ภาพ ๖.๘ ข)

ภาพ ๖.๘ เปรียบเทียบควายทาม ก. เต่านา ข. เต่าเพ็กที่ใช้ประกอบในพิธีเลี้ยงปู่ตา ในการเลี้ยงปู่ตาที่หนองกุดบอดใช้เต่าเพ็กประกอบพิธีกรรมเท่านั้น ไม่ใช่เต่านา ถ้ายังหาเต่าเพ็กไม่ได้จะยังไม่มีพิธีเลี้ยงปู่ตา เมื่อได้เต่าเพ็กมาแล้วจึงจะกำหนดวันเลี้ยงปู่ตา

พิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ตา ประกอบด้วย

๑. เฒ่าจ้ำจะเป็นผู้กำหนดวันเลี้ยงปู่ตา ซึ่งจะเป็นวันใดวันหนึ่งของเดือน ๖ ทั้งนี้ต้องไม่ใช่วันศีล ส่วนใหญ่เป็นวันที่ได้เต่าเพ็กมาแล้ว ๑ วัน
๒. ผู้ใหญ่บ้านก็จะประกาศบริจาคเงินเพื่อเป็นทุนสมทบซื้อไก่ อาหารเลี้ยง และเครื่องใช้ในพิธีเลี้ยงปู่ตา ก่อนวันพิธีเลี้ยงปู่ตา เฒ่าจ้ำจะพาลูกบ้านพัฒนาทำความสะอาดบริเวณดอนปู่ตา
๓. ในวันเลี้ยงปู่ตาสมาชิกในหมู่บ้านกุดบอด นำสิ่งของที่จะใช้สักการะปู่ตาไปรวมพลกันที่บ้านเฒ่าจ้ำ จากนั้นจัดเป็นขบวนแห่จากบ้านเฒ่าจ้ำมาที่หอนปู่ตา ด้วยกลองยาว ทุกคนช่วยกันถือข้าวของ หม้อ มีด เขียง ซ้อน ถ้วยขาม น้ำดื่ม เสื้อ และที่สำคัญคือต้องหาเต่าเพ็กที่จะใช้ในการเสี่ยงทายด้วยกระบุงสาย (ภาพ ๖.๙)
๔. เมื่อขบวนแห่มาถึงหอนปู่ตา แต่ละท่านจะนำเครื่องสักการะมามอบให้เฒ่าจ้ำ เพื่อนำถวายปู่ตา
๕. จากนั้นสมาชิกทุกท่านจะมานั่งล้อมวง ก่อกองไฟ เพื่อต้มไก่และตั้งหม้อดินเผาเพื่อต้มควายทาม (เต่าเพ็ก) ตั้งไฟให้น้ำในหม้อเดือด แล้วเอาเต่าตัวเป็นๆลงหม้อ แล้วเฒ่าจ้ำกล่าวพิธีเสี่ยงฟ้าฝน โดยดูจากน้ำที่เดือดจากหม้อต้มควายทาม ถ้ามถึงปริมาณน้ำฝนแต่ละเดือนหากเดือนไหนมีปริมาณน้ำมาก(ฝนดี) น้ำจะเดือดจนล้นหม้อ หากเดือดขึ้นถึงคอหม้อแสดงว่าจะมีปริมาณน้ำฝนปานกลาง หรือหากเดือดไม่แรง แสดงว่าปริมาณน้ำฝนจะไม่มี น้ำน้อย (ฝนไม่ดี) ทุกคนจะได้เตรียมตัวสำหรับฤดูกาลถัดไป จากนั้นนำของสักการะทั้งหมด ได้แก่ ต้มไก่บ้าน ต้มควายทาม(เต่าเพ็ก) เหล้า หมากพลู บุหรี่ เครื่องสักการะทั้งหมดขึ้นถวาย กล่าวขอพรโดยเฒ่าจ้ำ ขอให้ทุกคนในหมู่บ้านอยู่เย็นเป็นสุข ประสบความสำเร็จในการทำไร่นา คนที่เข้าร่วมพิธีพนมมือแล้วว่าตาม อันเป็นเสร็จพิธี แล้วนำอาหารแจกกันรับประทานร่วมกัน จากนั้นแยกย้ายกันกลับบ้าน

ภาพ ๖.๙ ขบวนแห่เครื่องสักการะที่จะใช้บูชาผีปู่ตาจากบ้านเฒ่าจ้ำมาที่หอนปู่ตา
ภาพด้านขวาเป็นกระบุงสายที่ใส่เต่าเพ็ก

ภูมิปัญญาในการทำนายฟ้าฝน

นำหม้อดินมาใส่น้ำ ต้มให้เดือด เอาควายทามลงต้ม โดยไม่ต้องทำให้ตายก่อน (ภาพ ๖.๑๐) จากนั้นทำการสังเกตว่าน้ำเดือดไปในทิศทางใด แสดงว่าฝนจะดีในทิศทางนั้น แต่ถ้าน้ำเดือดไม่แรงแสดงว่าจะแล้งจัด

ภาพ ๖.๑๐ การใช้ควายทาม (เต่าเพ็ก) เสียงทายฟ้าฝน

ในระหว่างถวายอาหารให้ปู่ตามีการพ้อนถวายโดยคนในชุมชน (ภาพ ๖.๑๑)

ภูมิปัญญาในการทำบั้งไฟน้อย
ไม่มี

ภูมิปัญญาอื่น ๆ
ไม่มี

ผู้ให้ข้อมูล นายทองจีน เครือศรี ผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๑๔
ผู้บันทึกข้อมูล ผู้ใหญ่สุรพล ศรีมูลและนายเมธี ศรีไชยวงศ์ บันทึกวันที่ ๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๗

ก

ภาพ ๖.๑๑ ก. เครื่องสักระสำหรับบุชาปู่ตา และ ข.การรำฟ้อนถวายปู่ตา

ดอนปู่ตาบ้านดอนคุ่ม ตำบลสงเปลือย จังหวัดกาฬสินธุ์

ประวัติของดอนปู่ตา

ดอนปู่ตาบ้านดอนคุ่มมีมาพร้อมกับการตั้งบ้าน เป็นดอนที่ตั้งอยู่ติดกับหนองน้ำ ไม่มีป่าล้อมรอบ

กระบวนการคัดเลือกเฒ่าเจ้า

ตามความเห็นชอบของชุมชน

คุณสมบัติของผู้มาเป็นเฒ่าเจ้า

มีจิตอาสา ประพฤติดีเป็นที่ยอมรับของชุมชน สามารถประกอบพิธีได้

ระยะเวลาที่ทำการเลี้ยงผีปู่ตา

วันใด วันหนึ่งในเดือน ๖

พิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ตา ประกอบด้วย

๑. เฒ่าเจ้าจะเป็นผู้กำหนดวันเลี้ยงปู่ตา ซึ่งจะเป็นวันใดวันหนึ่งของเดือน ๖ ทั้งนี้ต้องไม่ใช่วันศีล
๒. ผู้ใหญ่บ้านก็จะประกาศบริจาคเงินเพื่อเป็นทุนสมทบซื้อไก่ อาหารเลี้ยง และเครื่องใช้ในพิธีเลี้ยงปู่ตา ก่อนวันประกอบพิธี เฒ่าเจ้าจะพาลูกบ้านพัฒนาทำความสะอาดบริเวณดอนปู่ตา
๓. ในวันเลี้ยงปู่ตาสมาชิกในหมู่บ้านดอนคุ่ม นำสิ่งของที่จะใช้บูชาปู่ตาไปรวมกันที่ดอนปู่ตา
๔. แต่ละท่านจะนำเครื่องสักการะมามอบให้เฒ่าเจ้า เพื่อนำถวายปู่ตา
๕. จากนั้นสมาชิกทุกท่านมานั่งล้อมวง ก่อกองไฟ เพื่อต้มไก่ แล้วเฒ่าเจ้ากล่าวพิธีเสี่ยงฟ้าฝน โดยดูจากน้ำที่เดือนจากหม้อต้มไก่ ถ้ามถึงปริมาณน้ำฝนแต่ละเดือนหากเดือนไหนมีปริมาณน้ำมาก(ฝนดี) น้ำจะเดือดจนล้นหม้อ หากเดือดขึ้นถึงคอหม้อแสดงว่าจะมีปริมาณน้ำฝนปานกลาง หรือหากไม่เดือด แต่น้ำในหม้อต้มนี้แสดงว่าปริมาณน้ำฝนจะไม่มี หรือน้ำน้อย (ฝนไม่ดี) จากนั้นนำของสักการะทั้งหมด ได้แก่ ต้มไก่บ้าน เหล้าหมากพลู บุหรี่ เครื่องสักการะทั้งหมดขึ้นถวาย กล่าวขอพรโดยเฒ่าเจ้า ขอให้ทุกคนในหมู่บ้านอยู่เย็นเป็นสุข คนที่เข้าร่วมพิธีพนมมือแล้วว่าตาม อันเป็นเสร็จพิธี แล้วนำอาหารแจกกันรับประทานร่วมกัน จากนั้นแยกย้ายกันกลับบ้าน (ภาพ ๓.๑๒)

ภูมิปัญญาในการทำนายฟ้าฝน

การทำนายฟ้าฝนดูจากการเดือดของน้ำในหม้อต้มไก่

ภูมิปัญญาในการทำบั้งไฟน้อย

ไม่มี

ภูมิปัญญาอื่น ๆ

ไม่มี

ภาพ ๓.๑๒ การเลี้ยงปูต๋าบบ้านดอนคุ่ม ตำบลสงเปลือย อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ ก. หอปูต๋าบ ข. การรับประทานอาหารร่วมกันหลังเสร็จพิธีเลี้ยงปูต๋าบ ดอนปูต๋าบแห่งนี้พื้นที่ถูกบุกรุกจนเกือบหมด เหลือเพียงพื้นที่สระและแนวตามขอบสระ เสาไม้ที่เห็นในภาพคือต้นยางพาราที่นำมาปลูกเพื่อแสดงการจับจองพื้นที่

๖.๑.๒ ข้อมูลพื้นฐาน สภาพของดอนปู่ตาและพิธีกรรมในพื้นที่ องค์การบริหารส่วนตำบลดงเค็ง อำเภอนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น

ประวัติ

- พ.ศ. ๒๔๕๐ - ๒๔๘๑ พื้นที่ตำบลดงเค็ง ได้ขึ้นต่อตำบลโนนเพชร อำเภอบัวใหญ่ จังหวัดนครราชสีมา
- พ.ศ. ๒๔๘๑ - ๒๕๐๕ พื้นที่ตำบลดงเค็ง ได้ขึ้นต่อตำบลตะกั่วป่า อำเภอฟล จังหวัดขอนแก่น
- พ.ศ. ๒๕๐๖ - ๒๕๒๙ พื้นที่ตำบลดงเค็ง ได้ขึ้นต่อตำบลหนองสองห้อง อำเภอนองสองห้อง จังหวัด
- พ.ศ. ๒๕๓๐ - ปัจจุบัน ได้แยกการปกครองออกจากตำบลหนองสองห้อง เป็นตำบลดงเค็ง อำเภอนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น โดยมี นายตี กระจอดนอก เป็นกำนันคนแรก
- พ.ศ. ๒๕๔๐ สมทตำบลดงเค็ง ได้ยกฐานะเป็นองค์การบริหารส่วนตำบลดงเค็ง เมื่อวันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๐ ตามพระราชบัญญัติสภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล พ.ศ. ๒๕๓๗

ความหมายของชื่อตำบล

ดง หมายถึง ป่าที่มีความทึบมาก มองทะลุได้ไม่เกิน ๕ เมตร

เค็ง เป็นชื่อต้นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ มีชื่อสามัญในภาษาไทยว่า “เขลง” มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Dialium cochinchinnense* Pierre ขึ้นอยู่ตามป่าดิบแล้งและป่าเบญจพรรณขึ้นทั่วไปใกล้ลำธาร ในประเทศไทยพบมากทางภาคตะวันออก ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นอกจากนี้พบขึ้นห่างๆ ตามป่าโปร่ง หรือป่าทุ่ง ที่มีปริมาณฝนสูงพอควรเช่นทางภาคใต้ คนอีสานมีการใช้ประโยชน์จากไม้ชนิดนี้หลายประการ ได้แก่

- ปลูกให้ร่มเงา ในพื้นที่กว้าง
- ดอกนิยมนำมาแกงกับไก่
- ผลกินได้กินได้ ผลดิบนำมาต้มกินกับ ป่น แก้ว ผลสุกมีรสเปรี้ยวอมหวานเรียกลูกหยี
- เนื้อไม้แข็งเหนียว ใช้ทำเครื่องมือกลกรรม
- ชาวบ้านตัดเอาไม้ไปเผาถ่าน ไม่นิยมนำมาสร้างบ้านเพราะมีเนื้อไม้เหนียวมาก
- ยางนำมาเป็นน้ำยาเช็ดพื้นเรือน

ที่ตั้ง

ตำบลดงเค็งเป็น ๑ ใน ๑๒ ตำบลของเขตอำเภอนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของอำเภอนองสองห้อง ห่างจากตัวอำเภอ ๗ กิโลเมตร ห่างจากตัวจังหวัดขอนแก่น ๑๐๓ กิโลเมตร พื้นที่ล้อมรอบมีดังนี้

ทิศเหนือ ติดกับ ตำบลหนองสองห้องและตำบลตะกั่วป่า อำเภอนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น

ทิศใต้ ติดกับ ตำบลทองหลาง อำเภอบ้านใหม่ไชยพจน์ จังหวัดบุรีรัมย์

ทิศตะวันออก ติดกับ ตำบลตะกั่วป่า อำเภอนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น

ทิศตะวันตก ติดกับ ตำบลหนองสองห้อง อำเภอนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่นและตำบลเมืองโดน อำเภอประทาย จังหวัดนครราชสีมา

ขนาดพื้นที่

ตำบลดงเค็งมีพื้นที่ทั้งหมด ๓๓,๖๒๕ ไร่หรือประมาณ ๔๘.๒ ตารางกิโลเมตร แบ่งออกได้ดังนี้

-พื้นที่ทำนา	๑๘,๘๗๕ ไร่
-พื้นที่ทำไร่	๓,๗๕๐ ไร่
-พื้นที่ที่อยู่อาศัย	๔,๓๗๕ ไร่
-พื้นที่สาธารณประโยชน์	๓,๗๕๕ ไร่
-พื้นที่ป่าสาธารณประโยชน์	๒,๘๓๐ ไร่ ประกอบด้วย
๑. ป่าชุมชนโคกหนองจาน	พื้นที่ ๙๒๐ ไร่
๒. ป่าชุมชนโคกหนองพลวง	พื้นที่ ๖๒๒ ไร่
๓. ป่าชุมชนโนนชาติ	พื้นที่ ๔๙๕ ไร่
๔. ป่าโคกโทโล่	พื้นที่ ๔๗๐ ไร่
๕. ป่าโคกโรงเรียนบ้านหนองสรวง	พื้นที่ ~๑๐๐ ไร่เศษ
๖. ป่าโคกเพ็ก	พื้นที่ ~๑๐๐ ไร่เศษ
๗. ป่าดอนปู่ตาดงเค็ง	พื้นที่ ๓๒ ไร่
๘. โคกป่าช้าบ้านหัวละเลิง	พื้นที่ ๗๖ ไร่
๙. ป่าโคกกลาง	พื้นที่ ~๑๐๐ ไร่เศษ

รวมเป็นพื้นที่ ประมาณ ๒,๙๒๕ ไร่เศษ (ผู้ให้ข้อมูล: พ่อวิชัย เจริญ ๓๗ หมู่ ๖ ตำบลดงเค็ง อำเภอหนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น)

จำนวนหมู่บ้านและการปกครอง

ตำบลดงเค็ง ปัจจุบันเป็นตำบลที่ตั้งอยู่ในเขตการปกครองของอำเภอหนองสองห้อง ประกอบด้วย ๑๓ หมู่บ้าน คือ

หมู่ ๑ บ้านหนองหญ้าขาว	หมู่ ๒ บ้านหนองบะยาว
หมู่ ๓ บ้านหนองพลวง	หมู่ ๔ บ้านหนองช้างน้ำ
หมู่ ๕ บ้านโนนชาติ	หมู่ ๖ บ้านหัวละเลิง
หมู่ ๗ บ้านโนนม่วง	หมู่ ๘ บ้านดงเค็ง
หมู่ ๙ บ้านหนองตู	หมู่ ๑๐ บ้านโกรก
หมู่ ๑๑ บ้านหนองสรวง	หมู่ ๑๒ บ้านโคกกลาง
หมู่ ๑๓ บ้านหนองโบสถ์พัฒนา	

จำนวนประชากร

จากการสำรวจในเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๖ มีจำนวนประชากรทั้งสิ้น ๖,๕๓๙ คน เป็นชาย ๓,๒๓๙ คน เป็นหญิง ๓,๓๐๐ คน ความหนาแน่นเฉลี่ย ๑๓๘ คน ต่อตารางกิโลเมตร จำนวนหลังคาเรือน ในเขตพื้นที่รับผิดชอบ ๑,๖๙๗ หลังคาเรือน (แผนพัฒนาองค์การบริหารส่วนตำบลดงเค็ง พ.ศ. ๒๕๕๗-๒๕๕๙)

สภาพพื้นที่

สภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบสลับเนิน ทางทิศเหนือสูงลาดชันมาทางทิศใต้ ดินเป็นดินร่วนปนทราย

ภูมิอากาศ

แห้งแล้ง ในฤดูร้อนอากาศร้อนจัด ฤดูหนาวอากาศเย็นมาก

ทรัพยากรธรรมชาติ

พื้นที่ป่า

เนื่องจากในตำบลนี้มีการก่อตั้งชมรมอนุรักษ์ที่ทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพมาก จึงได้รับพระราชทานธงราชินี มาปักเป็นสัญลักษณ์ จำนวน ๓ พื้นที่ คือ

-ป่าชุมชนบ้านโนนชาด (หมู่ ๕)

-ป่าชุมชนบ้านหัวละเลิง (หมู่ ๖)

-ป่าชุมชนบ้านหนองคู (หมู่ ๙)

สภาพป่าส่วนใหญ่เป็นป่าเต็งรังและป่าดิบแล้งบางส่วน

-ป่าดอนปู่ตา ๖ แห่ง (ตาราง ๖.๒)

พื้นที่ชุ่มน้ำ

-หนองละเลิงเค็ง มีพื้นที่ ๖๘๔ ไร่

-เลิงบักหวอด มีพื้นที่ ๑๕ ไร่

-เลิงอีเตว มีพื้นที่ ๓๖ ไร่

-ลำห้วย ๔ แห่ง คือ ลำห้วยแอก ห้วยตะกั่ว ห้วยเสือเต้น ห้วยนาแค

-หนองน้ำ ๑๗ แห่ง คือ หนองหญ้าขาว หนองโบสถ์ หนองบะยาว หนองช้างน้ำ

หนองตลาด หนองชาด หนองสรวง หนองแฝก หนองตาไก่ หนองจาน หนองพลวงใหญ่ หนองพลวงขวาง หนองสระ หนองยายน้อย หนองโกรก หนองจบกและหนองสองเฒ่า

การศึกษา

องค์การบริหารส่วนตำบลดงเค็งได้ดำเนินการตามโครงการถ่ายโอน ภารกิจการจัดการศึกษา อนุบาล ๓ ขวบ ซึ่งปฏิบัติตามนโยบายการกระจายอำนาจให้แก่ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช ๒๕๔๐ มาตรา ๗๘ และพระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พุทธศักราช ๒๕๔๒ มาตรา ๓๐ กระทรวงศึกษาธิการ มีนโยบายถ่ายโอน การจัดการศึกษาอนุบาล ๓ ขวบ ให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ดำเนินการในปี การศึกษา ๒๕๔๔ โดยโรงเรียนสังกัดสำนักงานคณะกรรมการประถมศึกษาแห่งชาติรับ เด็กอนุบาล ๓ ขวบเข้าเรียน แต่ให้ความร่วมมือกับท้องถิ่นใน การจัดการศึกษาอนุบาล ๓ ขวบ โดยสนับสนุนด้านอาคารสถานที่ ด้านวิชาการและครูอัตราจ้างหรือครูผู้สอนให้ช่วยดำเนินการสอนต่อไป องค์การบริหารส่วนตำบลดงเค็ง ได้ดำเนินการจัดการเรียนการสอนเด็กก่อนวัยเรียน อนุบาล ๓ ขวบ จำนวน ๑ แห่ง คือ

ศูนย์พัฒนาเด็กก่อนเกณฑ์วัดชัยศรี ตำบลดงเค็ง ได้รับถ่ายโอนจากกรมศาสนา มีบุคลากรครูดูแลเด็กอนุบาล จำนวน ๖ คน และมีเด็กอนุบาล ๓ ขวบ ปีงบประมาณ ๑๑๓ คน

ในพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลดงเค็ง มีโรงเรียนในพื้นที่ระดับประถมศึกษา/มัธยม จำนวน ๕ โรงเรียน คือ โรงเรียนบ้านหนองหญ้าขาว โรงเรียนบ้านหนองพลวง โรงเรียนโนนชาดหนองซำน้ำ โรงเรียนบ้านดงเค็ง โรงเรียนบ้านโกรก ซึ่งมีจำนวนนักเรียน ดังนี้

สถานศึกษา / โรงเรียน

๑. ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กวัดชัยศรี
๒. โรงเรียนบ้านหนองหญ้าขาว
๓. โรงเรียนบ้านดงเค็ง
๔. โรงเรียนโนนชาดหนองซำน้ำ
๕. โรงเรียนบ้านโกรก
๖. โรงเรียนบ้านหนองพลวงมิตรประชา
๗. โรงเรียนไตรคามวิทยา

สถาบัน องค์การทางศาสนาและศิลปวัฒนธรรม

สถาบัน องค์การทางศาสนา ประชากรส่วนใหญ่ นับถือศาสนาพุทธ ประมาณร้อยละ ๑๐๐ ศาสนา มีสถาบันและองค์การทางศาสนา ๑๐ แห่ง คือ ดังนี้

๑. วัดสุทธาวาส ตั้งอยู่ที่ บ้านหนองหญ้าขาว หมู่ที่ ๑
๒. วัดวิเวกธรรมราม ตั้งอยู่ที่ บ้านหนองบะยาว หมู่ที่ ๒
๓. วัดพัฒนาสามัคคี ตั้งอยู่ที่ บ้านหนองพลวง หมู่ที่ ๓
๔. วัดกุญชรศิริธรรม ตั้งอยู่ที่ บ้านหนองซำน้ำ หมู่ที่ ๔
๕. วัดวงศ์เจริญธรรม ตั้งอยู่ที่ บ้านโนนชาด หมู่ที่ ๕
๖. วัดชัยศรี ตั้งอยู่ที่ บ้านโนนม่วง หมู่ที่ ๗
๗. วัดหายโศก ตั้งอยู่ที่ บ้านโกรก หมู่ที่ ๑๐
๘. วัดสุธรรมราม ตั้งอยู่ที่ บ้านหนองสรวง หมู่ที่ ๑๑
๙. วัดแสงอรุณ ตั้งอยู่ที่ บ้านหนองโบสถ์พัฒนา หมู่ที่ ๑๓
๑๐. วัดป่าภูตคาม ตั้งอยู่ที่ บ้านดงเค็ง หมู่ที่ ๘
๑๑. วัดป่าโคกกลางธรรมรังสี
๑๒. ที่พักสงฆ์ทางพาด

สาธารณสุข

ตำบลดงเค็ง มีโรงพยาบาลประจำตำบล ๑ แห่ง คือ โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพประจำตำบล ตั้งอยู่ที่บ้านหนองพลวง หมู่ที่ ๓ มีเจ้าหน้าที่สาธารณสุข จำนวน ๔ คน และมี อสม. ประจำหมู่บ้านอยู่ทุกหมู่บ้าน ประชาชนส่วนมากใช้บริการอยู่ที่สถานีนอนามัยประจำตำบล ถ้ามีผู้ป่วยหนัก หรือสาหัสจะส่งไปที่โรงพยาบาลอำเภอหนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น

บริการสาธารณสุขที่ให้บริการประชาชน

๑. การรักษาพยาบาลเบื้องต้น
๒. การฝากครรภ์ ทำคลอด
๓. การฉีดวัคซีนเด็กตามอายุ ชั่งน้ำหนัก
๔. การวางแผนครอบครัว

การคมนาคม

การคมนาคมของตำบลดงเค็ง มีถนนสายหลักคือ ลาดยางสายบ้านหนองสรวง – หนองโสนพัฒนา ซึ่งเป็นทางผ่านไปยังอำเภอบ้านใหม่ไชยพจน์ จังหวัดบุรีรัมย์ ถนนส่วนใหญ่เป็นถนนคอนกรีต ซึ่งส่วนใหญ่ถนนยังไม่สะดวกต่อการก่อสร้างถนนคอนกรีตเสริมเหล็ก

การโทรคมนาคม

สถานีโทรคมนาคม (องค์การโทรศัพท์) จำนวน - แห่ง
สถานีขยายสัญญาณ โทรคมนาคม จำนวน - แห่ง
ตู้โทรศัพท์ จำนวน ๒๐ ตู้

การไฟฟ้า

ปัจจุบันมีไฟฟ้าให้บริการครบทั้ง ๑๓ หมู่บ้าน

การประปา

ประชาชนในตำบลดงเค็งส่วนใหญ่ได้รับการบริการด้านการประปา จากการประปาหมู่บ้านเป็นจำนวนประมาณ ๑,๕๖๐ ครัวเรือน แต่ก็ซำรุดบ่อย ๆ ทำให้เกิดปัญหาและน้ำประปาไม่ได้มาตรฐาน คือไม่ได้ผ่านเครื่องกรองเป็นส่วนใหญ่

ตาราง ๖.๒ ข้อมูลป่าดอนปู่ตา ตำบลดงเค็ง อำเภอหนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น

หมู่บ้าน	ดอนปู่ตา		ขนาดพื้นที่ป่า (ไร่)	หมายเหตุ
	มี	ไม่มี		
หมู่ ๑ บ้านหนองหญ้าขาว	√		๑	เป็นพื้นที่ติดหนอง ไม่มีป่า
หมู่ ๒ บ้านหนองบะยาว		√	๐	มีเฉพาะห่อพ่อบุ
หมู่ ๓ บ้านหนองพลวง	√		๐	ดอนปู่ตาชุมชนรังค์พื้นที่ติดหนอง
หมู่ ๔ บ้านหนองข้างน้ำ		√	-	
หมู่ ๕ บ้านโนนชาด	√		๓	เป็นพื้นที่หนองน้ำ
หมู่ ๖ บ้านหัวทะเลิง	√		๖๔	เป็นพื้นที่หนองน้ำ
หมู่ ๗ บ้านโนนม่วง	√			ใช้ร่วมกับบ้านดงเค็ง
หมู่ ๘ บ้านดงเค็ง	√		๓๒	
หมู่ ๙ บ้านหนองคู	√		๑๘-๓-๑๗	เป็นพื้นที่หนองน้ำ

หมู่ ๑๐ บ้านโกรก	√		๐	
หมู่ ๑๑ บ้านหนองสรวง	√		๑	อยู่ข้างสระน้ำ
หมู่ ๑๒ บ้านโคกกลาง	√		-	ใช้ร่วมกับหนองหญ้าขาว
หมู่ ๑๓ บ้านหนองโบสถ์พัฒนา	√		-	ใช้ร่วมกับหนองหญ้าขาว

๒.๒ ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับดอนปู่ตา

ข้อมูลป่าดอนปู่ตา บ้านดงเค็ง-โนนม่วง ตำบลดงเค็ง อำเภอหนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น ประวัติของดอนปู่ตา

ดอนปู่ตาบ้านดงเค็ง-โนนม่วง เป็นป่าดอนปู่ตามานานกว่า ๑๐๐ ปี มีเนื้อที่ประมาณ ๕๐ ไร่ ป่าดอนปู่ตาบ้านดงเค็งพิกัดอยู่ที่ ละติจูด ๑๕° ๓๙' ๕๑.๕๕'' เหนือ ลองจิจูด ๑๐๒° ๔๖' ๕๖.๘๔'' ตะวันออก (ภาพ ๖.๑๓) เดิมเป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีพรรณไม้ขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น ต่อมาได้มีบุคคลหลายฝ่ายเข้ามาใช้พื้นที่ในการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ เช่น จัดตั้งสำนักสงฆ์หรือเข้าค่ายจัดกิจกรรมต่าง ๆ แต่ได้มีเหตุการณ์ที่ก่อให้เกิดความเกรงกลัว ทำให้ประชาชนไม่กล้าเข้ามาบุกรุก ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๕๒๖ พระครูรัตนอุดมญาณ (หลวงปู่ใบ) และพระอาจารย์ทองแดงมหาวิโร (ปัจจุบันลาสิกขาบทแล้ว) ได้รุดงค์จากเชียงใหม่มาปักกลดที่ดอนปู่ตาตามที่ตั้งชื่ชะขาวได้ไปอาราธนาไว้ ก่อนที่หลวงปู่จะรุดงค์มาที่ดอนปู่ตา หลวงปู่ได้จำพรรษาอยู่ที่วัดชั้นติวนาราม จังหวัดเชียงใหม่ ในช่วงจำพรรษานั้น ค็นหนึ่งหลวงปู่ได้นิมิตเห็นชื่ชะขาวเดินเข้ามาหาท่านและมาอาราธนาท่าน ให้มาอยู่ที่ดอนปู่ตาแห่งนี้ และให้ตั้งชื่อสถานที่แห่งนี้ว่า วัดป่าภูตคาม และในนิมิตหลวงปู่ท่านได้รับอาราธนาไว้ หลังจากทีหลวงปู่เข้ามาปักกลด กับ พระอาจารย์ทองแดง ในปีพุทธศักราช ๒๕๒๖ ญาติโยมในหมู่บ้านดงเค็งและหมู่บ้านใกล้เคียงมีความเลื่อมใสศรัทธาในข้อวัตรปฏิบัติและคำสอนของหลวงปู่ จึงได้เข้ามาปฏิบัติธรรมกับหลวงปู่เป็นจำนวนมาก ต่อมาหลวงปู่จึงพิจารณาเห็นสมควรที่จะจัดตั้งสถานที่แห่งนี้ เป็นสำนักปฏิบัติธรรม ท่านจึงได้ปรึกษาหารือกับญาติโยมในหมู่บ้านดงเค็ง ซึ่งชาวบ้านก็เห็นดีงามด้วย ดังนั้นจึงเริ่มดำเนินการจัดตั้งเป็นสำนักปฏิบัติธรรม จากนั้น คุณพ่อบุญจันทร์ แก้วคุนออก และผู้อำนวยการโรงเรียนหนองพลวงมิตรประชา คุณทองดำ คำเหนือ ได้ถวายที่ดินที่อยู่ติดกับป่าดอนปู่ตาเพื่อจัดตั้งเป็นสำนักปฏิบัติธรรม และต่อมาภายหลังทางวัดได้ซื้อที่ดินเพิ่มเติม รวมมีพื้นที่รวม ๗๔ ไร่ ในปีพุทธศักราช ๒๕๔๒ ได้จัดตั้งเป็นสำนักสงฆ์ภูตคาม (วัดป่าภูตคาม) ปัจจุบันดอนปู่ตามีสภาพของป่าดั้งเดิมลดลง มีไม้ขนาดใหญ่จำนวนหนึ่งส่วนใหญ่เป็นไม้ป่าที่มีการปลูกขึ้นมาใหม่และได้มีการพัฒนาพื้นที่ป่ารอบหอพ่อบู่ให้กลายเป็นที่ปฏิบัติธรรม จึงมีการสร้างที่พักและสาธารณูปโภคกระจายอยู่ภายในพื้นที่ป่า (ภาพ ๓.๑๓)

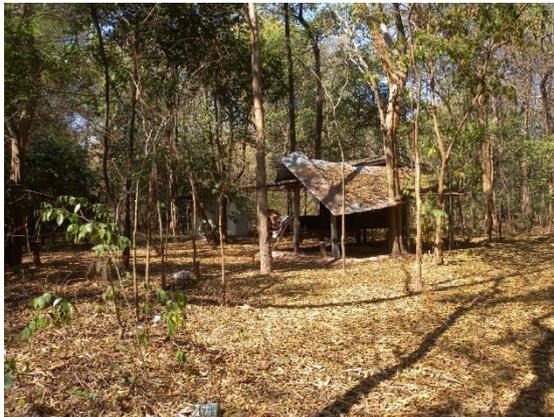
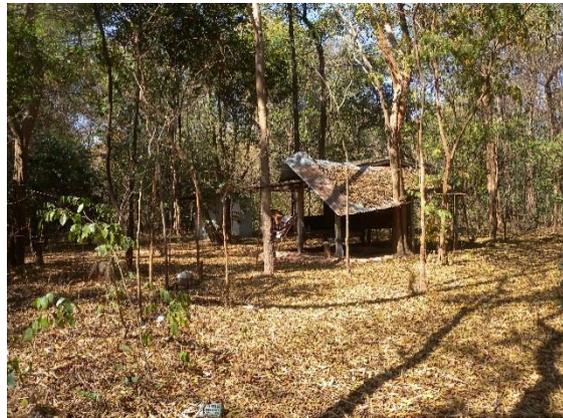
ปีพุทธศักราช ๒๕๕๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราชทรงพระราชทาน วิสุคามสีมาเพื่อสร้างเป็นพระอุโบสถ ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๕๕๓ ทำพิธีผูกพัทธสีมา ฝังลูกนิมิต ในเดือนสิงหาคม ๒๕๕๓ หลวงปู่ได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุ จากสมเด็จพระสังฆราช วัดพระธาตุเขี้ยวแก้ว ที่เมืองแคนดี้ ประเทศศรีลังกา มาประดิษฐานบนพระอุโบสถ (ชั่วคราว) เพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้กราบสักการบูชา ขณะนี้หลวงปู่ได้จัดสร้างแบบจำลอง “พระมหาธาตุรัตนเจดีย์ศรีสองห้อง” เสร็จเรียบร้อยแล้ว และจะทำการก่อสร้างองค์จริงเพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุในโอกาสต่อไป

กระบวนการคัดเลือกเฒ่าจ๋า

เฒ่าจ๋าคนปัจจุบันจะเป็นผู้คัดเลือกผู้ที่มีคุณสมบัติเหมาะสม ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นคนในตระกูลเดียวกัน เมื่อพิจารณาเฒ่าจ๋าจะทำการทาบทาม เมื่อผู้ถูกคัดเลือกตอบรับ เฒ่าจ๋าจะทำพิธีบอกกล่าวกับผีปู่ตาและคนในชุมให้รับทราบ

คุณสมบัติของผู้มาเป็นเฒ่าจ๋า

๑. มีสุขภาพแข็งแรง
๒. มีจิตอาสา
๓. มีจิตวิทยาที่ดี สามารถติดต่อสื่อสารกับคนทั่วไปได้เป็นอย่างดี

ภาพ ๖.๑๓ สภาพภายในพื้นที่ดอนปู่ตา บ้านดงเค็ง-โนนม่วง ตำบลดงเค็ง อำเภอหนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น

ระยะเวลาที่ทำการเลี้ยงผีปู่ตา

มีการเลี้ยงใหญ่ทุกปีในวันพุธใดพุธหนึ่งของเดือน ๖ ส่วนใหญ่จะเป็นวันพุธต้นเดือน เพื่อเป็นการบอกกล่าวผีปู่ตาก่อนการลงทำนา นอกจากการเลี้ยงผีปู่ตาประจำปีแล้วมีผู้เข้าไปประกอบพิธีกรรมก่อนการเดินทางออกนอกพื้นที่ เช่น การไปสอบเรียนต่อ การไปทำงานต่างประเทศ ผีปู่ตายังเป็นที่พึ่งทางจิตที่ประชาชนในชุมชนใช้ประกอบพิธีที่เรียกว่า “ป่า” คือการบนขอสิ่งต่าง ซึ่งต้องเป็นวันพุธและต้องแจ้งให้เฒ่าจ้ำเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมเท่านั้น

พิธีกรรมในการเลี้ยงผีปู่ตา

๑. ระยะเวลาในการเลี้ยงผีปู่ตาจะถือเอาวันพุธที่ ๑ หรือ ๒ ของเดือน ๖ เป็นวันเลี้ยงผีปู่ตาประจำปี โดยเฒ่าจ้ำจะทำการหารือกับผู้ใหญ่บ้าน เมื่อกำหนดวันได้แล้วผู้ใหญ่บ้านจะประกาศให้คนในชุมชนได้รับทราบ จากนั้นจะมีคณะกรรมการออกเรียไรข้าวสาร อาหารแห้งหรือเงิน สำหรับเป็นค่าใช้จ่ายในการซื้อไก่ เหล้า และวัสดุในการจัดทำบั้งไฟน้อยและเครื่องประกอบพิธีอื่น ๆ

๒. การเตรียมการก่อนการเลี้ยงผีปู่ตา

๒.๑ เฒ่าจ้ำและคณะกรรมการจัดทำไก่ป่าและไก่สาว ๑ คู่ และไก่อื่น ๆ (ตัวผู้หรือตัวเมียก็ได้) อีก ๒ ตัว จัดทำบั้งไฟน้อย ๒ บั้ง จัดหาเหล้า หมากพลู บุหรี่และอาหารคาวหวาน

๒.๒ ชาวบ้านแต่ละครอบครัวเตรียมอาหารคาว หวาน ข้าวต้มมัด ขนม หมากพลู บุหรี่ ใบมะพร้าวหรือใบห้วสังโค (ตะไคร้) นำมามัดให้เป็นจุก (เจื่อนตาย) เท่ากับจำนวนคนและสัตว์เลี้ยงในครัวเรือน โดยแบ่งคนและสัตว์เลี้ยงออกเป็นคนละกำ แล้วนำมากองรวมกันไว้ โดยแยกกองคนและกองสัตว์ (ภาพ ๖.๑๔) เฒ่าจ้ำนำอาหารถวายผีปู่ตา (ภาพ ๖.๑๕)

๒.๓ สำหรับผู้ที่ทำการบ่าหรือบนเอาไว้ ให้เตรียมสิ่งของตามที่บ่าหรือบนเอาไว้ไปถวายให้กับปู่ตา (ภาพ ๓.๑๖) แล้วให้ชาวบ้านทยอยกันเข้ามาถวายของที่เตรียมมาให้กับปู่ตา เพื่อแจ้งให้ผีปู่ตาทราบ ว่าตนมาแล้ว

๓. เมื่อทุกคนถวายของให้ผีปู่ตาครบแล้ว เฒ่าจ้ำจะกล่าวชุมนุมเทวดา ดังนี้ “วันนี้เป็นวันพุธที่..... เดือนหก เป็นวันครบรอบที่ชาวบ้านพร้อมกันนำอาหารคาวหวาน เหล้า ไห ไก่โต หมากพลู บุหรี่ มาเลี้ยงรุกขเทวดา ภูมิบ้าน ภูมิเมือง ผู้มีหูแก้วตาทิพย์ ให้มาอยู่กิน จนอิมหนาสำราญและให้ปกป้องคุ้มครองดูแลชาวบ้านให้อยู่เย็นเป็นสุข ทำนาให้หมานข้าวหมานปลา” จากนั้นเฒ่าจ้ำจะนำไก่ต้ม ๒ ตัว พร้อมเครื่องบริวารไปวางถวายผีปู่ตา ทำการปล่อยไก่ป่า ไก่สาว ให้เข้าป่าไป ที่ระยะเวลาประมาณ ๓๐ นาที ทำการลา โดยเฒ่าจ้ำเป็นผู้ยกไก่ต้มลงมา แบ่งไก่ ๒ ตัวนำไปถวายเพลพระ ส่วนที่เหลือนำมาเลี้ยงชาวบ้านที่มาร่วมงาน ก่อนทำการเลี้ยงชาวบ้าน เฒ่าจ้ำจะทำพิธีกรรมถอดคางไก่ ตัวแรกใช้ทำนายเกี่ยวกับการทำนา ส่วนตัวที่ ๒ ทำนายความเป็นอยู่ของชาวบ้าน

ภาพ ๖.๑๔ หญ้าขอดที่ทำจากหัวสิงไค (ตะไคร้) แสดงจำนวนคนและสัตว์เลี้ยงในครัวเรือน

ภาพ ๖.๑๕ อาหารที่เฒ่าจ้ำถวยของให้กับผีปู่ตา

ภาพ ๖.๑๖ การเลี้ยงผีปู่ตาของบ้านดงเค็งและโนนม่วง อำเภอหนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น ในวันที่ ๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๗ เครื่องที่นำมาแก้บน (ภาพบน) เครื่องแก้บนที่ชาวบ้านนำไปสักการะผีปู่ตา (ภาพล่าง)

การทำนายคางไก่อ พิจารณาจากกระดูกอ่อนอันเล็กที่อยู่ระหว่างกระดูกอ่อน ๒ อันใหญ่ (ภาพ ๖.๑๗) ซึ่งมีภูมิปัญญาในการทำนายดังนี้

-การทำนายเกี่ยวกับไร่-นา

๑) ให้ดูจากคางไก่อกลาง ถ้ามีลักษณะที่เรียกว่าคางไก่อตุ่น (นูน) ทำนายว่า น้ำจะท่วมนา (คางไก่อกลาง หมายถึงกระดูกอ่อนที่อยู่ตรงกลางระหว่างคางไก่อคู่หลัก) (ภาพ ๖.๑๗)

๒) ถ้าคลี่ออกมาแล้วหดรัดกลับไปขดงอเป็นกอง เรียกว่า คางไก่อหด ทำนายว่า ฝนจะแล้ง (กระดูกอ่อนที่อยู่ตรงกลางเมื่อคลี่ออกไปแล้วไม่คงตัว หดรัดกลับมาเป็นก้อน)

๓) ถ้าคางไก่อคู่หลักโค้งงอดี รูปร่างสวยงาม ทำนายว่า ฝนจะดี

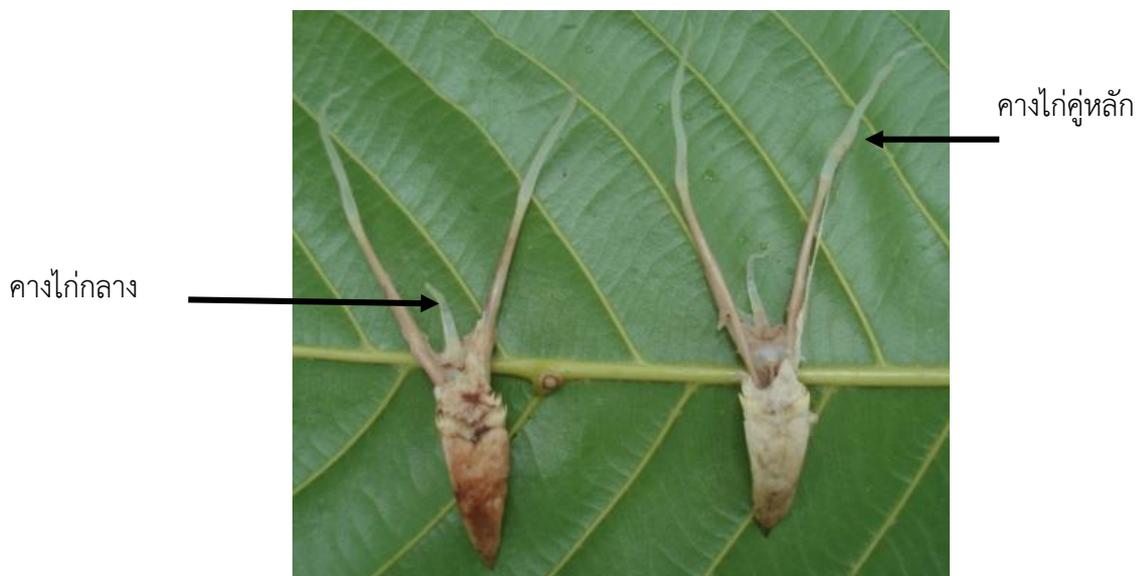
-การทำนายเกี่ยวกับบ้าน

๑) คางไก่อตุ่น (นูน) ให้ดูจากคางไก่อกลาง ถ้ามีลักษณะนูน ทำนายว่า ให้ระวังโรคภัย/การทะเลาะแตกแยกสามัคคี

๒) คางไก่อหด ให้ดูจากคางไก่อกลาง ทำนายว่า ให้ระวังความแตกแยก เพราะมีคนเห็นแก่ตัว

๓) คางไก่อโค้งงอ (ให้ดูจากคางไก่อหลัก) ทำนายว่า ตุ่มลูก ตุ่มหลานดี

ลักษณะของการเสี่ยงคางไก่อในการเสี่ยงผีปอบตาในวันที่ ๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๗ พบว่ามีรูปร่างดี แสดงว่าเหตุการณ์ในชุมชนและความอุดมสมบูรณ์ในไร่นาจะดี (ภาพ ๖.๑๘)

ภาพ ๖.๑๗ ลักษณะของคางไก่อ มี ๒ ส่วน คู่หลักอยู่ด้านนอก คางไก่อกลางมีขนาดเล็กเพียงอันเดียว อยู่ตรงกลาง

ภาพ ๖.๑๘ ลักษณะของคางไก่ที่ใช้เสี่ยงทายความเป็นไปของชุมชนบ้านดงเค็ง ในการเสี่ยงผีปู่ตาประจำปี วันที่ ๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๗

หลังจากเสี่ยงผีปู่ตาเสร็จแล้ว เจ้าจ้ำจะทำการนัดหมายไปร่วมทำบุญถวายพระเพลิงที่โนนแดง ที่บ้านโนนแดง ชาวบ้านจะทำ กองปะทาย (ก่อเจดีย์ทราย) (ภาพ ๖.๗) ก่อนเพล เมื่อได้เวลาห้าโมงเช้าหรือ ๑๑ นาฬิกา พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ ชาวบ้านถวายเพลพระ แล้วเสี่ยงบั้งไฟน้อย ถือว่าเสร็จพิธี ในการเสี่ยงบั้งไฟน้อย มีคำทำนายดังนี้

-การทำนายเกี่ยวกับไร่-นา

- ๑) บั้งไฟขึ้นดี ขึ้นสูง ทำนายว่า ฝนจะดี
- ๒) บั้งไฟแตกหรือตก ทำนายว่า ฝนไม่ค่อยดี

-การทำนายเกี่ยวกับบ้าน

- ๑) บั้งไฟขึ้นดี ขึ้นสูง ทำนายว่า ผู้คนในบ้านจะอยู่ดี มีสุข
- ๒) บั้งไฟแตกหรือตก ทำนายว่า ให้ระวังโรคภัย ไข้ เจ็บ ระวังการทะเลาะวิวาท

ภาพ ๖.๑๘ การก่อกองประทายหลังพิธีเลี้ยงผีปู่ตา

ผู้ให้ข้อมูล พ่อบุญหลาย อินทร์นอก (เต่าจ้ำ)

ผู้บันทึกข้อมูล นายหนูแดง เอี่ยมศรี (ครูชำนาญการ) ทำการสัมภาษณ์ วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๗

ข้อมูลป่าดอนปู่ตา ชุมชนรงค์ บ้านหนองพลวง ตำบลดงเค็ง อำเภอนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น

ประวัติของดอนปู่ตา

ดอนปู่ตาแห่งนี้มีแต่หอพ่อปู่ ไม่มีบริเวณป่าล้อมรอบ (ภาพ ๖.๒๐) เดิมหอพ่อปู่อยู่ทางด้านทิศ ตะวันออก ต่อมาได้ทำการย้ายมาอยู่ริมฝั่งหนองพลวง สาเหตุที่ย้าย เนื่องจากมีคนนำศพเด็กมาฝังใกล้ ๆ หอปู่ตา ชาวบ้านจึงมีดำริให้ย้ายหอปู่ตาออกมาอยู่ริมหนองน้ำ ซึ่งมีพื้นที่พอสมควรในการประกอบพิธีกรรม

ภาพ ๖.๒๐ สภาพดอนปู่ตา บ้านหนองพลวง ตำบลดงเค็ง อำเภอนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น

กระบวนการคัดเลือกเฒ่าจ้ำ

เลือกโดยใช้กระบวนการทางจิตวิญญาณ โดยมีวิญญาณมาเข้าร่าง นางทอง กลอยสวัสดิ์ (ปัจจุบัน เสียชีวิตแล้ว) บอกให้เลือกพ่อบุญศาล ศรีสมศักดิ์ มาเป็นเฒ่าจ้ำ มีพ่อทอง เพชรตะกิว เป็นรองเฒ่าจ้ำ

คุณสมบัติของผู้มาเป็นเฒ่าจ้ำ

๔. มีสุขภาพแข็งแรง
๕. มีจิตอาสาและเสียสละเพื่อส่วนรวม
๖. เอาใจใส่กิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับผีปู่ตา
๗. สามารถสื่อสารกับคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี

ระยะเวลาที่ทำการเลี้ยงผีปู่ตา

มีการเลี้ยงใหญ่ทุกปีในวันพุธที่ ๑ หรือ ๒ ของเดือน ๖ เพื่อเป็นการกล่าวผีปู่ตาในการลงทำนา การ กำหนดวันเลี้ยงผีปู่ตา เฒ่าจ้ำและผู้ใหญ่บ้านจะทำการกำหนดร่วมกัน จากนั้นประกาศให้คนในชุมชนได้รับ ทราบ

พิธีกรรมในการเลี้ยงผีปู่ตา

๑. เฒ่าจ้ำเตรียมหาไก่ ๒ ตัว เพื่อใช้ในการเซ่น ไหว้ผีปู่ตา ตัวหนึ่งใช้ในการเสี่ยงทาย การทำนา ส่วนอีกตัวหนึ่งใช้ในการเสี่ยงทายความเป็นอยู่ของคนในชุมชนในรอบปี

๒. ชาวบ้านแต่ละครัวเรือนเตรียมอาหาร คาว หวานมาร่วมในพิธี นอกจากนี้ต้องเอาใบ
หญ้าคาหรือใบหิวสิ่งไคมาขอดให้เท่ากับจำนวนคนในบ้านและสัตว์เลี้ยง

๓. ผู้ใดทำการบนกับผีปู่ตาเอาไว้สามารถนำของมาแก้บนได้ในวันที่ทำพิธีเลี้ยงผีปู่ตา

๔. ในวันที่ทำการเลี้ยงผีปู่ตา ทุกคนต้องไปรวมกันที่หอปู่ตา เฒ่าจ๋าจะสวดชุมนุมเทวดา
แล้วบอกกล่าวให้ปู่ตามากินของเส้นไหว้ให้อิ่มหน้าสำราญ แล้วขอให้คุ้มครองป้องกันคนในชุมชน
ให้ปลอดภัย ทำนาให้ฝนดี ข้าวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์ ทั้งระยะไว้พอประมาณ จากนั้นเฒ่าจ๋า
นำมาถอดคางไก่อีก ก่อนจะนำไปแจกจ่ายให้ผู้เข้าร่วมพิธีได้กินเป็นสิริมงคล

๕. การเลี้ยงผีปู่ตามีการตัดบาตรไปด้วยทุกปีและเลี้ยงพระไปพร้อมกับการเลี้ยงผีปู่ตา

๖. นอกจากการเลี้ยงผีปู่ตาประจำปีแล้วมีผู้เข้าไปประกอบพิธีกรรมก่อนการเดินทาง
ออกนอกพื้นที่ เช่น การไปสอบเรียนต่อ การไปทำงานต่างประเทศ ผีปู่ตายังเป็นที่พึ่งทางจิตที่
ประชาชนในชุมชนใช้ประกอบพิธีที่เรียกว่า “บ๋า” คือการบนขอสิ่งต่าง ซึ่งต้องเป็นวันพุธและต้อง
แจ้งให้เฒ่าจ๋าเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมเท่านั้น

ภูมิปัญญาในคำทำนาย

ทำการถอดคางไก่อ่อนนำมาพยากรณ์ปริมาณน้ำฝนในฤดูกาล การทำนายคางไก่อ่อนสำหรับการทำนายที่
จะมาถึง มีภูมิปัญญาในการทำนายดังนี้

-ถ้าคางไก่อ่อนตรง ทำนายว่าปีนั้นฝนจะปานกลาง

-ถ้าคางไก่อ่อนรูปร่างหงิก งอ ทำนายว่าปีนั้นข้าวกล้ามักมีโรคเบียดเบียน

-ถ้าคางไก่อ่อนโค้งลักษณะคล้ายเคียว ทำนายว่า ฝนฟ้าจะดี ข้าวกล้าอุดมสมบูรณ์

การทำนายคางไก่อ่อนเกี่ยวกับความเป็นอยู่ของคนในชุมชน

-ถ้าคางไก่อ่อนบิด ปลายชี้ไปคนละด้าน ทำนายว่า จะเกิดเรื่องราวในชุมชน คนจะแตกสามัคคี ไม่สงบ

ร่มเย็น

-ถ้าคางไก่อ่อนตรง ทำนายว่า ไม่ดี ไม่ร้ายหรือดี ร้ายพอ ๆ กัน

-ถ้าคางไก่อ่อนรูปร่างหงิก งอ ทำนายว่า ให้ระวังการทะเลาะวิวาทในชุมชน

-ถ้าคางไก่อ่อนโค้งลักษณะคล้ายเคียว ทำนายว่า ตุ่มลูก ตุ่มหลานดี

ชาวบ้านเชื่อว่าเมื่อทำพิธีเลี้ยงผีปู่ตาแล้ว ผีปู่ตาจะช่วยคุ้มครองและปกป้องรักษาให้ชาวบ้านอยู่
เย็นเป็นสุข เป็นสิริมงคล อุดมด้วยพืชพันธุ์ ธัญญาหาร ถ้าไม่ประกอบพิธีเลี้ยงผีปู่ตาจะทำให้เกิดภัยแล้ง

ชาวบ้านจะอยู่ไม่เป็นสุข เกิดอาเพศต่าง ๆ ขึ้นได้

ภูมิปัญญาในการทำบั้งไฟน้อย

ไม่มีการเสี่ยงบั้งไฟน้อย

ภูมิปัญญาในการเสี่ยงทายบั้งไฟน้อย

ไม่มีการเสี่ยงบั้งไฟน้อย

ผู้ให้ข้อมูล พอบุญศาล ศรีสมศักดิ์ (เฒ่าจ๋า) ผู้บันทึกข้อมูล นายหนูแดง เอี่ยมศรี (ครูชำนาญการ)

ทำการสัมภาษณ์ วันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๗

ข้อมูลป่าดอนปู่ตาหนองสรวง บ้านหนองสรวง ตำบลดงเค็ง อำเภอนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น

ประวัติของดอนปู่ตา

เดิมเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ มีน้ำขัง มีบริเวณป่าล้อมรอบ (ภาพ ๖.๒๑) อดีตผู้ใหญ่เพี้ย คนรู้ (ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว) กับพ่อหงส์ วงษ์แสนคำ ได้อพยพมาจากมหาสารคาม มาจับจองพื้นที่ทำกินเป็นกลุ่มแรก ต่อมา มีลูกหลานและคนอื่น ๆ อีกจำนวนหนึ่งอพยพตามมา ผู้นำในชุมชนจึงคิดว่าพื้นที่นี้ในอนาคตน่าจะจัดตั้งให้เป็นหมู่บ้านได้ จึงดำริให้มีการจัดทำพื้นที่ดอนปู่ตาไว้เป็นที่พึ่งพิงของชุมชน ตามความเชื่อของคนอีสาน

ภาพ ๖.๒๑ สภาพดอนปู่ตาบ้านหนองสรวง ตำบลดงเค็ง อำเภอนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น

หอปู่ตาหลังใหม่(ภาพล่างซ้าย) และหอปู่ตาหลังเก่า (ภาพล่างขวา)

กระบวนการคัดเลือกเต่าจ้ำ

เต่าจ้ำจะเป็นผู้คัดเลือกคนที่จะมารับหน้าที่ต่อไป เมื่อผู้ที่ถูกคัดเลือกยอมรับ ก็จะไปแจ้งให้ผีปู่ตาและคนในชุมชนได้รับทราบ

คุณสมบัติของผู้มาเป็นเจ้า

๑. มีสุขภาพแข็งแรง
๒. เป็นที่ฟังฟังของคนในชุมชนได้
๓. มีจิตอาสาและเสียสละเพื่อส่วนรวม
๔. มีความรับผิดชอบ
๕. เอาใจใส่กิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับผีปู้ตา
๖. สามารถสื่อสารกับคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี

ระยะเวลาที่ทำการเลี้ยงผีปู้ตา

มีการเลี้ยงใหญ่ทุกปีในวันพุธใดพุธหนึ่งของเดือน ๖ เพื่อเป็นการกล่าวผีปู้ตาในการลงทানা การกำหนดวันเลี้ยงผีปู้ตา เจ้าจ้ำและผู้ใหญ่บ้านจะทำการกำหนดร่วมกัน จากนั้นประกาศให้คนในชุมชนได้รับทราบ

พิธีกรรมในการเลี้ยงผีปู้ตา

๑. เจ้าจ้ำเตรียมหาไก่ ๒ ตัว เพื่อใช้ในการเซ่นไหว้ผีปู้ตา ตัวหนึ่งใช้ในการเสี่ยงทาย การทำทানা ส่วนอีกตัวหนึ่งใช้ในการเสี่ยงทายความเป็นอยู่ของคนในชุมชนในรอบปี
๒. ชาวบ้านแต่ละครัวเรือนเตรียมอาหาร คาว หวานมาร่วมในพิธี นอกจากนี้ต้องเอาใบหญ้าคาหรือใบหัวสิ่งใดมาขอคให้เท่ากับจำนวนคนในบ้านและสัตว์เลี้ยง
๓. ผู้ใดทำการบนกับผีปู้ตาเอาไว้สามารถนำของมาแก้บนได้ในวันที่ทำพิธีเลี้ยงผีปู้ตา
๔. ในวันที่ทำการเลี้ยงผีปู้ตา ทุกคนต้องไปรวมกันที่หอปู้ตา โดยเจ้าจ้ำจะสวดชุมนุมเทวดา แล้วบอกกล่าวให้ปู้ตามากินของเส้นไหว้ให้อิ่มหน้าสำราญ แล้วขอให้คุ้มครองป้องกันคนในชุมชนให้ปลอดภัย ทำนาให้ผลดี ข้าวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์ ทั้งระยะไว้พอประมาณ จากนั้นเจ้าจ้ำนำมาถอดตุคางไก่ ก่อนจะนำไปแจกจ่ายให้ผู้เข้าร่วมพิธีได้กินเป็นสิริมงคล
๕. นอกจากการเลี้ยงผีปู้ตาประจำปีแล้วมีผู้เข้าไปประกอบพิธีกรรมก่อนการเดินทางออกนอกพื้นที่ เช่น การไปสอบเรียนต่อ การไปทำงานต่างประเทศ ผีปู้ตาก็ยังเป็นที่พึ่งทางจิตที่ประชาชนในชุมชนใช้ประกอบพิธีที่เรียกว่า “บ่า” คือการบนขอสิ่งต่าง ซึ่งต้องเป็นวันพุธและต้องแจ้งให้เจ้าจ้ำเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมเท่านั้น

ภูมิปัญญาในคำทำนาย

ทำการถอดตุคางไก่เพื่อนำมาพยากรณ์ปริมาณน้ำฝนในฤดูกาล การทำนายคางไก่สำหรับการทำนาที่จะมาถึง มีภูมิปัญญาในการทำนายดังนี้

- ถ้าคางไก่ชันตรง ทำนายว่า ปีนั้นน้ำจะน้อย ข้าวไม่อุดมสมบูรณ์
- ถ้าคางไก่มีรูปร่างหงิก งอ ทำนายว่าปีนั้นข้าวกล้ามีโรคระบาดในนาข้าว
- ถ้าคางไก่โค้งลักษณะคล้ายเคียว ทำนายว่า ฝนฟ้าจะดี ข้าวกล้าอุดมสมบูรณ์

การทำนายคางไก่เกี่ยวกับความเป็นอยู่ของคนในชุมชน

- ถ้าคางไก่บิด ปลายชี้ไปคนละด้าน ทำนายว่า จะเกิดเรื่องราวในชุมชน คนจะแตกสามัคคี ไม่สงบ

ร่วมเย็น

- ถ้าค่างโก่ชั้นตรง ทำนายว่า ความเป็นอยู่ของคนในชุมชนไม่ดี ไม่ร้าย
- ถ้าค่างโก่มีรูปร่างหงิก งอ ทำนายว่า ให้ระวังการทะเลาะวิวาทในชุมชนและโรคภัยไข้เจ็บ
- ถ้าค่างโก่โค้งลักษณะคล้ายเคียว ทำนายว่า ตุ่มลูก ตุ่มหลานดี

ภูมิปัญญาในการทำบั้งไฟน้อย

ไม่มีการเสี่ยงทายบั้งไฟ

ภูมิปัญญาในการเสี่ยงทายบั้งไฟน้อย

ไม่มีการเสี่ยงทายบั้งไฟ

ผู้ให้ข้อมูล พ่อเวิน ร่มจันทร์ (เฒ่าจ้ำ) ผู้บันทึกข้อมูล นายหนูแดง เอี่ยมศรี (ครูชำนาญการ)

ทำการสัมภาษณ์ วันที่ ๒๖ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๗

ข้อมูลป่าดอนปู่ตา บ้านโนนชาติ ตำบลดงเค็ง อำเภอหนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น

ประวัติของดอนปู่ตา

สภาพดอนปู่ตามีเพียงหอปู่ตา (ภาพ ๓.๒๒) พ่อจันทร์ฉายเป็นเฒ่าจ้ำคนแรก โดยมีผีมาเข้าร่างของชาวบ้านแล้วแจ้งให้ทราบว่ามีผีเข้าร่างและแม่บูชา มาจากนาคนาคาม ต้องการมาอยู่ที่หมู่บ้านนี้ ชาวบ้านจึงทำการสร้างหอปู่ตาให้ ต่อมาได้มีผีปากลิ๊กเข้ามาอยู่แทน ถ้าผีปู่ตาต้องการอะไรจะไปเข้าฝันเฒ่าจ้ำ เฒ่าจ้ำจะเป็นผู้ดำเนินการให้ตามที่ผีปู่ตาต้องการ หอปู่ตาแห่งนี้อยู่ริมสระ ไม่มีป่าไม้ล้อมรอบ แต่พื้นที่ของสระถือว่าเป็นที่ของผีปู่ตา ดังนั้นถ้าต้องการเข้าไปหาปู่ หาปลาจะต้องทำการขออนุญาตจากผีปู่ตาก่อน

กระบวนการคัดเลือกเฒ่าจ้ำ

ใช้การเข้าทรง ผีที่เข้าทรงจะเป็นผู้แจ้งให้ทราบว่าเลือกใครเป็นเฒ่าจ้ำคนต่อไป

คุณสมบัติของผู้มาเป็นเฒ่าจ้ำ

๑. หญิงหรือชายก็ได้
๒. มีจิตอาสาและเสียสละเพื่อส่วนรวม
๓. เอาใจใส่กิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับผีปู่ตา
๔. สามารถสื่อสารกับคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี

ระยะเวลาที่ทำการเลี้ยงผีปู่ตา

มีการเลี้ยงใหญ่ทุกปีในวันพุธใดพุธหนึ่งของเดือน ๖ เพื่อเป็นการกล่าวผีปู่ตาในการลงทำนา การกำหนดวันเลี้ยงผีปู่ตา เฒ่าจ้ำและผู้ใหญ่บ้านจะทำการกำหนดร่วมกัน จากนั้นประกาศให้คนในชุมชนได้รับทราบ

พิธีกรรมในการเลี้ยงผีปู่ตา

๑. เฒ่าจ๋าเตรียมหาไก่ ๒ ตัว เพื่อใช้ในการเซ่น ไหว้ผีปู่ตา ตัวหนึ่งใช้ในการเสี่ยงทายการทำนา ส่วนอีกตัวหนึ่งใช้ในการเสี่ยงทายความเป็นอยู่ของคนในชุมชนในรอบปี และบั้งไฟ ๒ บั้ง

๒. ชาวบ้านแต่ละครัวเรือนเตรียมอาหาร คาว หวานมาร่วมในพิธี นอกจากนี้ต้องเอาใบหญ้าคาหรือใบหว่าสิ่งใดมาขอดีให้เท่ากับจำนวนคนในบ้านและสัตว์เลี้ยง

๓. ผู้ใดทำการบนกับผีปู่ตาเอาไว้สามารถนำของมาแก้บนได้ในวันที่ทำพิธีเลี้ยงผีปู่ตา

๔. ในวันที่ทำการเลี้ยงผีปู่ตา ทุกคนต้องไปรวมกันที่ห่อปู่ตาแบ่งอาหารคาวหวานเลี้ยงพระก่อน จากนั้นทำการเลี้ยงผีปู่ตา โดยเฒ่าจ๋าจะสวดชุมนุมเทวดาแล้วบอกกล่าวให้ปู่ตามากินของเส้นไหว้ให้อิ่มหน้าสำราญ แล้วขอให้คุ้มครองป้องกันคนในชุมชนให้ปลอดภัย ทำนาให้ฝนดี ข้าวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์ ทั้งระยะไว้พอดประมาณ จากนั้นเฒ่าจ๋านำมาถอดคูดวงไก่ ก่อนจะนำไปแจกจ่ายให้ผู้เข้าร่วมพิธีได้กินเป็นสิริมงคล

๕. นอกจากการเลี้ยงผีปู่ตาประจำปีแล้วมีผู้เข้าไปประกอบพิธีกรรมก่อนการเดินทางออกนอกพื้นที่ เช่น การไปสอบเรียนต่อ การไปทำงานต่างประเทศ ผีปู่ตายังเป็นที่พึ่งทางจิตที่ประชาชนในชุมชนใช้ประกอบพิธีที่เรียกว่า “บ่า” คือการบนขอสิ่งต่าง ซึ่งต้องเป็นวันพุธและต้องแจ้งให้เฒ่าจ๋าเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมเท่านั้น

ภูมิปัญญาในคำทำนาย

ทำการถอดคูดวงไก่เพื่อนำมาพยากรณ์ปริมาณน้ำฝนในฤดูกาล การทำนายคางไก่สำหรับการทำนายที่ จะมาถึง มีภูมิปัญญาในการทำนายดังนี้

-ถ้าคางไก่ชันตรง ทำนายว่าปีนั้นข้าวจะได้หรือเสียพอ ฤกษ์

-ถ้าคางไก่มีรูปร่างหงิก งอ ทำนายว่าปีนั้นข้าวกล้ามีโรคเบียดเบียน

-ถ้าคางไก่โค้งลักษณะคล้ายเคียว ทำนายว่า ฝนฟ้าจะดี ข้าวกล้าอุดมสมบูรณ์

การทำนายคางไก่เกี่ยวกับความเป็นอยู่ของคนในชุมชน

-ถ้าคางไก่บิด ปลายชี้ไปคนละด้าน ทำนายว่า จะเกิดเรื่องราวในชุมชน คนจะแตกสามัคคี ไม่สงบ

-ถ้าคางไก่ชันตรง ทำนายว่า ความเป็นอยู่ของคนในชุมชนอยู่ในระดับปานกลาง

-ถ้าคางไก่มีรูปร่างหงิก งอ ทำนายว่า ให้ระวังการทะเลาะวิวาทในชุมชน และให้ระวังเรื่องสุขภาพ

-ถ้าคางไก่โค้งลักษณะคล้ายเคียว ทำนายว่า ต้มลูก ต้มหลานดี

ชาวบ้านเชื่อว่าเมื่อทำพิธีเลี้ยงผีปู่ตาแล้ว ผีปู่ตาจะช่วยคุ้มครองและปกป้องรักษาให้ชาวบ้านอยู่เย็นเป็นสุข เป็นสิริมงคล อุดมด้วยพืชพันธุ์ ธัญญาหาร ถ้าไม่ประกอบพิธีเลี้ยงผีปู่ตาจะทำให้เกิดภัยแล้ง ชาวบ้านจะอยู่ไม่เป็นสุข เกิดอาเพศต่าง ๆ ขึ้นได้

ภูมิปัญญาในการทำบั้งไฟน้อย

ไม่มีผู้รู้ในชุมชนแล้ว บั้งไฟน้อยที่ใช้ในการเสี่ยงทายซื้อมาจากตลาด

ภูมิปัญญาในการเสี่ยงทายบั้งไฟน้อย

-การทำนายเกี่ยวกับไร่-นา

๑. บั้งไฟขึ้นดี ขึ้นสูง ทำนายว่า ฝนจะดี ข้าวกล้าอุดมสมบูรณ์
๒. บั้งไฟขึ้นไม่ดี ไม่งาม ทำนายว่า ฝน ฟ้า ข้าว ปลา ไม่ค่อยดี
๓. บั้งไฟขึ้นแล้วแตกต้น แตกปลาย ถ้าแตกต้น ทำนายว่า แล้งตั้งแต่ต้นปี ถ้าขึ้นแล้วแตกแสดงว่าจะแล้งปลายปี

-การทำนายเกี่ยวกับบ้าน

๑. บั้งไฟขึ้นดี ขึ้นสูง ทำนายว่า ผู้คนในบ้านจะอยู่เย็นเป็นสุข
๒. บั้งไฟขึ้นไม่ดี ไม่งาม ทำนายว่า ให้ระวังโรคภัย ไข้ เจ็บ
๓. บั้งไฟขึ้นแล้วแตกต้น แตกปลาย ทำนายว่า จะเกิดการทะเลาะวิวาท ไม่สามัคคี

ผู้ให้ข้อมูล นางอ้วน ยุทโรสง (เต่าจ้ำ)

ผู้บันทึกข้อมูล นายหนูแดง เอี่ยมศรี (ครูชำนาญการ)

ทำการสัมภาษณ์ วันที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๗

ภาพ ๖.๒๒ สภาพดอนปู่ตาบ้านโนนชาด ตำบลดงเค็ง อำเภอนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น

ข้อมูลป่าดอนปู่ตา หนองแฝก บ้านหนองคู ตำบลดงเค็ง อำเภอนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น

ประวัติของดอนปู่ตา

เริ่มแรกที่มีการตั้งชุมชนที่บ้านหนองคู มีเพียง ๒-๓ ครอบครัวที่มาช่วยกันบุกเบิกสร้างถางพงเพื่อปลูกสร้างบ้านเรือน ทำการถางป่าเพื่อทำไร่ ทำนา สิ่งที่สำคัญที่ทุกชุมชนไม่ลืมที่จะกำหนดเขตป่าที่บอกรับเป็น ๓ ส่วน ส่วนที่ ๑ ให้เป็นพื้นที่พักอาศัยของบรรพชน “ผีปู่ตา” โดยสร้างเรือน โรงหรือศาลตูป ให้หนึ่งหรือสองหลังอยู่ในทิศที่เหมาะสม โดยทั่วไปแล้วนิยมให้อยู่ทางด้านตะวันออกของชุมชน ป่าส่วนที่ ๒ กำหนดให้อยู่ทางด้านทิศเหนือหรือทิศใต้ของชุมชน ใช้เป็นที่เลี้ยงสัตว์จำพวก วัวและควายหรือสัตว์ใช้งานอื่น ๆ ป่าส่วนนี้เรียกว่า “ป่าทำเลเลี้ยงสัตว์” พ่อจันทา ปะเตเวสั้ง พ่อใส เจริญ พ่อสีดาและพ่อทอง เจริญ เห็นว่าป่าที่อยู่ทางด้านทิศใต้ของหมู่บ้านเป็นป่าที่มีไม้อุดมสมบูรณ์ มีหนองน้ำขนาดเล็ก มีต้นไม้ใหญ่อยู่ริมหนอง มีลักษณะเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มาตั้งแต่ดั้งเดิม มีต้นประดู่ขนาดใหญ่อยู่ริมหนอง มีสัตว์ป่า โดยเฉพาะลิง จึงได้ทำการตั้งศาลหรือตูปขึ้นบริเวณริมหนอง ต่อมาพ่อเสน บรรยง ซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้าน ได้ทำการย้ายตูปผีปู่ตามาอยู่ทางด้านตะวันตกของหนองแฝก จึงเรียกศาลปู่ตาแห่งนี้ว่า “ศาลปู่ตาบ้านหนองคู” (ภาพ ๖.๒๓)

ภาพ ๖.๒๓ สภาพดอนปู่ตาบ้านหนองคู ตำบลดงเค็ง อำเภอนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น

กระบวนการคัดเลือกเฒ่าจ้ำ

ชาวบ้านร่วมกันคัดเลือกผู้ที่มีคุณสมบัติเหมาะสม

คุณสมบัติของผู้มาเป็นเฒ่าจ้ำ

๑. มีความเป็นผู้อาวุโส
๒. มีจิตอาสาและเสียสละเพื่อส่วนรวม
๓. มีประสบการณ์ในชีวิตค่อนข้างสูง

ระยะเวลาที่ทำการเลี้ยงผีปู่ตา

มีการเลี้ยงใหญ่ทุกปีในวันพุธใดพุธหนึ่งของเดือน ๖ ส่วนใหญ่จะเป็นวันพุธต้นเดือน เพื่อเป็นการกล่าวผีปู่ตาในการลงทำนา นอกจากการเลี้ยงผีปู่ตาประจำปีแล้วมีผู้เข้าไปประกอบพิธีกรรมก่อนการเดินทางออกนอกพื้นที่ เช่น การไปสอบเรียนต่อ การไปทำงานต่างประเทศ ผีปู่ตายังเป็นที่พึ่งทางจิตที่ประชาชนในชุมชน

ใช้ประกอบพิธีที่เรียกว่า “บ่า” คือการบ่นขอสิ่งต่าง ซึ่งต้องเป็นวันพุธและต้องแจ้งให้เฒ่าจ้ำเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมเท่านั้น

พิธีกรรมในการเลี้ยงผีปู่ตา

วันเวลาในการเลี้ยงผีปู่ตาจะถือเอาวันพุธแรกของเดือน ๖ เป็นวันเลี้ยงผีปู่ตาประจำปี โดยเฒ่าจ้ำจะประกาศให้คนในชุมชนได้รับทราบก่อนวันทำพิธีเลี้ยงผีปู่ตาประมาณ ๓-๔ วัน เพื่อให้ชาวบ้านเตรียมตัว แต่ละครอบครัวจะเตรียม เหล้าไห ไก่ตัว เป็นเครื่องเช่นไหว้ นำใบหย้าคาหรือใบห้วลึงไคเท่ากับจำนวนคนในบ้าน และสัตว์เลี้ยงในครัวเรือนมาขอทดแทนคนและสัตว์เลี้ยง เพื่อจะบอกกล่าวต่อปู่ตา ส่วนของที่เหลือจากการเช่นไหว้ ได้แก่ เหล้า ไก่ ส่วนหนึ่งวางไว้ตามรากไม้หรือในที่ลับตาคน ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าวิญญาณของปู่ ย่า ตา ยาย มากินของที่เช่นไวนั้นและส่วนที่เหลือก็จะแจกจ่ายให้กับลูกหลานที่เข้ามาร่วมพิธีได้กินกัน ถือว่าเป็นสิริมงคล การมาร่วมงานพิธีถือว่าเป็นร่วมกันทำบุญ

ภูมิปัญญาในคำทำนาย

ทำการถอดคางไก่เพื่อนำมาพยากรณ์ปริมาณน้ำฝนในฤดูกาลทำนาที่จะมาถึง การทำนายคางไก่นี้

- ถ้าคางไก่ตรงดีแสดงว่าปีนั้นฝนจะดี มีน้ำอุดมสมบูรณ์
- ถ้าคางไก่มีรูปร่างบิด งอ ทำนายว่าปีนั้นฝนจะไม่ดี เกิดความแห้งแล้ง
- ถ้าคางไก่ชี้เข้าหากัน ทำนายว่า ชาวบ้านจะอยู่เย็นเป็นสุข
- ถ้าคางไก่บิด ปลายชี้ไปคนละด้าน ทำนายว่า จะเกิดเรื่องราวในชุมชน คนจะแตกสามัคคี ไม่สงบร่มเย็น

- ถ้าคางไก่งอโค้งเข้าหากันอย่างสวยงาม ทำนายว่า ปีนั้นข้าวจะได้ผลดี อุดมสมบูรณ์
 - ถ้าคางไก่ชี้ขึ้นตรง ทำนายว่า ผลผลิตไม่ดี ได้ข้าวน้อย ไม่อุดมสมบูรณ์ ฝนตกไม่ทั่วถึง
- ชาวบ้านเชื่อว่าเมื่อทำพิธีเลี้ยงผีปู่ตาแล้ว ผีปู่ตาจะช่วยคุ้มครองและปกป้องรักษาให้ชาวบ้านอยู่เย็นเป็นสุข เป็นสิริมงคล อุดมด้วยพืชพันธุ์ ธัญญาหาร ถ้าไม่ประกอบพิธีเลี้ยงผีปู่ตาจะทำให้เกิดภัยแล้ง ชาวบ้านจะอยู่ไม่เป็นสุข เกิดอาเพศต่าง ๆ ขึ้นได้

ภูมิปัญญาในการทำบั้งไฟน้อย

ไม่มี ชื้อจากแหล่งผลิตภายนอก

ภูมิปัญญาในการเลี้ยงทายบั้งไฟน้อย

๑. การเลี้ยงทายเกี่ยวกับบ้านเรือน ถ้าบั้งไฟขึ้นได้ แต่มีสะดุดบ้าง ทำนายว่า จะมีเหตุการณ์ไม่ดีเกิดขึ้นในชุมชน แต่จะสามารถผ่านอุปสรรคนั้นไปได้
๒. การเลี้ยงทายเกี่ยวกับนา ถ้าบั้งไฟขึ้นดีและไม่แตก ทำนายว่า ฝนจะดีมาก พืชผลทางการเกษตรดี ข้าวกล้าในนาจะได้ผลผลิตดีมาก

ผู้ให้ข้อมูล นายเขียน มอโรสง (เฒ่าจ้ำ) ผู้บันทึกข้อมูล นายธนสิทธิ์ เค็งนอก (ครู)

ทำการสัมภาษณ์ วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๗

๖.๑.๓ ข้อมูลพื้นฐาน สภาพของดอนปู่ตาและพิธีกรรมในพื้นที่ องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแขง อำเภอบ้านแฮด จังหวัดขอนแก่น

ประวัติ

บ้านหนองแขงก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๔ โดยกลุ่มคนที่อพยพมาจากบ้านดอนก่อ ตำบลเหล่ายาว อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม จากคำบอกเล่าของผู้สูงอายุเดิมที่หมู่บ้านตั้งขึ้นครั้งแรก ชื่อบ้านป่าแต่ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของบ้านหนองแขง แต่เนื่องจากได้เกิดโรคระบาด คน-สัตว์ ล้มตายเป็นจำนวนมาก จึงพากันอพยพหนีออกจากพื้นที่เดิม บางส่วนอพยพไปทางทิศใต้โดยการนำของพ่อไสย์ ชุมแสง ก่อตั้งหมู่บ้านชื่อ บ้านขามป้อม มีจำนวน ๔ ครอบครัวอพยพมาทางด้านทิศเหนือ ห่างจากที่เดิมประมาณ ๒ กิโลเมตร ใกล้หนองน้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์บริเวณโดยรอบมีต้นแขงขึ้นโดยตลอด ในระยะต่อมามี ๑๖ ครอบครัว ได้อพยพมาจากบ้านโนนบะแต่และบ้านเก่าเขวา (ปัจจุบันทั้งสองหมู่บ้านได้ล่มสลายไปแล้ว) ทำให้มีครอบครัวเพิ่มเป็น ๒๐ ครัวเรือน จึงได้ตั้งชื่อหมู่บ้านใหม่ตามลักษณะภูมิประเทศในสมัยนั้น ชื่อ "บ้านหนองแขง" ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา ชาวบ้านในขณะนั้นได้พร้อมใจกันตั้งให้นายเสน ศรียา เป็นผู้ใหญ่บ้าน

ในปี พ.ศ. ๒๕๒๕ บ้านหนองแขงและหมู่บ้านใกล้เคียงจำนวน ๖ หมู่บ้าน คือ บ้านหนองแขง บ้านหนองเต่า บ้านห้วยม่วง บ้านขอนแก่น บ้านขามป้อมและบ้านสว่างพัฒนาได้ขอแยกเขตการปกครองออกมาเป็นตำบลหนองแขง ขึ้นกับอำเภอบ้านไผ่ เมื่อบ้านแฮดได้รับการยกฐานะเป็นกิ่งอำเภอบ้านแฮด เมื่อวันที่ ๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๘ ตำบลหนองแขงจึงได้ย้ายมาขึ้นกับกิ่งอำเภอบ้านแฮด จังหวัดขอนแก่น ต่อมาได้มีพระราชกฤษฎีกาลงวันที่ ๒๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๐ ยกฐานะขึ้นเป็น อำเภอบ้านแฮด โดยมีผลบังคับตั้งแต่วันที่ ๘ กันยายน ปีเดียวกัน

ความหมายของชื่อตำบล

ตำบลหนองแขง มีชื่อมาจาก ๒ ส่วน คือ คำว่า “หนอง” และคำว่า “แขง” หนองหมายถึงบริเวณที่ลุ่มที่มีน้ำขัง ต่างจากกุดที่เป็นหนองน้ำที่เกิดจากทางน้ำเก่าเปลี่ยนทิศทางการไหลของน้ำ คำว่า “แขง” หมายถึงหญ้าชนิดหนึ่งหรือที่เรียกว่า “หญ้าแขง” ที่ชอบขึ้นในที่ที่มีน้ำขังและมีลักษณะคล้ายไฟ แต่มีลำเล็กลงเท่าต้นกก

ที่ตั้ง

ตำบลหนองแขงตั้งอยู่ทิศใต้ของอำเภอบ้านแฮด ห่างจากอำเภอดูประมาณ ๗ กิโลเมตร

ทิศเหนือ ติดต่อกับตำบลบ้านแฮด อำเภอบ้านแฮด จังหวัดขอนแก่น

ทิศใต้ ติดต่อกับตำบลในเมือง อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น

ทิศตะวันออก ติดต่อกับตำบลเขวาไร่ อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดมหาสารคาม

ทิศตะวันตก ติดต่อกับตำบลโคกสำราญ อำเภอบ้านแฮด จังหวัดขอนแก่น

ขนาดพื้นที่

มีพื้นที่ทั้งหมด ๔๕ ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ ๒๘,๒๘๑ ไร่

จำนวนหมู่บ้าน

จำนวนหมู่บ้านในเขต อบต. มีทั้งสิ้น ๗ หมู่ ได้แก่

หมู่ ๑ บ้านหนองแซง

หมู่ ๒ บ้านขามป้อม

หมู่ ๓ บ้านหนองเต่า

หมู่ ๔ บ้านสว่างพัฒนา

หมู่ ๕ บ้านห้วยม่วง

หมู่ ๖ บ้านxonสัก

หมู่ ๗ บ้านหนองแซง

จำนวนประชากร

จำนวนประชากรทั้งสิ้น ๕,๐๗๑ คน เป็นชาย ๒,๕๐๓ คน เป็นหญิง ๒,๕๖๘ คน มีความหนาแน่นเฉลี่ย ๑๑๓ คน ต่อตารางกิโลเมตร

สภาพพื้นที่

พื้นที่เป็นลูกคลื่นลาด ๓.๑๐% ประมาณร้อยละ ๕๐ ของพื้นที่ทั้งหมด

ภูมิอากาศ

มี ๓ ฤดู คือ

ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่ เดือนกุมภาพันธ์ – เมษายน

ฤดูฝน เริ่มตั้งแต่ พฤษภาคม – กันยายน

ฤดูหนาว เริ่มตั้งแต่ ตุลาคม – มกราคม

ทรัพยากรธรรมชาติ

ป่าไม้

๑. ป่าชุมชนหินห่อง เนื้อที่ ๓๗๕ ไร่ อยู่ที่บ้านหนองแซง หมู่ ๑
๒. ป่าชุมชนโคกไม้้งาม เนื้อที่ ๒๒๕ ไร่ อยู่ที่บ้านขามป้อม หมู่ ๒
๓. ป่าดอนปู่ตา เนื้อที่ ๒๐ ไร่ อยู่ที่บ้านขามป้อม หมู่ ๒
๔. ป่าดอนปู่ตา เนื้อที่ ๓๙ ไร่ อยู่ที่บ้านหนองเต่า หมู่ ๓

แหล่งน้ำ

๑. สระน้ำอนุสรณ์ เนื้อที่ ๔ ไร่ อยู่ที่บ้านหนองแซง หมู่ ๑
๒. หนองไกรสรกุล เนื้อที่ ๕ ไร่ อยู่ที่บ้านขามป้อม หมู่ ๒
๓. สระฮ่อมหาด เนื้อที่ ๗ ไร่ อยู่ที่บ้านหนองเต่า หมู่ ๓
๔. สระหนองเต่า เนื้อที่ ๕ ไร่ อยู่ที่บ้านหนองเต่า หมู่ ๓
๕. หนองผักหนาม เนื้อที่ ๖ ไร่ อยู่ที่บ้านหนองเต่า หมู่ ๓
๖. สระหนองฝือ เนื้อที่ ๘ ไร่ อยู่ที่บ้านห้วยม่วง หมู่ ๕
๗. สระอ้อมแก้ว เนื้อที่ ๕ ไร่ อยู่ที่บ้านห้วยม่วง หมู่ ๕
๘. อ่างเก็บน้ำห้วยม่วง – ขอนสัก เนื้อที่ ๖ ไร่ อยู่ที่บ้านห้วยม่วง หมู่ ๕
๙. หนองฝายใหม่ เนื้อที่ ๕ ไร่ อยู่ที่บ้านxonสัก หมู่ ๖
๑๐. สระสมบุรณ์ เนื้อที่ ๑๒ ไร่ อยู่ที่บ้านxonสัก หมู่ ๖

๑๑. สระสี่ทองพรมสิน เนื้อที่ ๑๒ ไร่ อยู่ที่บ้านหนองแขง หมู่ ๗
๑๒. ลำห้วยม่วงไหลผ่านบ้านหนองแขง ระยะทาง ๓ กิโลเมตร
๑๓. ลำห้วยภูเหล็ก ไหลผ่านบ้านขามป้อม บ้านหนองแขงและบ้านหนองเต่า ระยะทาง ๕ กิโลเมตร
๑๔. บ่อโยก ๓๗ แห่ง

การศึกษา

- โรงเรียนในสังกัด สพฐ. ๕ แห่ง
- โรงเรียนขยายโอกาส ๑ แห่ง
- ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ๒ แห่ง
- ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน ๔ แห่ง

สถาบันองค์กรศาสนาและศิลปวัฒนธรรม

- วัด ๖ แห่ง
- สำนักสงฆ์ ๓ แห่ง
- โบสถ์ (ฝรั่ง) – แห่ง

สาธารณสุข

- โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล จำนวน ๑ แห่ง

คมนาคม

มีถนนลาดยางเชื่อม ๓ หมู่บ้านและมีถนนลูกรังเชื่อมระหว่างหมู่บ้านทุกหมู่บ้าน

โทรคมนาคม

- โทรศัพท์สาธารณะ ๗ แห่ง (หมู่บ้านละ ๑ แห่ง)
- เสียงตามสายในหมู่บ้านทั้ง ๗ หมู่บ้าน

การไฟฟ้า

มีไฟฟ้าใช้ทุกหลังคาเรือน

การประปา

-

ข้อมูลอาชีพของตำบล

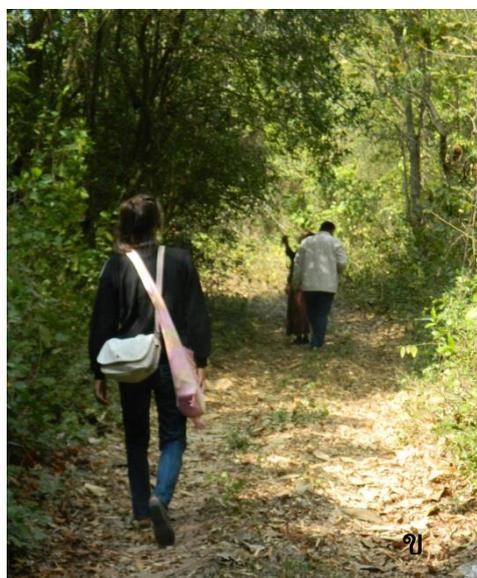
อาชีพหลัก ทำนา ทำสวน ทำไร่ มีพื้นที่ทำการเกษตรทั้งสิ้น ๒๓,๐๒๕ ไร่ พืชเศรษฐกิจ ได้แก่ อ้อย มันสำปะหลัง ข้าวนาปี มะม่วง กล้าย หม่อน ยูคาลิปตัส

๓.๒ ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับดอนปู่ตา

ข้อมูลป่าดอนปู่ตา บ้านขามป้อม ตำบลหนองแซง อำเภอบ้านแฮด จังหวัดขอนแก่น

ประวัติของดอนปู่ตา

ดอนปู่ตาแห่งนี้มีพิกัดอยู่ที่ ละติจูด $16^{\circ}5'34.22''$ เหนือ ลองจิจูด $102^{\circ}47'34.55''$ ตะวันออก ดอนปู่ตาแห่งนี้มี พ่อปู่ขุนอินสิงสถิตอยู่ มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ มีเนื้อที่ ๒๐ ไร่ ด้านทิศตะวันออกติดลำน้ำ เป็นแนวเขตที่ป้องกันการบุกรุกได้เป็นอย่างดี จากถนนใหญ่ต้องใช้สะพานไม้ข้าม ภายในเป็นป่าที่มีต้นไม้ขนาดใหญ่เป็นจำนวนมาก (ภาพ ๖.๒๔) แต่ทางด้านทิศตะวันตกติดที่นาของชาวบ้าน มีปัญหาเรื่องการบุกรุกที่

ภาพ ๖.๒๔ สะพานข้ามลำน้ำเข้าไปในดอนปู่ตา (ขวา) และสภาพภายในดอนปู่ตา (ขวา) บ้านขามป้อม ตำบลหนองแซง อำเภอบ้านแฮด จังหวัดขอนแก่น

ภายในดอนปู่ตาบ้านขามป้อม ตำบลหนองแซง อำเภอบ้านแฮด จังหวัดขอนแก่น มีอาคารหลายหลัง ได้แก่ หอปู่ตาทั้งหลังเก่าและที่สร้างขึ้นมาใหม่ ศาลาที่ใช้ประกอบพิธีกรรมและเส้าหลัก (ภาพ ๖.๒๕)

ภาพ ๖.๒๕ ก. หอปู่ตาบ้านขามป้อม ตำบลหนองแซง อำเภอบ้านแฮด จังหวัดขอนแก่น
 ข. เส้าหลักปักอยู่บริเวณหอปู่ตาหลังเก่า

กระบวนการคัดเลือกเต่าจ้ำ

ใช้ประชาชาติของคนในชุมชน

คุณสมบัติของผู้มาเป็นเต่าจ้ำ

๑. มีอายุ ๗๐ ปีขึ้นไป
๒. มีจิตอาสาและเสียสละเพื่อส่วนรวม
๓. สามารถสื่อสารกับคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี

ระยะเวลาที่ทำการเลี้ยงผีปู่ตา

มีการเลี้ยงใหญ่ทุกปีในวันพุธใดพุธหนึ่งของเดือน ๖ เพื่อเป็นการกล่าวผีปู่ตาในการลงทํานา การกำหนดวันเลี้ยงผีปู่ตา เต่าจ้ำและผู้ใหญ่บ้านจะทำการกำหนดร่วมกัน จากนั้นประกาศให้คนในชุมชนได้รับทราบ

พิธีกรรมในการเลี้ยงผีปู่ตา

๑. ก่อนมีการเลี้ยงปู่ตา ๑ วัน จะทำการจัดขบวนแห่ (ภาพ ๖.๒๖) เริ่มขึ้นในช่วงเย็นเป็นต้นไป มีการรำเชิงแห่ขบวนเพื่อขอรับบริจาคเงิน อาหาร หรือเครื่องดื่ม (เหล้าหรือน้ำอัดลม) ตามความศรัทธาของชาวบ้าน เพื่อมาใช้ในพิธีกรรมไหว้ปู่ตาในวันรุ่งขึ้น ในการรำจะมีการร้องรำเพลงพื้นบ้านที่มีการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ บอกถึงเหตุผลในการเลี้ยงปู่ตา เมื่อเข้าไปขอรับบริจาคตามบ้านในหมู่บ้านจนครบทุกหลัง แล้วก็ป็นอันเสร็จภารกิจ

๒. วันรุ่งขึ้นเต๋มาจ๋าจะเป็นผู้นำชาวบ้านในการประกอบพิธีกรรม ชาวบ้านทุกครัวเรือนจะต้องจัดเตรียมเครื่องบูชา มารวมกันที่บ้านเต๋มาจ๋า แล้วทำการเทไปทำพิธีที่หอบู้ตา (ภาพ ๖.๒๗) เครื่องบูชาประกอบไปด้วย

๒.๑ ชั้นธำห่า ประกอบด้วย ดอกไม้ ๑ คู่ เทียนเหลือง ๑ คู่ ธูป ๑ คู่ หมาก พลุ และยาสูบ พันเป็นคำโดยจะใช้ด้ายขาวมาพันเป็นคำ อย่างละ ๑ คำ

๒.๒ เหล้าไห ใช้สัญลักษณ์แทน โดยนำเอาซี่เก้าผสมกับแอลกอฮอล์มาในกะลามะพร้าว (ภาพ ๖.๒๘) ในอดีตจะใช้เหล้าเป็นไหที่ทำมาจาก ข้าว แกลบ และซี่เก้า ซึ่งเป็นภูมิปัญญาในการผลิตสุราพื้นบ้านแบบหนึ่ง ภูมิปัญญานี้จึงหายไปจากชุมชนแล้ว จึงเปลี่ยนมาใช้เหล้าขาวแบบสมัยใหม่หรือบางครั้งเรียกกำลังทรัพย์น้อยก็ใช้เป็นน้ำส้มหรืออย่างอื่นที่มีราคาถูกกว่าแทน (เหล้าไห ที่เป็นซี่เก้าผสมแอลกอฮอล์ สมัยก่อนชาวบ้านจะใส่กะลามะพร้าวมา ๑ คู่ / ๑ ครัวเรือน ปัจจุบันบางครั้งเรือนจะใส่ถุงพลาสติกหรือวัสดุอย่างอื่นที่หาได้ใส่มาแทน)

๓. ไก่ หรือไข่ (กรณีที่ทำไก่ไม่ได้) ไก่ จะต้องเป็นไก่ต้มสุกทั้งตัว จะเป็นตัวผู้หรือตัวเมียก็ได้ ส่วนไข่ก็ต้มสุกเช่นกันและจะต้องเป็นไข่ไก่เท่านั้น (ไก่ ครัวเรือนละ ๑ ตัว / ไข่ ครัวเรือนละ ๒ ฟอง)

๔. ข้าวเหนียว ครัวเรือนละ ๑ ถุง

๕. ขอดหญ้า คือ สิ่งที่ใช้แทนตัวบุคคลและสัตว์เลี้ยงภายในบ้าน ซึ่งชาวบ้านจะใช้ใบมะพร้าวหรือใบตะไคร้ มาขอดตามจำนวนบุคคลและสัตว์เลี้ยงในบ้านของตัวเอง (ภาพ ๖.๒๙)

๖. ผลไม้ที่มีตามท้องถิ่น เช่น กล้วย

๗. เมื่อถึงวันเวลาที่กำหนด เต๋มาจ๋าก็จะนำขบวนแห่เครื่องบูชาทั้งหมดพร้อมกับชาวบ้านไปยังดอนปู่ตา เต๋มาจ๋าจะนำข้าวปลา อาหารพร้อมเครื่องบูชา/เช่น ไหว้มาวางถวายให้ปู่ตา ทำการบอกกล่าวปู่ตา เมื่อเสร็จพิธีเช่นไหว้ปู่ตา เต๋มาจ๋าเห็นว่าปู่ตาได้รับของเช่นไหว้เรียบร้อยแล้ว จึงอนุญาตให้ชาวบ้านนำข้าว ปลา อาหาร เครื่องดื่ม ไปแจกกันกินเพื่อความอยู่เย็นเป็นสุข ก่อนจะเริ่มพิธีกรรมเสี่ยงทาย ชาวบ้านก็ร่วมกันรำแห่รอบศาลปู่ตา จำนวน ๓ รอบ เมื่อครบ ๓ รอบ และได้เวลาที่สมควร เต๋มาจ๋าจะทำการถอดคางไก่เพื่อทำนายฟ้า ผน

ภูมิปัญญาในคำทำนาย

การเสี่ยงคางไก่ จะดำเนินการหลังจากการเสี่ยงบั้งไฟน้อย ในการเสี่ยงทายจะใช้ไก่ ๒ ตัว ซึ่งพิธีกรรมนี้จะเป็นหน้าที่ของเต๋มาจ๋า ดูและเสี่ยงทาย ๒ กรณี คือ

- ไก่ตัวที่ ๑ เสี่ยงทายบ้าน

- ไก่ตัวที่ ๒ เสี่ยงทายนา

การเสี่ยงทายโดยใช้ไก่จะดูจากลักษณะปลายขากระดูกกลาง (คางไก่) ทั้งสองข้างของไก่ โดยจะทำนายตามลักษณะขากระดูกกลาง คือ ดึงเอาขากระดูก (ปากกลาง) ของไก่ที่บูชาปู่ตาแล้ว ดูว่าปลายขากระดูกทั้งสองข้าง เป็นอย่างไร

- ถ้าปลายง่ามห้อยตกลงหรือไม่เสมอกัน หมายถึง ในปีนั้นสัตว์เลี้ยงจะไม่สบาย เกิดโรค ถ้าเกี่ยวกับคนทายว่าจะแตกความสามัคคี เจ็บไข้ได้ป่วย ถ้าเกี่ยวกับพืชพันธุ์ธัญญาหาร ก็จะไม่สมบูรณ์

-ถ้าขากรรไกรทั้งสองข้างยาวเท่ากัน จะหมายถึงมีความอุดมสมบูรณ์ทั้งสัตว์เลี้ยง คน และพืชพันธุ์

-ถ้าขากรรไกรมีสีขาวย แสดงว่า ฝนแล้ง

-ถ้าขากรรไกรมีสีเข้มหรือดำ แสดงว่า ฝนฟ้าดี

เมื่อทำการเสี่ยงทายจากการดูคางไก่ เฒ่าจ๋ำได้ประกาศคำทำนายให้ชาวบ้านได้รับรู้โดยทั่วกันแล้ว ก็เป็นอันเสร็จพิธีกรรมการไหว้ปู่ตาในปีนี้

ภาพ ๖.๒๖ การแห่ เพื่อรับบริจาคเงินและสิ่งของ นำไปบูชาปู่ตา ทำก่อน วันเลี้ยงปู่ตา ๑ วัน

ภาพ ๖.๒๗ ขบวนแห่เครื่องบูชาจากบ้านเขม่าจ้ำไปยังดอนปู่ตา

ก

ข

ภาพ ๖.๒๘ แกลบและขี้เถ้าในกะลามะพร้าวที่ใช้เป็นสัญลักษณ์แทนเหล้าไห บางคนใส่ถุงพลาสติกแทนกะลามะพร้าว

ภาพ ๖.๒๙ หญ้าขอดที่ใช้แสดงจำนวนคนและสัตว์เลี้ยงในครัวเรือน นำไปบอกกับปู้ตา เพื่อให้ปู้ตาปกป้องรักษา

ภูมิปัญญาในการทำบั้งไฟน้อย

อุปกรณ์ในการทำบั้งไฟน้อยประกอบด้วย

๑. ไม้ที่จะทำลำกล้อง (เลา) และหางบั้งไฟ	๒. ขี้เถ้า (ดินประสีว)
๓. ไม้ที่จะทำถ่าน	๔. เชือก ลวด ตะปู
๕. แผ่นสังกะสีแบนๆ	๖. เกล็ดไม้หรือดิน
๗. อุปกรณ์อื่นๆ ตามต้องการ	

วิธีการทำบั้งไฟน้อย

๑. ตัวบั้งไฟ แบบดั้งเดิมชาวบ้านจะนิยมใช้กระบอกไม้ไผ่ขนาดยาว สั้น ตามต้องการ ทะลวงปล้องตรงกลางออก นำไม้ไผ่มาลนไฟให้แห้ง แล้วพันรอบลำไม้ไผ่แบบชันชะเนาะด้วยเชือกหวายหรือตอกไม้ไผ่ คั่นให้แน่นเพื่อกันแตก บรรจุดิน แต่ปัจจุบันจะใช้ท่อน้ำ PVC แทน เนื่องจากทำง่ายและหาง่ายกว่าลำไม้ไผ่

๒. หางบั้งไฟ ไม้ที่จะใช้ทำหางบั้งไฟจะต้องใช้ไม้ไผ่ยาวๆ เรียบๆ พอเหมาะกับน้ำหนักของตัวบั้งไฟมัดติดเข้ากับตัวบั้งไฟให้แน่นเพื่อเป็นหางบั้งไฟ บั้งไฟจะได้ขึ้นตรง

๓. มือหรือดินปืน เป็นวัสดุที่มีส่วนผสมของมาด (กำมะถัน) กับขี้เถ้า (ดินประสีว) และถ่านที่ได้จากการเผาไม้เนื้ออ่อน เช่น เซ่นไม้ฉำฉา หรือต้นสาบเสือก็ได้ บางครั้งอาจมีการใช้ถ่านจากไม้มะค่าเพราะมีเขม่าน้อยตำละเอียดได้เร็ว

๔. เกล็ด คือส่วนที่อยู่หัวท้ายของตัวบั้งไฟ ทำด้วยไม้กลมๆ หรือดินเหนียวกันแรงระเบิดพุ่งออกมาต่อจากเกล็ดมีดินเหนียวคั่นมือไว้อีกชั้นหนึ่ง ก่อนใส่เกล็ดท้ายบั้งไฟต้องเจาะรู เพื่อใช้เสียบสายชนวน สาย

ขนวนทำจากเศษผ้าเก่าหรือเศษจีวรพระ ตัดเศษผ้าขนาด กว้าง ๓ เซนติเมตร ยาวประมาณ ๓๐ เซนติเมตร ใส่มีดตลอดความยาวของผ้า ม้วนผ้าห่อมือแล้วมัดด้วยเชือกหรือด้ายสายสีนรุ้ตลอดความยาวของผ้า ทำให้ได้ขนวนที่มีลักษณะคล้ายเส้นเชือก บรรจุไว้ที่รูขนวนแล้วปล่อยหางขนวนไว้เพื่อจุดไฟ

ภูมิปัญญาในการเสี่ยงทายบั้งไฟน้อย

พิธีการเสี่ยงทายก็เริ่มขึ้น โดยจะเริ่มเสี่ยงโดยการใช้น้บั้งไฟเป็นอันดับแรก การเสี่ยงทายโดยใช้น้บั้งไฟ (บั้งไฟน้อย) จะใช้น้บั้งไฟ ๒ บั้งในการทำนาย ประกอบด้วย

บั้งที่ ๑ เสี่ยงทายบ้าน ถ้าบั้งไฟขึ้นดี แสดงว่า คนในหมู่บ้านจะอยู่เย็นเป็นสุข หากบั้งไฟแตกหรือไม่ขึ้นแสดงว่า คนในหมู่บ้านจะเจ็บไข้ได้ป่วย

บั้งที่ ๒ เสี่ยงทายนา ถ้าบั้งไฟขึ้นดี แสดงว่า ฝนฟ้าอากาศดี ข้าว ปลา อาหารจะมีความอุดมสมบูรณ์ หากบั้งไฟแตก หรือไม่ขึ้นแสดงว่า ฝนจะแล้ง ข้าว ปลา อาหารจะไม่อุดมสมบูรณ์

ในขณะที่รอทำพิธีก่อนการรับประทานอาหารร่วมกัน มีการทำความเคารพต่อเสาหลักดอนปู่ตา ลักษณะคล้ายการก่อกองทรายก่อนวันสงกรานต์ในภาคกลาง (ภาพ ๖.๓๐)

ผู้ให้ข้อมูล ผู้ใหญ่บ้าน บ้านขามป้อม

ผู้บันทึกข้อมูล นางสาวจุลารัตน์ เงามาม เยาวชนและนางจรูญพิศ มูลสาร นักวิชาการอิสระ

ทำการสัมภาษณ์ วันที่ ๖-๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๗

ภาพ ๖.๓๐ การแสดงความเคารพต่อหลักบ้าน ด้วยการตบประทายหรือก่อกองทราย ภายในดอนปู่ตา

ข้อมูลป่าดอนปู่ตา วัดป่าไทรงาม บ้านหนองเต่า ตำบลหนองแขง อำเภอบ้านแฮด จังหวัดขอนแก่น

ประวัติของดอนปู่ตา

ดอนปู่ตาแห่งนี้มี พ่อปู่ขุนอินสิงสถิตอยู่ มีเนื้อที่ ๑ ไร่ (ภาพ ๖.๓๑) ดอนปู่ตาขุนอินทร์ ตามคำบอกเล่าของปู่ย่าตายาย พ่อปู่ขุนอินทร์เป็นปู่ตาที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ที่ชาวบ้านเคารพนับถือ บริเวณดอนปู่ตาจะมีสระน้ำขนาดใหญ่ รอบๆจะมีเต่าอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก เรียกว่าหนองเต่า (เป็นชื่อหมู่บ้านในปัจจุบัน) ชาวบ้านในหมู่บ้านจะไปตักน้ำในสระดอนปู่ตามาใช้ในการอุปโภค-บริโภค ปัจจุบันป่าดอนปู่ตาถูกตั้งขึ้นเป็นวัดป่าไทรงาม

กระบวนการคัดเลือกเฒ่าจ้ำ

ต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ อยู่ในศีลในธรรม เป็นผู้ที่ชาวบ้านในหมู่บ้านเชื่อถือ โดยจะคัดเลือกจากการเสียงซ้องหา

วัสดุที่ใช้ในการเสียงซ้อง ประกอบด้วย

๑. ซ้องที่ใช้สำหรับใส่ปลาจะเป็นซ้องที่ใช้แล้วหรือซ้องใหม่ก็ได้
๒. ไม้มะขามขนาดพอเหมาะ ๒ ท่อน
๓. ชัน ๕ ดอกไม้ รูป เทียน
๔. ผ้าขี้ริ้ว
๕. เหล้าไห หรือเหล้าขาว
๖. หลักไม้ขนาดความยาว ๑ ท่อนแขน สำหรับใช้เป็นตัวแทน ตามจำนวนผู้สมัคร
๗. เสียงซ้อง เป็นผู้ทำหน้าที่ค้นหาตัวเฒ่าจ้ำ

วิธีการเสียงซ้อง

พิธีหมอบปลุกเสกจะเริ่มปลุกเสกด้วยคาถา และปลุกกล่าวอัญเชิญเทวดาให้มาเป็นสักขีพยาน จากนั้นก็นำผู้ร่วมพิธีกล่าวคำไหว้พระ เมื่อไหว้พระเสร็จเรียบร้อยแล้ว ผู้จับเสียงซ้องก็จะมาจับขาเสียงซ้อง จากนั้นหมอบปลุกเสกจะรินสุราลงไปในขัน เพื่อทำเป็นน้ำมนต์ สำหรับรดเสียงซ้อง เพื่อเป็นการให้เสียงซ้องดีม จากนั้นหมอบจะเริ่มท่องคาถา อัญเชิญวิญญาณของเสียงมาสิงสถิต เมื่อพร้อมแล้ว เสียงซ้องก็จะทำการสั่นซ้อง และตีไปรอบๆเสาหลักที่เป็นตัวแทนเฒ่าจ้ำที่เตรียมไว้เรื่อยๆ เมื่อเห็นสมควรว่าผู้ได้จะได้เป็นเฒ่าจ้ำเสียงซ้องก็จะไปที่เสาหลักตัวแทนของเฒ่าจ้ำคนนั้น เป็นอันเสร็จพิธี

คุณสมบัติของผู้มาเป็นเฒ่าจ้ำ

๑. เป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ เป็นคนดี อยู่ในศีลในธรรม
๒. เป็นผู้ที่ได้รับคามเชื่อถือจากคนในหมู่บ้าน

ระยะเวลาที่ทำการเลี้ยงผีปู่ตา

มีการเลี้ยงใหญ่ทุกปีในวันพุธใดพุธหนึ่งของเดือน ๖ เพื่อเป็นการกล่าวผีปู่ตาในการลงทำนา การกำหนดวันเลี้ยงผีปู่ตา เฒ่าจ้ำและผู้ใหญ่บ้านจะทำการกำหนดร่วมกัน จากนั้นประกาศให้คนในชุมชนได้รับทราบ

พิธีกรรมในการเลี้ยงผีปู่ตา

เฒ่าจ้ำผู้ประกอบพิธีกรรม จะต้องไปยังสถานที่ประกอบพิธีตั้งแต่เช้าตรู่ เพื่อจัดเตรียมทำความสะอาดสถานที่ พร้อมกับเตรียมเครื่องเช่น ประกอบด้วยไก่สองตัว และจะต้องเป็นไก่สาว ไก่หนุ่ม เหล้า และดอกไม้ธูปเทียน

ชาวบ้านทุกครัวเรือนก็จะต้องจัดเตรียมเครื่องเช่นของตัวเองเพื่อนำไปทำพิธี ประกอบไปด้วย

๑. ชั้นห้า ประกอบด้วย ดอกไม้ ๑ คู่ เทียนเหลือง ๑ คู่ ธูป ๑ คู่ หมาก พลู และยาสูบ พันเป็นคำโดยจะใช้ด้ายขาวมาพันเป็นคำ อย่างละ ๑ คำ

๒. เหล้าไห คือ ขี้เถ้าผสมกับแกลบ สมัยก่อนจะใช้เหล้าเป็นไหที่ทำมาจาก ข้าว แกลบ และขี้เถ้า ปัจจุบันเหล้าไหชาวบ้านไม่นิยมทำ จึงเปลี่ยนมาใช้เหล้าขาวแบบสมัยใหม่หรือบางครั้งเรือนกำลังทรัพย์น้อยก็จะเป็นน้ำส้มหรืออย่างอื่นที่มีราคาถูกกว่าแทน (เหล้าไห ที่เป็นขี้เถ้าผสมแกลบ สมัยก่อนชาวบ้านจะใส่กะลามะพร้าวมา ๑ คู่ / ๑ ครัวเรือน ปัจจุบันจะใส่ถุงพลาสติกหรือวัสดุอย่างอื่นที่หาได้ ครัวเรือนละ ๑ ถุง)

๓. ไก่ หรือไข่ (กรณีที่ทำไก่ไม่ได้) ไก่ จะต้องเป็นไก่ต้มสุกทั้งตัว จะเป็นตัวผู้หรือตัวเมียก็ได้ ส่วนไข่ก็ต้มสุกเช่นกันและจะต้องเป็นไข่ไก่เท่านั้น (ไก่ ครัวเรือนละ 1 ตัว / ไข่ ครัวเรือนละ ๑ ฟองหรือมากกว่านั้นตามกำลังชาวบ้าน)

๔. ข้าวเหนียว ครัวเรือนละ ๑ ถุง

๕. ขอดหญ้า คือ สิ่งที่ใช้แทนตัวบุคคลและสัตว์เลี้ยงภายในบ้าน ซึ่งชาวบ้านจะใช้ใบหญ้าคาหรือใบตะไคร้ มาขอดตามจำนวนบุคคลและสัตว์เลี้ยงในบ้านของตัวเอง

เมื่อถึงวันเวลาชาวบ้านก็จะทยอยนำเครื่องเช่นที่เตรียมไว้ไปยังดอนปู่ตา โดยจะไปทีละครัวเรือนตามความพร้อม จะไม่มีพิธีแต่อย่างใด พิธีจะเริ่มตั้งแต่เช้า (๐๖:๐๐ น.) ไปจนถึงช่วงสาย (๑๐:๐๐ น.) โดยจะมีเฒ่าจ้ำเป็นผู้นำชาวบ้านที่ทยอยไป ทำพิธีที่จนครบทุกครัวเรือน ชาวบ้านที่ไปทำพิธีเรียบร้อยแล้วก็จะพากันทยอยกลับไปทำภารกิจประจำวันตามปกติ

ภูมิปัญญาในคำทำนาย

การเลี้ยงทายจะมีสองลักษณะ คือ เสียทายโดยไข่ไก่ตัว และเสียทายโดยการใช้น้ำน้อย การเสียทายจะทำหลังจากประกอบพิธีกรรมเช่นไหว้ปู่ตาเรียบร้อยแล้ว เริ่มจากการเสียทายไก่ตัว โดยเฒ่าจ้ำจะเป็นผู้ทำนายเสียทาย โดยจะมีการเสียทาย ๒ กรณี คือ

- ไก่ตัวที่ ๑ เสียทายบ้าน

- ไก่ตัวที่ ๒ เสียทายนา

การเสียทายโดยไข่ไก่จะดูจากลักษณะปลายขากรรไกรล่าง (คางไก่) ทั้งสองข้างของไก่ โดยจะทำนาย

ตามลักษณะชากรรไกรโก่ คือ ดึงเอาชากรรไกร (ปากล่าง) ของโก่ที่บูชาบูตาแล้ว ดูว่าปลายชากรรไกรทั้งสองข้าง เป็นอย่างไร

1. ถ้าปลายง่ามห้อยตกลงหรือไม่เสมอกัน หมายถึง ในปีนั้นสัตว์เลี้ยงจะไม่สบาย เกิดโรค ถ้าเกี่ยวกับคนทายว่าจะแตกความสามัคคี เจ็บไข้ได้ป่วย ถ้าเกี่ยวกับพืชพันธุ์ธัญญาหาร ก็จะไม่สมบูรณ์
2. ถ้าง่ามชากรรไกรทั้งสองข้างยาวเท่ากัน หมายถึงมีความอุดมสมบูรณ์ทั้งสัตว์เลี้ยง คน และพืชพันธุ์
3. ถ้าชากรรไกรมีสีขาว แสดงว่า ฝนแล้ง
4. ถ้าชากรรไกรมีสีดำ แสดงว่า ฝนฟ้าดี

ภูมิปัญญาในการทำบั้งไฟน้อย

ปัจจุบันใช้การซื้อหามาจากภายนอก

ภูมิปัญญาในการเลี้ยงทายบั้งไฟน้อย

มีการเลี้ยงบั้งไฟน้อย ๓ บั้ง การเลี้ยงทายโดยการจุดบั้งไฟน้อย (ปัจจุบันบั้งไฟน้อยชาวบ้านไม่นิยมทำเอง จะซื้อสำเร็จรูป) ตัวแทนชาวบ้านในชุมชนจะเป็นผู้ทำการจุดบั้งไฟ โดยจะมีเฒ่าจ้ำเป็นผู้นำในการทำนาย เช่นเคย โดยจะทำนาย ๒ กรณี คือ บั้งบ้านและบั้งนา ถ้าบั้งไฟขึ้น แสดงว่า คนในชุมชนจะอยู่เย็นเป็นสุข มีฝนฟ้าอากาศดี ข้าว ปลา อาหารจะมีความอุดมสมบูรณ์ หากบั้งไฟแตก หรือไม่ขึ้นแสดงว่าคนชุมชนหรือชุมชนจะแตกแยกไม่มีความสุข ฝนจะแล้ง ข้าว ปลา อาหารจะไม่อุดมสมบูรณ์

หลังจากมีทำพิธีเลี้ยงบูตาแล้ว ก็จะมีพิธีการตั้งมงคลบ้าน ๓ คืน คือ เป็นการทำบุญเลี้ยงพระประจำหมู่บ้าน เพื่อเป็นการชำระบ้านเมือง ในพิธีนี้ชาวบ้านในแต่ละหลังจะต้องนำหินแห่มาร่วมกันที่สถานที่ทำพิธี เพื่อทำการปลุกเสกโดยพระสงฆ์ เมื่อครบกำหนด ๓ วันแล้ว ก็จะนำหินที่ปลุกเสกแล้วไปหว่านตามบ้านเรือนทุกหลัง และรอบหมู่บ้าน เพื่อเป็นการปัดเป่าสิ่งไม่ดีออกจากหมู่บ้าน เสร็จแล้วก็ป้อนอันล้นสุด พิธีกรรมสำหรับปีนี้

ผู้ให้ข้อมูล นายเจริญ ชันตรี (ผู้เฒ่าในหมู่บ้าน)

ผู้บันทึกข้อมูล นางสาวจุลารัตน์ เกงาม เยาวชน

ทำการสัมภาษณ์ วันที่ ๗ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๗

ภาพ ๖.๓๑ ดอนปู่ตา บ้านหนองเต่า ตำบลหนองแซง อำเภอบ้านแฮด จังหวัดขอนแก่น

ข้อมูลป่าดอนปู่ตาที่ บ้านห้วยม่วง ตำบลหนองแซง อำเภอบ้านแฮด จังหวัดขอนแก่น

ประวัติของดอนปู่ตา

ดอนปู่ตาแห่งนี้มี พ่อปู่ขุนอินสิงสถิตอยู่ มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ มีเนื้อที่ ๑๑ ไร่

กระบวนการคัดเลือกเจ้า

ใช้ประชามติของคนในชุมชน

คุณสมบัติของผู้มาเป็นเจ้า

๑. มีอายุ ๗๐ ปีขึ้นไป
๒. มีจิตอาสาและเสียสละเพื่อส่วนรวม
๓. สามารถสื่อสารกับคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี

ระยะเวลาที่ทำการเลี้ยงผีปู่ตา

มีการเลี้ยงใหญ่ทุกปีในวันพุธใดพุธหนึ่งของเดือน ๖ เพื่อเป็นการกล่าวผีปู่ตาในการลงทำนา การกำหนดวันเลี้ยงผีปู่ตา เจ้าและผู้ใหญ่บ้านจะทำการกำหนดร่วมกัน จากนั้นประกาศให้คนในชุมชนได้รับทราบ

พิธีกรรมในการเลี้ยงผีปู่ตา

ไม่ได้เก็บข้อมูล

ภูมิปัญญาในคำทำนาย

ไม่ได้เก็บข้อมูล

ภูมิปัญญาในการทำบั้งไฟน้อย

มีการเลี้ยงบั้งไฟน้อย

ภูมิปัญญาในการเสี่ยงทายบั้งไฟน้อย

ไม่มี

ผู้ให้ข้อมูล เจ้า

ผู้บันทึกข้อมูล นางสาวจุลรัตน์ เงามาม

ทำการสัมภาษณ์ วันที่ ๗ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๗

ข้อมูลป่าดอนปู่ตา ฝ่ายใหม่ บ้านขอนแก่น ตำบลหนองแซง อำเภอบ้านแฮด จังหวัดขอนแก่น

ประวัติของดอนปู่ตา

ดอนปู่ตาแห่งนี้มี พ่อปู่ขุนอินสิงสถิตอยู่ มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ มีเนื้อที่ ๗ ไร่

กระบวนการคัดเลือกเจ้า

ใช้ประชามติของคนในชุมชน

คุณสมบัติของผู้มาเป็นเจ้า

๑. มีอายุ ๗๐ ปีขึ้นไป
๒. มีจิตอาสาและเสียสละเพื่อส่วนรวม
๓. สามารถสื่อสารกับคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี

ระยะเวลาที่ทำการเลี้ยงผีปู่ตา

มีการเลี้ยงใหญ่ทุกปีในวันพุธใดพุธหนึ่งของเดือน ๖ เพื่อเป็นการกล่าวผีปู่ตาในการลงทำนา การกำหนดวันเลี้ยงผีปู่ตา เจ้าและผู้ใหญ่บ้านจะทำการกำหนดร่วมกัน จากนั้นประกาศให้คนในชุมชนได้รับทราบ

พิธีกรรมในการเลี้ยงผีปู่ตา

ไม่ได้เก็บข้อมูล

ภูมิปัญญาในคำทำนาย

ไม่ได้เก็บข้อมูล

ภูมิปัญญาในการทำบั้งไฟน้อย

มีการเลี้ยงบั้งไฟน้อย

ภูมิปัญญาในการเสี่ยงทายบั้งไฟน้อย

ไม่มี

ผู้ให้ข้อมูล เจ้า

ผู้บันทึกข้อมูล นางจรรยาพิศ มุลสาร นักวิจัยอิสระ เครือข่ายลุ่มน้ำชี

ทำการสัมภาษณ์ วันที่ ๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๗

ข้อมูลป่าดอนปู่ตาวังฮวก บ้านห้วยแอ่ง ตำบลหนองแขง อำเภอบ้านแฮด จังหวัดขอนแก่น

ประวัติของดอนปู่ตา

ดอนปู่ตาแห่งนี้มี พ่อปู่ขุนอินสิงสถิตอยู่ มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ มีเนื้อที่ ๒๐ ไร่

กระบวนการคัดเลือกเจ้า

ใช้ประชามติของคนในชุมชน

คุณสมบัติของผู้มาเป็นเจ้า

๑. มีอายุ ๗๐ ปีขึ้นไป
๒. มีจิตอาสาและเสียสละเพื่อส่วนรวม
๓. สามารถสื่อสารกับคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี

ระยะเวลาที่ทำการเลี้ยงผีปู่ตา

มีการเลี้ยงใหญ่ทุกปีในวันพุธใดพุธหนึ่งของเดือน ๖ เพื่อเป็นการกล่าวผีปู่ตาในการลงทำนา การกำหนดวันเลี้ยงผีปู่ตา เจ้าและผู้ใหญ่บ้านจะทำการกำหนดร่วมกัน จากนั้นประกาศให้คนในชุมชนได้รับทราบ

พิธีกรรมในการเลี้ยงผีปู่ตา

ไม่ได้เก็บข้อมูล

ภูมิปัญญาในคำทำนาย

ไม่ได้เก็บข้อมูล

ภูมิปัญญาในการทำบั้งไฟน้อย

มีการเลี้ยงบั้งไฟน้อย ๓ บั้ง

ภูมิปัญญาในการเสี่ยงทายบั้งไฟน้อย

ไม่มี

ผู้ให้ข้อมูล เจ้า

ผู้บันทึกข้อมูล นางสาวจุลารัตน์ เงามาม เยาวชน

ทำการสัมภาษณ์ วันที่ ๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๗

๖.๑.๔ ข้อมูลพื้นฐาน สภาพของดอนปู่ตาและพิธีกรรมในพื้นที่ องค์การบริหารส่วนตำบลดอนจัว อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม

ประวัติ

ตำบลดอนจัวเป็น ๑ ใน ๑๕ ตำบล ในอำเภอบรบือ มีองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นในรูปองค์การบริหารส่วนตำบลที่มีขนาดเล็ก ก่อตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๒

ความหมายของชื่อเทศบาล

“ดอน” หมายถึงพื้นที่สูง “จัว” เป็นภาษาถิ่นอีสาน หมายถึง “วัว” ดอนจัวจึงหมายถึงพื้นที่สูงที่มีการนำวัวมาเลี้ยงรวมกัน

ที่ตั้ง

ตำบลดอนจัว อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอบรบือ ประมาณ ๑๖ กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับตำบลต่าง ๆ ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับ ตำบลคำพิ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม

ทิศใต้ ติดต่อกับ ตำบลนาข่า อำเภอลืออำนาจ จังหวัดมหาสารคาม

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ ตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ ตำบลโนนราษี อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม

ขนาดพื้นที่

มีพื้นที่ ทั้งหมด ๑๓.๖๙ ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ ๑๓,๕๑๐ ไร่

จำนวนหมู่บ้านและการปกครอง

ประกอบด้วยหมู่บ้าน ๑๐ หมู่ ดังนี้

หมู่ ๑ บ้านดอนจัว

หมู่ ๒ บ้านดอนจัว

หมู่ ๓ บ้านดอนจัว

หมู่ ๔ บ้านน้อยบุรพา

หมู่ ๕ บ้านหนองขาม

หมู่ ๖ บ้านหนองขาม

หมู่ ๗ บ้านหนองขาม

หมู่ ๘ บ้านแสบง

หมู่ ๙ บ้านดอนจัว

หมู่ ๑๐ บ้านหนองขาม

จำนวนประชากร

จำนวนประชากรในเขต อบต. ๔,๐๖๔ คน แบ่งเป็นชาย ๒,๐๓๔ คน หญิง ๒,๐๓๐ คน จำนวนหลังคาเรือน ๑,๐๕๒ หลังคาเรือน มีความหนาแน่นเฉลี่ย ๒๙๖ คน ต่อตารางกิโลเมตร (แผนพัฒนาสามปี พ.ศ. ๒๕๕๗-๒๕๕๙)

สภาพทั่วไปทางภูมิศาสตร์

พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบสูง มีความสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ ๑๕๐ – ๓๐๐ เมตร สภาพดินเป็นดินร่วนปนทราย บางแห่งมีดินลูกรัง เป็นพื้นที่ที่ไม่เหมาะทำการเกษตร

ภูมิอากาศ

อากาศร้อนในฤดูร้อน ฝนตกชุกในฤดูฝน และหนาวจัดในฤดูหนาว

ทรัพยากรธรรมชาติ

ป่าไม้ -

พื้นที่สาธารณประโยชน์ ๑,๕๐๐ ไร่

ลำห้วยผ่าน ๔ สาย

การศึกษา

๑. โรงเรียนประถมศึกษา ๒ แห่ง
๒. โรงเรียนระดับมัธยมศึกษา (ขยายโอกาส) ๑ แห่ง
๓. ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ๒ แห่ง

สถาบัน องค์กรศาสนาและศิลปวัฒนธรรม

ราษฎรนับถือศาสนาพุทธ ร้อยละ ๑๐๐ มีวัด จำนวน ๓ แห่ง

สาธารณสุข

มีสถานบริการด้านสาธารณสุข ดังนี้

๑. โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลบ้านหนองขาม จำนวน ๑ แห่ง
๒. สำนักงานสาธารณสุขอำเภอ ๑ แห่ง

คมนาคม

มีการคมนาคมติดต่อสื่อสารระหว่างเทศบาลกับจังหวัด โดยการคมนาคมทางบกอย่างเดียว

โทรคมนาคม

มีโทรศัพท์สาธารณะใช้จำนวน ๑๐ แห่ง

การไฟฟ้า

มีใช้ทั้ง ๑๐ หมู่บ้าน

การประปา

ประปาผิวดินขนาดใหญ่ จำนวน ๒ แห่ง

การประกอบอาชีพ

๑. เกษตรกรรม อาชีพหลัก
๒. ป้อน้ำมัน ๒ แห่ง
๓. โรงสี ๑๘ แห่ง
๔. ร้านอาหาร ๑๑ แห่ง
๕. ร้านค้าปลีก ๓๐ แห่ง

ตาราง ๖.๓ ข้อมูลเกี่ยวกับดอนปู่ตา ตำบลดอนงิ้ว อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม

ลำดับ	หมู่บ้าน	ดอนปู่ตา		ขนาดพื้นที่ป่า (ไร่)	หมายเหตุ
		มี	ไม่มี		
๑	หมู่ ๑ บ้านดอนงิ้ว		/		
๒	หมู่ ๒ บ้านดอนงิ้ว		/		
๓	หมู่ ๓ บ้านดอนงิ้ว		/		
๔	หมู่ ๔ บ้านน้อยบุรพา		/		
๕	หมู่ ๕ บ้านหนองขาม	/		๔๐	หมู่ ๕ ๖ ๗ และ ๘ ใช้พื้นที่เดียวกัน
๖	หมู่ ๖ บ้านหนองขาม	/			
๗	หมู่ ๗ บ้านหนองขาม	/			
๘	หมู่ ๘ บ้านแสบง	/			
๙	หมู่ ๙ บ้านดอนงิ้ว		/		
๑๐	หมู่ ๑๐ บ้านดอนงิ้ว		/		

ข้อมูลดอนปู่ตา บ้านหนองขาม ตำบลดอนงิ้ว อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม

ประวัติของดอนปู่ตา

ดอนปู่ตาตั้งอยู่ที่พิกัด ละติจูด ๑๕°๕๒'๕๒.๗๒"เหนือ ลองจิจูด ๑๐๓° ๙'๔๖.๒๗" จัดตั้งขึ้นมาพร้อมกับการตั้งบ้านหนองขาม ซึ่งเป็นชุมชนที่มีอายุมานานกว่า ๒๐๐ ปี มีพื้นที่ประมาณ ๔๐ ไร่ เป็นป่าที่มีต้นไม้ใหญ่จำนวนมาก (ภาพ ๖.๓๒)

กระบวนการคัดเลือกเฒ่าจ๋า

ผ่านการเห็นชอบของชุมชน โดยไม่มีการเลือกตั้ง เป็นความเห็นชอบของประชาชนทั้ง ๕ หมู่บ้าน คือ หมู่ ๔ บ้านน้อยบุรพา บ้านหนองขาม หมู่ ๕ หมู่ ๖ หมู่ ๗ และหมู่ ๘ บ้านแสบง

คุณสมบัติของเฒ่าจ๋า

๑. ชื่อสัตย์ สุจริต
๒. ไม่เอาเปรียบคน
๓. มีความรู้เกี่ยวกับศาสนา
๔. ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสม

ระยะเวลาที่ทำการเลี้ยงผีปู้ตา

วันพุธแรกหรือพุธที่ ๒ ของเดือน ๖ เรียกการเลี้ยงครั้งนี้ว่า “เลี้ยงบ้าน” ซึ่งปี ๒๕๕๗ ตรงกับวันพุธที่ ๓๐ เดือนเมษายน ๒๕๕๗

พิธีกรรมในการเลี้ยงผีปู้ตา

ผู้ใหญ่บ้านและเฒ่าจ้ำจะหารือกันแล้วกำหนดวันเลี้ยงบ้าน จากนั้นผู้ใหญ่บ้านจะแจ้งให้สมาชิกในชุมชนได้รับทราบ พิธีกรรมประกอบด้วย

๑. เฒ่าจ้ำ รองเฒ่าจ้ำ พร้อมกับผู้นำชุมชน (ผู้อาวุโส ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน สมาชิก อบต.) ช่วยกันทำความสะอาดหอพอปปู พื้นที่หน้าหอพอปปูเพื่อรองรับคนเข้าร่วมพิธีซึ่งมีไม่น้อย ๒๐๐ คนขึ้นไป จะเตรียมพื้นที่ก่อนวันงาน ๑-๒ วันในวันเลี้ยงบ้าน

๒. แต่ละครอบครัวต้องจัดเตรียมของต่าง ๆ มาบูชาปู้ตา ดังนี้

๒.๑ ข้าวเหนียวนึ่งสุกแล้ว อย่างน้อยกระติบละ ๑ ครั้วเรื้อน

๒.๒ น้ำตาลทราย ๑ ห่อ (หนักประมาณ ๑ ซีด) (ภาพ ๓.๓๓)

๒.๓ ดอกไม้ ๑ คู่ รูป ๓-๔ ดอก เทียน ๑ คู่ (ภาพ ๓.๓๔)

๒.๔ หล้าคาขอด แทนจำนวนสัตว์เลี้ยง ๑ ขอดเท่ากับ ๑ ตัว เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย หมู หมา (เปิด ห่าน ไก่ ไม่นิยมขอด ยกเว้นไก่ชนที่มีราคาแพงๆ) (ภาพ ๓.๓๕)

๒.๕ รายชื่อสมาชิกในบ้านที่เพิ่มขึ้นมาในครอบครัว เช่น บุตรหลานที่เกิดใหม่หรือ เขย สะใภ้ที่แต่งงานใหม่ (ภาพ ๓.๓๖)

๒.๖ เงิน ๒ บาท (ขั้นต่ำ ๒ บาท หรือมากกว่านั้นตามแต่ศรัทธา)

๓. ผู้ใดทำการบำหรือบนในเรื่องใดไว้ สามารถไปแก้บนได้ในวันนี้ โดยเตรียมเครื่องบนใส่พานไปถวายปู้ตา

๔. ของส่วนรวมที่เฒ่าจ้ำเป็นผู้เตรียมมาได้แก่ ยาสูบ หมาก พลุ น้ำหวาน ถุงใส่น้ำตาลและภาชนะใส่อาหาร

เมื่อถึงวันเลี้ยงผีปู้ตา ชาวบ้านจะนำเครื่องสักการะ เครื่องเซ่นไหว้ที่เตรียมไว้มารวมกันที่หอพอปปูในระหว่างเวลา ๐๖.๐๐ น. เมื่อมาถึงจะมีเฒ่าจ้ำ และรองเฒ่าจ้ำรออยู่ที่หอพอปปู ทุกคนที่มาถึงจะเข้าไปกราบไหว้ปู้ตา บอกกล่าวสิ่งที่ตนเองตั้งใจมา แล้วนำเครื่องสักการะไปวางตามจุดต่างๆ ตามที่เฒ่าจ้ำกำหนด แล้วจะนั่งรอประกอบพิธีต่อไป เมื่อทุกครอบครัวในหมู่บ้านมาพร้อมเพรียงแล้ว เฒ่าจ้ำจะเป็นผู้ทำพิธีเลี้ยงปู้ตา โดยมีคำกล่าวในทำนองว่า “ถึงปี ก็มาเลี้ยงปู้ตาตามประเพณี ขอให้ปู้ตาปกป้องรักษาคนในชุมชน สัตว์เลี้ยงให้อยู่เย็นเป็นสุข และผู้จากไปก็ขอให้ปู้ตาไปส่งให้ถึงในแดนสวรรค์ด้วย” จากนั้นเฒ่าจ้ำก็จะนำดอกไม้ รูป เทียนถวายปู้ตา และกล่าวว่า ปีนี้ก็มีผู้มาให้ปู้ตาปกป้องรักษาเพิ่มขึ้นใหม่ประกอบด้วยใครบ้าง โดยแต่ละครัวเรือนที่มีสมาชิกเพิ่มขึ้นมา เช่น เด็กเกิดใหม่ เขย สะใภ้ ที่แต่งงานใหม่ ทำการเขียนรายชื่อมาใส่ไว้ในงานที่เฒ่าจ้ำเตรียมไว้ให้ทำการขอดหญ้าเท่ากับจำนวนคนและมีสัตว์เลี้ยงที่ต้องการให้พ้อปู้ดูแลรักษามากองไว้ที่หอพอปปู จากนั้นเป็นการเลี้ยงอาหารปู้ตา เรียกว่าเลี้ยง “พาหวาน” (ประกอบด้วย ข้าว ข้าวคลุกน้ำตาล กล้วย มะม่วงสุก)

ภูมิปัญญาในการทำนาย

ในอดีตเคยเลี้ยงด้วยไก่บ้าน แต่เมื่อประมาณ ๒๐ ปี มาแล้วมีคนตายในวันเลี้ยงผีปูด้า จึงได้มีการปรับเปลี่ยนมาเลี้ยงโดยใช้น้ำตาลมาถวายเป็นผีปูด้าแทนไก่ การทำนายจึงไม่ได้ใช้คางไก่เป็นตัวชี้วัดคุณภาพสิ่งแวดล้อม แต่ใช้การยิงบั้งไฟน้อยเป็นตัวเสี่ยงทายปรากฏการณ์ที่จะเกิดขึ้นกับหมู่บ้าน (ภาพ ๓.๓๗)

ภูมิปัญญาในการทำบั้งไฟน้อย

ส่วนใหญ่ใช้ไม้อะกลางทำถ่านหรืออาจใช้ไม้เนื้ออ่อน อื่น ๆ ทำถ่านก็ได้ นำถ่านมาตากกับดินประสิวหรือที่เรียกว่า “ขี้เกลือ” หรือ “มื่อ” แล้วนำไปอัดในบ้องไม้ไผ่ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๓ เซนติเมตร ยาวประมาณ ๑๕ เซนติเมตร เจาะรูด้านล่างของกระบอกไม้ไผ่เพื่อเสียบหาง ถ้าบั้งไฟขึ้นดี แสดงว่าหมู่บ้านจะดี แต่ถ้าไม่ขึ้นหรือแตก แสดงว่านาและวิถีชีวิตของคนในชุมชนจะไม่ดี หลังจากเลี้ยงอาหารปูด้าเสร็จ แล้วรอประมาณ ๓-๕ นาที จากนั้นก็จะเป็นการเสี่ยงทายบั้งไฟน้อย การเสี่ยงทายบั้งไฟน้อยนั้นแยกเป็น ๒ ครั้ง คือ ทำนายทางบ้าน และทำนายทางนา โดยจะจุดดังนี้

-จุดบั้งไฟทางบ้านก่อน ซึ่งก่อนจุดบั้งไฟ เฒ่าจ้ำก็จะพูดในพิธีว่า “ถ้าบั้งไฟทางบ้านบั้งนี้ขึ้นดีขึ้นจนสุด (ขึ้นจนหมดควัน) ไม่แตก แสดงว่า ทางบ้านจะอยู่เย็นเป็นสุข ผู้คนมีความสุข ไม่ทะเลาะเบาะแว้งกัน และถ้าบั้งไฟขึ้นไม่ได้ หรือแตกระหว่างขึ้น แสดงว่า ชาวบ้านจะมีความทุกข์ ทะเลาะเบาะแว้งกัน แล้วจุดบั้งไฟ (ปี พ.ศ. ๒๕๕๗ บั้งไฟขึ้นดี ไม่แตก)

-บั้งไฟทางนา “ถ้าบั้งไฟทางบ้านบั้งนี้ขึ้นดีขึ้นจนสุด (ขึ้นจนหมดควัน) ไม่แตก แสดงว่า ฝนฟ้าจะดี ข้าวในนาจะอุดมสมบูรณ์” และถ้าบั้งไฟขึ้นไม่ได้ หรือแตกระหว่างขึ้น แสดงว่า นาจะแล้ง จะอดอยาก อาหารการกินไม่อุดมสมบูรณ์

ในระหว่างที่บั้งไฟขึ้นฟ้าก็จะมีการสาดน้ำกันในงาน (เล่นกันทุกคนที่มาในงาน) สื่อถึงว่าเมื่อจุดบั้งไฟขึ้นฟ้าเสียงขอฝน ฝนก็จะตกลงมาให้ชาวบ้านชุ่มชุ่ม ฝนฟ้าจะดีในปีนั้น ถ้าบั้งไฟขึ้นดีไม่มีสะดุด ไม่แตก ชาวบ้านที่มาร่วมงานก็จะตะโกน เสียงโห่ร้องด้วยความยินดี พร้อมกับสาดน้ำกันไปด้วย

หลังจากจุดบั้งไฟ และเล่นสาดน้ำผ่านไปแล้วก็เป็นการเสร็จพิธี เฒ่าจ้ำก็จะกล่าวลาพ่อปู่พร้อมกับสัญญาว่าจะมาเลี้ยงปูด้าตามประเพณีนี้อีกในปีหน้า จากนั้นชาวบ้านก็จะเข้ามาแบ่งข้าว แบ่งน้ำตาลที่นำมาทำพิธีรวมกันกลับบ้านเพื่อเป็นสิริมงคลต่อไป

พิธีเลี้ยงปูด้าใช้เวลาประมาณ ๓-๔ ชั่วโมง (๐๖.๐๐-๑๐.๐๐น โดยประมาณ)

ภูมิปัญญาอื่น ๆ

-

ผู้ให้ข้อมูล นายคุณ มาตเลิง (เฒ่าจ้ำ) นางบัวเรียง บรรเทพ (ผู้ช่วยเฒ่าจ้ำ) นายพุดม ช่างทำ (ปราชญ์ชาวบ้าน)
นายจำลอง บรรเทพ (ปราชญ์ชาวบ้าน)

ผู้บันทึกข้อมูล นายพินต์ ภูคำเมือง อาสาสมัครชุมชน

วันที่ทำการบันทึกข้อมูล วันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๗ และวันที่ ๓๐ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๗

ภาพ ๖.๓๒ สภาพป่าและหอฟอปู่ บ้านหนองขาม ตำบลดอนจัว อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม

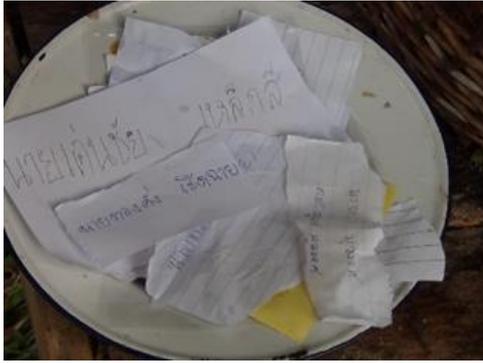
ภาพ ๖.๓๓ น้ำตาลทรายที่นำมาถวายปู่ตา

ภาพ ๖.๓๔ เครื่องบูชา ประกอบด้วยดอกไม้ ข้าวเหนียวและหญ้าขจร

ภาพ ๖.๓๕ หญ้าขจร แทนจำนวนคนและสัตว์เลี้ยง เพื่อแจ้งให้ปู่ตารับทราบ

ภาพ ๖.๓๖ รายชื่อคนเกิดใหม่หรือคนที่ย้ายเข้ามาใหม่ เช่น นาย สะไ้ เพื่อแจ้งให้ปู่ตาและผู้มาร่วมงานได้รับทราบ

ภาพ ๖.๓๗ การจุดบั้งไฟเพื่อเสี่ยงทาย

๖.๑๕ ข้อมูลพื้นฐาน สภาพของดอนปู่ตาและพิธีกรรมในพื้นที่ องค์การบริหารส่วนตำบลนาสีนวน อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม

ประวัติ

ตำบลนาสีนวนแยกตำบลออกจากตำบลโคกพระ อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม และตั้งเป็นตำบลเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๖ จนถึงปัจจุบันเป็นเวลา ๗๑ ปี เป็นองค์การบริหารส่วนตำบลเมื่อวันที่ ๓๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๙ ประชาชนเป็นคนไทย กลุ่มชาติไทลาวและไทยอู๋ นับถือศาสนาพุทธ พูดภาษาไทยอีสาน

ความหมายของชื่อตำบล

คำว่านาสีนวน หมายถึงนาที่มีความอุดมสมบูรณ์

ที่ตั้ง

ตำบลนาสีนวนอยู่ห่างจากอำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม ๑๒ กิโลเมตร และอยู่ห่างจากจังหวัดมหาสารคาม ๒๘ กิโลเมตร

ทิศเหนือ ติดกับ ตำบลหัวนาคำ อำเภอยางตลาด จังหวัดกาฬสินธุ์

ทิศใต้ ติดกับ ตำบลขามเรียง และ ตำบลเขวาใหญ่ อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม

ทิศตะวันออก ติดกับ ตำบลศรีสุข อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม

ทิศตะวันตก ติดกับ ตำบลหนองซอน อำเภอเชียงยืน จังหวัดมหาสารคาม

ขนาดพื้นที่

ตำบลนาสีนวนมีพื้นที่ทั้งหมด ๔๐,๐๐๐ ไร่ หรือ ๖๔ ตารางกิโลเมตร

จำนวนหมู่บ้านและการปกครอง

ตำบลนาสีนวนแบ่งเขตการปกครอง เป็น ๒๐ หมู่บ้าน ประกอบด้วย

หมู่ ๑ บ้านตาแย

หมู่ ๒ บ้านหนองคู

หมู่ ๓ บ้านหวาย

หมู่ ๔ บ้านทัน

หมู่ ๕ บ้านโพธิ์มี

หมู่ ๖ บ้านหนองเม็ก

หมู่ ๗ บ้านหนองอ่อม

หมู่ ๘ บ้านแห่ง

หมู่ ๙ บ้านเขวาโดน

หมู่ ๑๐ บ้านแสน

หมู่ ๑๑ บ้านหนองอ่อม

หมู่ ๑๒ บ้านดอนก้านตง

หมู่ ๑๓ บ้านนาสีนวน

หมู่ ๑๔ บ้านหนองโดน

หมู่ ๑๕ บ้านโนนสะอาด

หมู่ ๑๖ บ้านนาสีนวน

หมู่ ๑๗ บ้านนาสีนวน

หมู่ ๑๘ บ้านโพธิ์มี

หมู่ ๑๙ บ้านหวายคำ

หมู่ ๒๐ บ้านมะค่า

จำนวนประชากร

จากการสำรวจเมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๖ พบจำนวนประชากรทั้งสิ้น จำนวน ๑๐,๐๖๒ คน เป็นชาย ๕,๐๒๖ คนและเป็นหญิง ๕,๐๓๖ คน ความหนาแน่นของประชากรเฉลี่ย ๑๕๘.๔๔ คนต่อตารางเมตร มีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น ๒,๖๐๘ ครัวเรือน

สภาพทั่วไปของตำบล

พื้นที่เป็นที่ราบลุ่มเล็กน้อย มีความลาดเทจากทิศตะวันออกเฉียงเหนือลงไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ และมีลำห้วยเชียงสงไหลผ่าน ดินเป็นดินร่วนปนทราย

ภูมิอากาศ

แห้งแล้ง ในฤดูร้อนอากาศร้อนจัด ฤดูหนาวอากาศเย็น

ทรัพยากรธรรมชาติ

พื้นที่ป่า ๕๒๔ ไร่ ๓ งาน ๒๙๕ ตารางวา

พื้นที่สาธารณะ ๒,๐๐๐ ไร่ ประกอบด้วย

-ห้วย/ลำธาร ๒ แห่ง มีผู้ใช้ประโยชน์ ๖๕๐ ครัวเรือน

-หนอง บึง ๕ แห่ง มีผู้ใช้ประโยชน์ ๓๓๗ ครัวเรือน

การศึกษา

การจัดการศึกษาประกอบด้วย

-ศูนย์อนุบาล ๓ ขวบ ๔ แห่ง ตั้งอยู่ที่ บ้านหนองอ่อม บ้านนาสีนวน บ้านโพธิ์มีและบ้านหนองโดน

-โรงเรียนประถมศึกษา ๘ แห่ง คือ โรงเรียนบ้านนาสีนวน โรงเรียนบ้านหนองอ่อม โรงเรียนบ้านเขวาโดนแห้ง โรงเรียนบ้านหวาย โรงเรียนบ้านตำแยหนองคู โรงเรียนโพธิ์มีหนองเม็ก โรงเรียนบ้านตันและโรงเรียนบ้านแสนสุข

-โรงเรียนมัธยมศึกษา ๑ แห่ง โรงเรียนนาสีนวนพิทยาสรรค์

-ที่อ่านหนังสือพิมพ์ ๒๗ แห่ง (หมู่บ้านละ ๑ แห่ง)

สถาบัน องค์การทางศาสนาและศิลปวัฒนธรรม

วัด ๑๔ แห่ง สำนักสงฆ์ ๑ แห่ง

สาธารณสุข

โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพประจำตำบล ๒ แห่ง

การคมนาคม

การคมนาคมในพื้นที่ประกอบด้วย

-ถนนลูกรัง ๑๒.๑๐๕ กิโลเมตร (ใช้การได้ดี ๖.๕๐ กิโลเมตร ขำรุด ๕.๖๑ กิโลเมตร)

-ถนน คสล. ๑๒.๘๖ กิโลเมตร อยู่ในสภาพที่ใช้ได้ดีทั้งหมด

-ถนนลาดยาง ๑.๖๑๒ กิโลเมตร อยู่ในสภาพที่ใช้ได้ดีทั้งหมด

-อื่น ๆ ๘.๐๕๘ กิโลเมตร

การโทรคมนาคม/การสื่อสาร

- วิทยุ ๑,๒๑๖ เครื่อง จาก ๑,๒๑๖ ครั้วเรือน คิดเป็นร้อยละ ๔๖.๔
- โทรศัพท์ ๒,๐๗๙ เครื่อง จาก ๒,๐๕๕ ครั้วเรือน คิดเป็นร้อยละ ๗๘.๘
- คอมพิวเตอร์ ๑๐๐ เครื่อง จาก ๑๐๐ ครั้วเรือน คิดเป็นร้อยละ ๓.๙
- โทรศัพท์บ้าน ๕๘ เครื่อง จาก ๕๘ ครั้วเรือน คิดเป็นร้อยละ ๒.๓
- โทรศัพท์สาธารณะ ๒๙ เครื่อง จาก ๒๕ หมู่บ้าน
- หอกกระจายข่าว/เสียงตามสาย ๒๗ แห่ง

การไฟฟ้า

มีไฟฟ้าใช้ทุกครั้วเรือน คิดเป็น ร้อยละ ๑๐๐

การประปา -

ข้อมูลอาชีพของตำบล

- อาชีพหลัก ทำนา
- อาชีพเสริม เลี้ยงสัตว์ ทอผ้า ทอเสื่อกก

ตาราง ๖.๔ ข้อมูลป่าดอนปู่ตา ตำบลนาสีนวน อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม

ลำดับ	หมู่บ้าน	ดอนปู่ตา		ขนาดพื้นที่ป่า (ไร่)	หมายเหตุ
		มี	ไม่มี		
	หมู่ ๑ บ้านตำแย	√		๘๑	
	หมู่ ๒ บ้านหนองคู		√		
	หมู่ ๓ บ้านหวาย		√		
	หมู่ ๔ บ้านหัน		√		
	หมู่ ๕ บ้านโพธิ์มี		√		
	หมู่ ๖ บ้านหนองเม็ก		√		
	หมู่ ๗ บ้านหนองอุ่ม		√		
	หมู่ ๘ บ้านแห่		√		
	หมู่ ๙ บ้านเขวาโดน		√		
	หมู่ ๑๐ บ้านแสน		√		
	หมู่ ๑๑ บ้านหนองอุ่ม		√		
	หมู่ ๑๒ บ้านดอนก้านตง		√		
	หมู่ ๑๓ บ้านนาสีนวน	√		๒๐	
	หมู่ ๑๔ บ้านหนองโดน		√		
	หมู่ ๑๕ บ้านโนนสะอาด		√		
	หมู่ ๑๖ บ้านนาสีนวน		√		
	หมู่ ๑๗ บ้านนาสีนวน		√		

ลำดับ	หมู่บ้าน	ดอนปู่ตา		ขนาดพื้นที่ป่า (ไร่)	หมายเหตุ
		มี	ไม่มี		
	หมู่ ๑๘ บ้านโพธิ์มี		√		
	หมู่ ๑๙ บ้านหวายคำ		√		
	หมู่ ๒๐ บ้านมะค่า		√		

ประวัติของดอนปู่ตา

ก่อตั้งมาประมาณ ๒๐๐ ปีมีการสืบสานอนุรักษ์ประเพณีการเลี้ยงดอนปู่ตามาตลอดจนถึงปัจจุบัน มีพื้นที่ประมาณ ๒๐ ไร่ เรียกว่าดอนปู่ตา บ้านนาสีนวน (ภาพ ๖.๓๘) พิกัดอยู่ที่ละติจูด ๑๖°๒๐'๑๘.๗๖'' เหนือ ลองจิจูด ๑๐๓°๑๓'๒๗.๒๕'' ตะวันออก

กระบวนการคัดเลือกเฒ่าจ้ำ

มีการคัดเลือกแบบเปิดเผยโดยการประชุมประชาคมยกมือออกเสียงในการคัดเลือก

คุณสมบัติของผู้มาเป็นเฒ่าจ้ำ

๑. มีความรู้ในพิธีกรรมต่างๆ
๒. มีอายุ ๖๐ ปีขึ้นไป
๓. มีความเสียสละ
- ๔.

ระยะเวลาที่ทำการเลี้ยงผีปู่ตา

เดือน ๖ เรียกการเลี้ยงในระยนี้ว่า เลี้ยงผีปู่ตา

พิธีกรรมในการเลี้ยงผีปู่ตา ประกอบด้วย

เฒ่าจ้ำเป็นผู้กำหนดวันที่จะเลี้ยงดอนปู่ตา ส่วนมากจะถือเอาวันพุธแรกของเดือน ๖ เมื่อเฒ่าจ้ำกำหนดวันแล้ว ผู้ใหญ่บ้านจะประกาศให้ชาวบ้านทราบ เพื่อเตรียมเครื่องเซ่นไหว้ไปรวมกันที่บ้านเฒ่าจ้ำในเช้าของวันที่กำหนดให้มีการเลี้ยงผีปู่ตา เฒ่าจ้ำพร้อมด้วยผู้ช่วยเฒ่าจ้ำจะเป็นผู้ประกอบพิธีในวันนั้น

พิธีกรรมเริ่มต้นประมาณ ๐๖:๐๐ น. ชาวบ้านแต่ละครัวเรือน จะไปที่บ้านเฒ่าจ้ำ (มีการลงทะเบียนตามบ้านเลขที่) (ภาพ ๖.๓๙) เครื่องประกอบพิธีกรรมที่แต่ละครัวเรือนต้องนำมาบูชาปู่ตา มีดังนี้ (ภาพ ๖.๔๐ ก.)

๑. ขันธ ๕ ประกอบด้วย ดอกไม้ ๕ คู่ เทียน ๕ คู่
๒. ข้าวเหนียวนึ่ง
๓. ฐูป (บางบ้าน)

๔. ใบตอง หรือใบสิงไค (ตะไคร้) ขอด เท่าจำนวนสมาชิก และจำนวนสัตว์เลี้ยง ในครอบครัว (ห้ามใช้ หญ้าคา เพราะเป็นของกันผี) ภาพ ๖.๔๐

๕. ควายทาม (หมายถึงเต่า)

๖. ไก่บ้าน

๗. ฟืน (สำหรับใช้ต้มไก่)

๘. เงิน ๓๐ บาท สำหรับเป็นค่าใช้จ่ายในพิธี (ซื้อขนมหวาน ไก่ อาหารเพิ่มเติม)

ถ้าครอบครัวใด ที่ลงทำงานก่อนวันเลี้ยงปูตา จะนำขนมหวาน หรือน้ำอัดลม หรือเหล้า หรือมะพร้าว มาร่วมด้วย (เป็นการขอขมาปูตาที่ลงไปทำงานก่อนทำบุญเลี้ยงบ้าน)

เดิมทุกบ้านจะนำไก่บ้านมาร่วมพิธีบ้านละ ๑ ตัว แต่ด้วยเศรษฐกิจปัจจุบัน บ้านไหนไม่มีไก่จะบริจาค เงิน ๓๐ บาท แทน

ไก่ทุกตัวที่ใช้ในพิธีจะนำไปทำให้ตายโดยการตี (ห้ามเชือดคอไก่) และต้มที่ศาลปูตา โดยสมาชิกใน ชุมชนช่วยกันทำ (ภาพ ๖.๔๑)

ไก่ที่ใช้ จะแบ่งเป็น ๓ ส่วน

๑. ก่อนฆ่าไก่จะเลือกไก่ตัวผู้ ตัวเมีย ๑ คู่ ปล่อย โดยจะทำสัญลักษณ์ไว้ที่ขาไก่ เพื่อให้ชาวบ้านรู้ว่า เป็นไก่ที่จะปล่อยไว้ที่ศาลปูตา (ภาพ ๖.๔๒)

๒. ไก่ต้ม ๒ ตัว

๓. การทำไก่อ่าง เดิมมีการย่างไก่อวายผีปูตาจำนวน ๘ ตัว แต่ในปัจจุบันทำการย่างไก่อ่าง ๒ ตัว แต่ใช้ไม้หนึบเป็น ๘ หีบ ตัวละ ๔ หีบ (ภาพ ๖.๔๓) เพื่อเป็นสัญลักษณ์แทนไก่อ่าง ๘ ตัว จากการสัมภาษณ์ เฒ่าจ้ำและผู้รู้ ให้เหตุผลว่าถ้าต้องย่างไก่อ่าง ๘ ตัวใช้เวลานานเกินไป จึงลดจำนวนไก่อ่าง แต่บอกกล่าวผีปูตา โดยใช้สัญลักษณ์จากไม้ปักไก่อ่างแทนจำนวนตัวไก่อ่าง อาหาร ขนม เหล้า เครื่องต้ม และของอย่างอื่นจะนำไปวางรวมกัน ที่ศาลปูตา เมื่อไก่ต้ม ไก่อ่างพร้อม (ภาพ ๖.๔๔) เฒ่าจ้ำจะเริ่มพิธีโดยการนำสวด และนำคนที่บ้า ปูตาไว้มาแก้ บน ทุกคนนั่งพนมมือพร้อมกัน แล้วปล่อยควายทาม (เต่า) และไก่ ทุกคนที่เข้าร่วมพิธีจุดธูป ๕ ดอก แล้วขอพร ด้วยตัวเองแล้วนำธูปไปปักไว้พื้นดิน ปัจจุบันจัดเป็นกระถางไว้ให้ปักรวมกัน ทั้งช่วงเวลาให้ปูตาได้กินอาหาร ของเช่น ไหว้ก่อน ระหว่างรอ จะทำการเสี่ยงทายคางไก่ โดยผู้ช่วยเฒ่าจ้ำจะทำการตัดหัวไก่ที่บูชาให้กับปูตา มาถอดเอาคางไก่อออกมาใช้ในการทำนาย (ภาพ ๖.๔๕) ในขณะเดียวกันคณะกรรมการหมู่บ้านอีกกลุ่มหนึ่งจะไปทำการจุดบั้งไฟเสี่ยงทาย หลังจากเสี่ยงทายแล้ว จึงให้ชาวบ้านกินอาหารร่วมกัน เป็นอันเสร็จพิธี

การบนไว้กับปูตาที่ต้องมาทำการบำในวันเลี้ยงบ้าน มีดังนี้

๑. ไม่ให้ติดทหารเกณฑ์

๒. มือออกไปค้าขาย

๓. ให้ปลอดภัยเมื่อออกไปทำงานต่างแดนในระยะเวลานานๆ

๔. แจ้งเมื่อเอาเขยใหม่

๕. แจ้งเมื่อเด็กเกิดใหม่

๖. เมื่อจะทำไร่นา

๗. เมื่อจะสร้างบ้านใหม่

ภูมิปัญญาคำทำนาย

๑. การเสี่ยงคางไก่ เฒ่าจ๋าจะเลือกไก่ต้ม ๒ ตัว เพื่อทำนายเกี่ยวกับสถานการณ์ของหมู่บ้านและสิ่งแวดล้อมในไร่นา การทำนายมีลักษณะดังนี้

(๑) คางไก่ที่ใช้ทำนายเกี่ยวกับสถานการณ์ของหมู่บ้าน โดยทำนายจากรูปร่างของคางไก่คู่ที่อยู่ด้านนอกที่มีขนาดใหญ่ ปีนี้ทำนายว่าชาวบ้านจะอยู่ดี กินดี เพราะมีรูปร่างสวยงาม ส่วนคางไก่อันเล็กที่อยู่ด้านในใช้ทำนายเกี่ยวกับคนในหมู่บ้าน การเสี่ยงทายปีนี้พบว่าการปกครอง การเมืองภายใน (อบต.) จะมีปัญหา เนื่องจากคางไก่เมื่อจับยึดออกไม่ยอมเหยียด แต่หดกลับเข้าที่เดิม

(๒) คางไก่ที่ใช้ทำนายเกี่ยวกับฝน ทำนายว่า ปีนี้ (พ.ศ. ๒๕๕๗) พบว่าทำนาได้ผลดีในที่นาหลุ่ม ส่วนนาดอนทำไม่ได้ดี จากลักษณะปลายคางไก่จะงอ แต่ฝนดี เพราะคางไก่โค้งสวย

๒. การเสี่ยงบั้งไฟ

(๑) บั้งไฟที่ใช้ในการทำนายเกี่ยวกับบ้าน วางไว้ทางทิศตะวันตก ทำนายว่าชาวบ้านอยู่ดี มีแสงจากบั้งไฟขึ้นเร็ว สูงและไม่แตก

(๒) บั้งไฟที่ใช้ในการทำนายเกี่ยวกับฝน วางไว้ทางทิศตะวันออก การเสี่ยงบั้งไฟปีนี้ (พ.ศ. ๒๕๕๗) ทำนายว่าฝนไม่ดีในช่วงต้นฤดู ทำนาไม่ค่อยได้ผลช่วงแรก แต่ปลายๆ จะดี เพราะบั้งไฟขึ้นดี แต่มีสะดุด ๒ ครั้ง และบั้งไฟไม่แตก

ภาพ ๖.๓๘ ก. สภาพป่ารอบหอปูตา ข.หอปูตาหลังใหม่ ค. หอปูตาหลังเดิม
บ้านทัน ตำบลนาสีนวน จังหวัดมหาสารคาม

ภาพ ๖.๓๙ จุดรับลงทะเบียนแจ้งการมาร่วมงานและมอบเครื่องบูชา

ภาพ ๖.๔๐ ก. ชันห้ำ ข. การขอดใบตอง ค. การขอดใบห้วสิงไค (ตะไคร้) ทั้งหมดเป็นเครื่องบูชาที่แต่ละครัวเรือนนำไปมอบให้กับเจ้าในพิธีเลี้ยงปู่ตา

ภาพ ๖.๔๑ สมาชิกในชุมชนช่วยกันทำไก่ถวายเป็นปตา

ภาพ ๖.๔๒ ไก่ที่เหลือจากการประกอบพิธีจะถูกปล่อยเข้าป่าไป

ภาพ ๖.๔๓ ปิ้งไก่ ๑ ตัว มีไม้หีบ ๔ ไม้ เป็นสัญลักษณ์ว่าปิ้งไก่อีก ๔ ตัว แต่เดิมควรมีไก่ ๘ ตัว ซึ่งต้องใช้เวลานานในการทำให้สุก ในปัจจุบันจึงลดจำนวนลงเหลือเพียง ๒ ตัว โดยแต่ละตัวมีไม้หีบ ๔ ไม้ แสดงให้เห็นว่ามีไก่ ๔ ตัว

ภาพ ๖.๔๔ เครื่องบูชาปู้ตา ของควมมีทั้งไก่ต้มและไก่ย่าง เหล้า น้ำหวาน ผลไม้และของหวาน

ภาพ ๖.๔๕ ก. ถ้ำจ้ำแกะคางไก่อที่บูชาให้ปู่ตาแล้ว เพื่อนำมาเสียงท่าย เหตุการณ์ในอนาคตของชุมชน
 ข. ลักษณะของคางไก่อที่ใช้ในการเสียงท่ายเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในชุมชน ผลจากการเสียงท่าย
 เกี่ยวกับบ้าน คางไก่อมีลักษณะไม่ดี หดตัวตลอดเวลา แม้จับยึดออก เมื่อปล่อยก็หดกลับคืน แสดงว่า
 จะเกิดข้อขัดแย้งกันในชุมชน ซึ่งต่างจากการเสียงคางไก่อที่เกี่ยวกับนา คางไก่อยึดสวยงาม แสดงว่า
 ผลผลิตจะดี

ภูมิปัญญาในการทำบั้งไฟน้อย

การจัดทำบั้งไฟหาผู้ที่มีความชำนาญในการทำบั้งไฟมาทำบั้งไฟเสี่ยงทาย จำนวน ๒ บั้ง โดยการจัดหาอุปกรณ์ต่าง ๆ มาจัดทำขึ้นเองตามภูมิปัญญาชาวบ้าน พ่อประพันธ์ ภูคำตา เป็นช่างบั้งไฟประจำหมู่บ้าน มีการเตรียมจัดทำบั้งไฟก่อนวันเสี่ยง ๑ วัน (ภาพ ๖.๔๖) มีอุปกรณ์ดังนี้

๑. ท่อพีวีซี ขนาด ๑ นิ้วครึ่ง ยาว ๒๕ เซนติเมตร จำนวน ๒ ท่อน (บั้งไฟบ้าน/บั้งไฟฝน)
๒. ไม้ไผ่ เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑ เซนติเมตร ยาว ๑.๓ เมตร
๓. ผ้าจิวหรือผ้าด้ายดิบ แต่นิยมใช้ผ้าจิวมากกว่า เพราะเนื้อผ้าบางกว่าผ้าด้ายดิบ ทำให้จุดไฟติดได้ดีกว่าผ้าด้ายดิบ
๔. ไม้ท่อน สำหรับอัดบั้งไฟ
๕. ดินเหนียว
๖. ถ่าน ทำจากไม้ศรีนกกด (ตานกกด) หรืออะลาง โดยใช้ส่วนของแก่น นำมาเผาให้เป็นถ่านในเตาโล่ดิน ลักษณะของเตาจะขุดดินให้มีขนาด กว้าง ๑ ศอก ยาว ๒ ศอก แล้วนำแก่นศรีนกกด มาเผาในเตาโล่ดิน (หลุมดิน) ให้ติดไฟจนเป็นสีแดง ให้นำดินในบริเวณนั้นมากลบไฟ จะทำให้ได้เนื้อไม้ที่เป็นถ่านสีดำ ร่อนถ่านเย็น จากนั้นนำตำให้ละเอียด
๗. นำผงถ่านที่ได้มาตำรวมกับดินประสิว ในอดีตดินประสิวะสะสมมาจากขี้เกีย (มูลค้างคาว) โดยใช้ส่วนผสม ระหว่างขี้เกียและถ่าน ใช้อัตราส่วน ๑ กิโลกรัม : ๓ ชีด ส่วนผสมนี้เรียกว่า “มือ”
๘. นำไปอัดใส่ในท่อพีวีซี (ในอดีตใช้กระบอกไม้ไผ่) ให้แน่น โดยใช้ไม้ตอกอัดให้แน่น ในส่วนของด้านหัว และท้ายท่อพีวีซีอุดด้วยแท่งไม้ขนาดประมาณ ๒ เซนติเมตร ทางด้านท้ายเป็นบริเวณที่ใช้จุดชนวน ต้องอัดดินเหนียวเข้าไปด้วย เจาะรูด้านท้ายด้วยเหล็กแหลม รูนี้เรียกว่า “เถียด” เพื่อใช้ใส่ตัวจุดชนวน โดยใช้ผ้าจิวพระเป็นชนวน ขนาดกว้าง ๒ เซนติเมตร ยาว ๓๐ เซนติเมตร ทอดด้วยมือ แล้วใช้ด้ายพันจนเป็นสายชนวน คล้ายเชือก จากนั้นนำไปอัดติดเข้ากับตัวบั้งไฟ เสร็จแล้วผู้ทำบั้งไฟจะนำบั้งไฟทั้งสองท่อน ไปให้เฒ่าจ้ำ เพื่อหมายว่าบั้งใดจะใช้ในการเสี่ยงทายเกี่ยวกับบ้านและบั้งใดจะใช้เสี่ยงทายเกี่ยวกับฝน (ภาพ ๖.๔๗)

ภาพ ๖.๔๖ ภูมิปัญญาในการทำbungไฟน้อย ก. ไม้ไผ่ที่คัดมาทำbungไฟ ข. มือที่ได้จากการนำถ่านมาผสมกับดินปืน (ดินประสิว) ค. นำมือมาบรรจุใส่กระบอบbungไฟ ง. นำเศษจิวรมาห่อมือเพื่อเสียบเข้าที่ตัวbungไฟ จ. Bungไฟที่ทำสำเร็จแล้ว

ภาพ ๖.๔๗ การเสียบั้งไฟน้อย

ภูมิปัญญาอื่นๆ

ไม่มี

ผู้ให้ข้อมูล นางสาวใจ เสนาราชฤทธิ์ ผู้นำชุมชน และจากการบันทึกในการเข้าร่วมพิธีเลี้ยงผีปู่ตาของ
คณะผู้วิจัย

ผู้จัดบันทึกข้อมูล นาย เสริมศักดิ์ มุสิกวุฒิ (ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๕) และนางสาวสุทธิธา ชุมกระโทก (นักวิจัย)

บันทึกวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๗

ข้อมูลตอนปู่ตา บ้านตำแย ตำบลนาสีนวน อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม

ประวัติของตอนปู่ตา

จัดตั้งมากกว่า ๒๐๐ ปี เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ประจำหมู่บ้าน ชาวบ้านได้เคารพสักการะกราบไหว้บนบาลศาลกล่าวให้ปกปักรักษาภัยอันตรายต่างๆตามความเชื่อถือของชาวบ้าน มีเนื้อที่ ๘๑ ไร่

กระบวนการคัดเลือกเฒ่าจ้ำ

มีการประชุมประชาคม โดยใช้มติของที่ประชุม

คุณสมบัติของผู้มาเป็นเฒ่าจ้ำ

๑. มีความรู้ความสามารถในพิธีกรรมต่างๆ
๒. มีอายุ ๖๐ ปีขึ้นไป
๓. มีจิตอาสา เป็นผู้เสียสละ
๔. รักการอนุรักษ์รักษาประเพณี วัฒนธรรม

ระยะเวลาที่ทำการเลี้ยงผีปู่ตา

เดือน ๖ เรียกรเลี้ยงในระยษนี้ว่า เลี้ยงตอนปู่ตา

พิธีกรรมในการเลี้ยงผีปู่ตา ประกอบด้วย

ทำการเลี้ยงในวันพุธแรกของเดือนหก เฒ่าจ้ำประจำหมู่บ้านจะมีการประกาศกำหนดวันเลี้ยง ชาวบ้านนำข้าวหนึ่ง เหล้าไห ไก่ตัว นำดอกไม้และใบตองกล้วยมาถักร้อยเป็นรูปคน สัตว์ สิ่งของ เครื่องเส้นไหว้ และนำมารวมกันที่บ้านเฒ่าจ้ำหรือที่ตอนปู่ตา มีการนำไก่ไปบั้งหรือต้มแล้วนำมาถวายปู่ตา เฒ่าจ้ำทำการกล่าวคำขอขมาและทำพิธีเลี้ยงปู่ตาโดยเฒ่าจ้ำและผู้ช่วยเฒ่าจ้ำ หลังจากการเลี้ยงมีการเสี่ยงทายไก่และบั้งไฟน้อย

ภูมิปัญญาคำทำนาย

ในการเลี้ยงท้ายต้องใช้ไก่ ๓ ตัวเป็นเครื่องเลี้ยงทาย ๓ กรณีคือ

ไก่ตัวที่ ๑ เสี่ยงทายเรื่องเกี่ยวกับมนุษย์

ไก่ตัวที่ ๒ เสี่ยงทายเกี่ยวกับฝนฟ้าอากาศ

ไก่ตัวที่ ๓ เสี่ยงทายเกี่ยวกับสัตว์และพืชพันธุ์

การทำนายประกอบด้วย

๑. โดยดูจากปลายขากรรไกรล่าง ๒ ข้างของไก่บั้งมีลักษณะอย่างไร

๒. การเสียหายอีกประการหนึ่งคือการเสียหายฟ้าฝนด้วยไม้ว่า โดยเอาไม้ยาว ๑ วาของจำนวนผู้ทำพิธีโดยอธิษฐานว่าถ้าฝนดีขอให้ไม้ที่ยาวกว่า ๑ วาของจำนวนถ้าฝนแล้งให้ไม้สั้นกว่า

๓. ส่วนการทำนายลักษณะไก่อคือการดึงเอาชากรรไกรจากปากกลางด้านไก่อ ที่บูชาแล้วออกมาดูปลายชากรรไกรทั้ง ๒ ข้าง ซึ่งมีลักษณะเป็นสองง่ามว่ามีรูปร่างเป็นอย่างไร ถ้าปลายง่ามห้อยตกลงหรือไม่เสมอกัน หมายถึงในปีนั้นสัตว์เลี้ยงจะไม่สบาย เกิดโรคระบาด ถ้าเกี่ยวกับคนทายว่าจะแตกความสามัคคีเจ็บป่วยหรือพืชพันธุ์ข้าวปลาอาหารไม่สมบูรณ์ ถ้าชากรรไกรมีสีขาวแสดงว่า ฝนแล้ง ถ้าชากรรไกรมีสีดำแสดงว่าฝนฟ้าดี

ภูมิปัญญาในการทำบั้งไฟน้อย

มีการหาวัสดุมาจัดทำบั้งไฟน้อยโดยหาไม้มาเผาถ่าน ส่วนใหญ่ใช้ไม้เนื้ออ่อน ตำผสมทำดินปืนเพื่ออัดใส่บั้งไฟขนาดเล็ก ในอดีตบั้งไฟทำด้วยไม้ไผ่ แต่ในปัจจุบันเปลี่ยนไปใช้ท่อพีวีซีกันเกือบทั้งหมด

ภูมิปัญญาอื่นๆ -

ผู้จัดบันทึกข้อมูล นายบุญเพ็ง โสณโชติ สถานภาพ ผู้ใหญ่บ้าน
บันทึกวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๗

๖.๑.๖ ข้อมูลพื้นฐาน สภาพของดอนปู่ตาและพิธีกรรมในพื้นที่ เทศบาลตำบลตำบลกุดแฮด อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร

ประวัติ

คำว่า “ กุดบาก ” เป็นภาษาท้องถิ่น มาจากคำว่า “ กุด ” และ “ บาก ” โดยมีความหมายดังนี้ คำว่า “ กุด ” หมายถึงหนองน้ำที่มีรูปร่างแบบแอกวู้ (oxbow lake) คำว่า “ แฮด ” หมายถึงสัตว์ชนิดหนึ่งซึ่งที่นอนอยู่บนสันจมูก ในปัจจุบันได้สูญพันธุ์ไปจากพื้นที่หมดแล้ว ส่วนคำว่า “ บาก ” หมายถึง “ ต้นไม้กะบาก ขึ้นล้อมรอบ ต่อมามีการตั้งชุมชนอยู่ริมหนองน้ำดังกล่าวขึ้น จึงได้เรียกชุมชนแห่งนี้ว่า “ กุดบาก ” กันเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

อำเภอกุดบาก แบ่งออกเป็น ๓ ตำบล คือ

๑. กุดบาก (Kut Bak) มี ๑๐ หมู่บ้าน

๒. นาม่อง (Na Mong) มี ๑๙ หมู่บ้าน

๓. กุดไห (Kut Hai) มี ๑๑ หมู่บ้าน

ท้องที่ของอำเภอกุดบากประกอบด้วยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ๔ แห่ง คือ

๑. เทศบาลตำบลกุดบาก ครอบคลุมพื้นที่บางส่วนของตำบลกุดบาก

๒. เทศบาลตำบลกุดแฮด ครอบคลุมพื้นที่ตำบลกุดบาก (นอกเขตเทศบาลตำบลกุดบาก)

๓. เทศบาลตำบลกุดไห ครอบคลุมพื้นที่ตำบลกุดไหทั้งตำบล

๔. เทศบาลตำบลนาม่อง ครอบคลุมพื้นที่ตำบลนาม่องทั้งตำบล

ชุมชนตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร ส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านเผ่า "กะเลิง" ซึ่งเป็น ๑ ใน ๗ เผ่าของกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดสกลนคร บรรพบุรุษชาวกะเลิงเดิมตั้งถิ่นฐานในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว บริเวณเมืองภูวานากระแดงและทางตอนใต้ของประเทศเวียดนามเหนือ ช่วงราวต้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พวกฮ่อได้รุกรานชนกลุ่มน้อยทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงชาวกะเลิงจึงพากันหนีมารวมกันที่เมืองมหาชัยกองแก้ว และบางส่วนได้ข้ามลำน้ำโขงมาหาแผ่นดินฝั่งขวาคือประเทศไทย เพื่อตั้งหลักแหล่งใหม่ โดยเริ่มเข้ามาที่บริเวณจังหวัดนครพนม สกลนคร มุกดาหาร จนได้พบบริเวณที่ราบลุ่มบนเทือกเขาภูพาน ซึ่งอยู่ในเขตตำบลกุดบาก

พื้นที่ป่าของการศึกษาในครั้งนี้คือพื้นที่ของ เทศบาลตำบลกุดแฮด ความหมายของชื่อเทศบาล

ที่ตั้ง

เทศบาลตำบลกุดแฮดตั้งอยู่ที่ ๒๕๒ หมู่ที่ ๙ บ้านกุดแฮด ถนนสายกุดบาก / คำเพิ่ม จังหวัดสกลนคร เทศบาลกุดแฮดยกฐานะขึ้นเป็นเทศบาลเมื่อวันที่ ๒๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๒

ทิศเหนือ ติดต่อกับ ตำบลกุดไห อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร

ทิศใต้ ติดต่อกับ ตำบลโคกภู อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ ตำบลนาม่อง อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ ตำบลดินจี่ อำเภอกุดบาก จังหวัดกาฬสินธุ์

ตั้งอยู่เทือกเขาภูพาน ลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ราบสูงภูเขา

ขนาดพื้นที่

เทศบาลกุดแสดมีพื้นที่ ทั้งหมด ๑๓๕ ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ ๘๔,๓๗๕ ไร่

จำนวนหมู่บ้านและการปกครอง

เทศบาลตำบลกุดแสด ประกอบด้วยหมู่บ้าน ๘ หมู่ ดังนี้

หมู่ ๓ บ้านหนองสองหาง อยู่ในเขตเทศบาลกุดแสดบางส่วน

หมู่ ๔ บ้านกุดแสด หมู่ ๕ บ้านบัว

หมู่ ๖ บ้านทรายแก้ว หมู่ ๗ บ้านกุดแสดสามัคคี

หมู่ ๘ บ้านบัว หมู่ ๙ บ้านกุดแสด

หมู่ ๑๐ บ้านบัว

จำนวนประชากร

จำนวนประชากรในเขต อบต. ๕,๗๘๗ คน แบ่งเป็นชาย ๒,๙๒๗ คน หญิง ๒,๘๖๐ คน จำนวน
หลังคาเรือน ๑,๕๗๗ หลังคาเรือน มีความหนาแน่นเฉลี่ย ๔๓ คน ต่อตารางกิโลเมตร (แผน 3 ปี เทศบาล พ.ศ.
2557)

สภาพทั่วไปทางภูมิศาสตร์

ตั้งอยู่เทือกเขาภูพาน ลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ราบสูงภูเขา ลักษณะดินเป็นดินร่วนปน
ทราย เหมาะแก่การเกษตร

ภูมิอากาศ

อากาศร้อนในฤดูร้อน ฝนตกชุกในฤดูฝน และหนาวจัดในฤดูหนาว

ทรัพยากรธรรมชาติ

ป่าไม้ พื้นที่ป่าของชุมชนส่วนใหญ่อยู่ในความดูแลของอุทยานแห่งชาติภูพาน มีดอนปู่ตา ๒ แห่ง ที่
บ้านกุดแสด พื้นที่ ๓๐ ไร่และบ้านบัวประมาณ ๑๓ ไร่ (ตาราง ๓.๕)

พื้นที่ชุ่มน้ำ ประกอบด้วยแหล่งน้ำธรรมชาติ ๑๐ แหล่ง และเป็นแหล่งน้ำที่สร้างขึ้น ๔ ประเภท
ดังนี้

แหล่งน้ำธรรมชาติ ประกอบด้วย

๑. ห้วยอีต่อน มีต้นกำเนิดมาจากเทือกเขาภูพาน ไหลผ่านท้องที่ตำบลโคกภู ตำบลกุดบาก ไหล
ลงสู่เขื่อนน้ำอูน

๒. ห้วยแม่ริ้วน้อย อยู่ในเขตพื้นที่บ้านกุดแสด หมู่ ๔

๓. ห้วยแล้ง อยู่ในเขตพื้นที่บ้านกุดแสด หมู่ ๔

๔. ห้วยทราย อยู่ในเขตพื้นที่บ้านทรายแก้ว หมู่ ๖

๕. หนองสองหาง อยู่ในเขตพื้นที่บ้านหนองสองหาง หมู่ ๓

๖. บึงแพ อยู่ในเขตพื้นที่บ้านกุดแฮด หมู่ ๔
 ๗. บึงไม้ตาย อยู่ในเขตพื้นที่บ้านทรายแก้ว หมู่ ๖
 ๘. ห้วยน้ำท่วม อยู่ในเขตพื้นที่บ้านบัว หมู่ ๕
 ๙. ห้วยหิน อยู่ในเขตพื้นที่บ้านบัว หมู่ ๕
 ๑๐. หนองบัว อยู่ในเขตพื้นที่บ้านทรายแก้ว หมู่ ๖
- แหล่งน้ำที่สร้างขึ้น จำนวน ๔ ประเภท คือ

๑. ฝายชะลอน้ำ จำนวน ๑๒ แห่ง
๒. บ่อน้ำตื้น จำนวน ๒ แห่ง
๓. บ่อโยก จำนวน ๒๗ แห่ง
๔. ประปาหมู่บ้าน จำนวน ๔ แห่ง

การศึกษา

๑. โรงเรียนประถมศึกษา ๒ แห่ง
๒. โรงเรียนระดับมัธยมศึกษา - แห่ง
๓. ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ๓ แห่ง
๔. การศึกษานอกโรงเรียน ๑ แห่ง
๕. ที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน ๑ แห่ง ๖. ห้องสมุด ๑ แห่ง

สถาบัน องค์กรศาสนาและศิลปวัฒนธรรม

ราษฎรนับถือศาสนาพุทธ ร้อยละ ๑๐๐ มีวัด จำนวน ๒ แห่ง คือ วัดบ้านกุดบากและวัดป่ามงคล
วีรพันธ์ และสำนักสงฆ์ ๖ แห่ง

สาธารณสุข

มีสถานบริการด้านสาธารณสุข ดังนี้

๑. โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพชุมชน ๑ แห่ง
๒. สำนักงานสาธารณสุขอำเภอ ๑ แห่ง

คมนาคม

มีการคมนาคมติดต่อสื่อสารระหว่างเทศบาลกับจังหวัด โดยการคมนาคมทางบกอย่างเดียว มีถนนสายสำคัญ ดังนี้

๑. ทาง หลวงหมายเลข ๒๒๑๘ สายกุดบาก - คำเพิ่ม เชื่อมระหว่างอำเภอกุดบากกับอำเภอภูพาน ระยะทาง ๒๔ กิโลเมตร
๒. ทางหลวงชนบท สายกุดบาก - ดินจี่ เชื่อมระหว่าง อำเภอกุดบากกับอำเภอคำม่วง ระยะทาง ๒๑ กิโลเมตร
๓. เส้นทางเชื่อมระหว่างหมู่บ้าน เป็นสภาพถนนลาดยาง
๔. ถนนภายในหมู่บ้าน เป็นถนนคอนกรีตเสริมเหล็กและถนนลูกรังบางส่วน

โทรคมนาคม

มีโทรศัพท์สาธารณะใช้จำนวน ๖ หมู่บ้าน คือ หมู่ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ และ ๘

การไฟฟ้า

มีใช้ทุกหมู่บ้าน

การประปา -

การประกอบอาชีพ

๑. เกษตรกรรม อาชีพหลัก ได้แก่ ทำนา ทำไร่มันสำปะหลัง ยางพาราและเลี้ยงสัตว์
๒. อุตสาหกรรม มีโรงสีขนาดเล็ก ๑๑ แห่ง
๓. ปิมน้ำมัน ๖ แห่ง

ตาราง ๖.๕ ข้อมูลป่าดอนปู่ตา เทศบาลกุดแฮด อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร

หมู่บ้าน	ดอนปู่ตา		ขนาดพื้นที่ป่า (ไร่)	หมายเหตุ
	มี	ไม่มี		
หมู่ ๓ บ้านหนองสองหาง				
หมู่ ๔ บ้านกุดแฮด	√		๑๕	หมู่ ๔ ๗ และ ๙ เลี้ยงปูตาร่วมกัน
หมู่ ๕ บ้านบัว	√		๑๓	หมู่ ๕ ๖ ๘ และ ๑๐ เลี้ยงปูตาร่วมกัน
หมู่ ๖ บ้านทรายแก้ว	√			
หมู่ ๗ บ้านกุดแฮดสามัคคี				
หมู่ ๘ บ้านบัว	√			
หมู่ ๙ บ้านกุดแฮด	√			
หมู่ ๑๐ บ้านบัว	√			

ป่าดอนปู่ตาบ้านบัว ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร

๑. ชื่อ-นามสกุลผู้ให้ข้อมูล ประกอบด้วย
 - ๑.๑ นายสีแหล่ง บริรักษ์ ผู้นำชุมชน
 - ๑.๒ นายเล็ก กุดวงศ์แก้ว ผู้นำชุมชน
 - ๑.๓ นายเพ็ญ กุดวงศ์แก้ว ผู้อาวุโส
 - ๑.๔ นางหนูเพ็ญ กุดวงศ์แก้ว ชาวบ้าน
 - ๑.๕ นางทุม กุดวงศ์แก้ว ชาวบ้าน
 - ๑.๖ นายหนูถิ่น ศรีมุกดา ผู้อาวุโส
 - ๑.๗ นายอู๋ กุดวงศ์แก้ว ผู้นำชุมชน
๒. พื้นที่ป่าดอนปู่ตามี ๑๓ ไร่ ชื่อป่า ดอนปู่ตา

ประวัติของดอนปู่ตา

เป็นป่าดอนปู่ตาที่มีอายุมานานกว่า ๒๐๐ ปี มีพันธุ์ไม้ที่สำคัญได้แก่ ตะเคียนทอง ไม้เชียง สะพุง เครือเขาหมวก หมากแง่ง ม้ากระทืบโรง หม่วยเลือด โคคาน เป็นต้น

๑. คนบ้านบัวเป็นเผ่ากะเลิงที่อพยพมาจาก ภูวานากะแดง ประเทศลาว มีพ่อเมืองชื่อ นายวงศรีแก้ว ในระยะแรกมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บริเวณสองฝั่งของห้วยทราย มีหนองบัวอยู่ทางด้านทิศอีสานของหมู่บ้าน นายวงศรีแก้ว จึงได้ตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านบัวห้วยทราย” ต่อมาชาวบ้านมีการเจ็บ ป่วยกันมาก ประกอบกับนายศรีแก้วได้เสียชีวิตลง ชาวบ้านจึงได้สร้างศาลปู่ตาขึ้น ปัจจุบันดอนปู่ตายังคงมีสภาพเป็นป่าที่สมบูรณ์ มีต้นไม้

ขนาดใหญ่ แต่พื้นที่มีขนาดเล็กลง เนื่องจากเคยถูกบุกรุก (ภาพ ๖.๔๘) ที่ตั้งอยู่ที่พิกัด ละติจูด ๑๓°๔' ๑๖.๔๙' เหนือ ๑๐๓°๔๖'๔๙.๒๗ ตะวันออก

๒. สืบเนื่องมาจากเคยมีผู้เข้าไปถากถางป่า เพื่อจับจองเป็นเจ้าของ แล้วเกิดเจ็บป่วยจนถึงแก่ชีวิต ชาวบ้านจึงได้ประกอบพิธีขอขมาและจัดสร้างหอปู่ตาไว้ใต้ต้นไม้ใหญ่ จากนั้นชาวบ้านก็อยู่เย็นเป็นสุขตลอดมา ในอดีตเรียกว่า “พญาพ่อตา” เดิมมีป่าดอนปู่ตาและศาลพ่อปู่ทุกหมู่บ้าน เพื่อให้พ่อปู่ได้อยู่ดูแลลูกหลาน และเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ เมื่อไม่สบายใจ มีปัญหาหรือเจ็บไข้ได้ป่วย จะไปหาเฒ่าจ้ำให้เฒ่าจ้ำประพืธิบอก กล่าวผีปู่ตาให้มาช่วยเหลือ เมื่อจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น แยกออกไปตั้งบ้านใหม่ แต่ยังคงมาทำพิธีเลี้ยงปู่ตาในป่าเดิม เดิมป่าแห่งนี้เป็นป่าหยาบที่มีพื้นที่ ๑๕ ไร่ แต่ในปัจจุบันเหลือเพียง ๑๓ ไร่ ในการประกอบพิธีเลี้ยงผีปู่ตาจะมีประชาชนจากหมู่ ๕ หมู่ ๖ หมู่ ๘ และ หมู่ ๑๐ เข้ามาร่วมพิธีด้วย

กระบวนการคัดเลือกเฒ่าจ้ำ

ทำการแต่งขันห้า (ดอกไม้ ๕ คู่ เทียน ๕ คู่) ให้ผีเป็นคนคัดเลือก โดยใช้วิธีการเข้าทรง หมอทรงส่วนใหญ่เป็นผู้ที่อาศัยอยู่บ้านอื่น เมื่อหมอทรงขึ้นไปกับผู้ใดหรือเอามือไปถูกศีรษะผู้ใด แสดงว่าผู้นั้นจะต้องมาเป็นเฒ่าจ้ำ การขี้ตัวเพื่อเลือกคนมาเป็นเฒ่าจ้ำ นิยมทำ ๓ ครั้ง อาจใช้หมอทรงคนเดียวหรือหมอทรง ๓ คนก็ได้ เพื่อให้เกิดความแน่ใจว่าเป็นคนนี้จริง ๆ การเป็นเฒ่าจ้ำไม่มีวาระ แต่ต้องเป็นไปจนกว่าจะสิ้นอายุไขหรือเจ็บป่วย ไม่สามารถทำหน้าที่ได้ จึงจะมีการเลือกคนใหม่ขึ้นมาแทน การเลือกเฒ่าจ้ำส่วนใหญ่จะดำเนินการในวันเลี้ยงผีปู่ตา (ขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๓) หรือวันที่มีพิธีเลี้ยงผีปู่ตาประจำปี

คุณสมบัติของผู้มาเป็นเฒ่าจ้ำ

เป็นคนดี มีศีลธรรม ชาวบ้านให้ความนับถือ นำประโยชน์และสามารถนำความร่มเย็นเป็นสุขมาสู่คนในหมู่บ้านได้

ระยะเวลาที่ทำการเลี้ยงผีปู่ตา

ขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๓

ภาพ ๖.๔๘ สภาพดอนปู่ตาบ้านบัว ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร

พิธีกรรมในการเลี้ยงผีปู้ตา

๔. ผู้ใหญ่บ้านจะแจ้งวันที่จะทำพิธีเลี้ยงผีปู้ตาให้สมาชิกทราบ ทุกบ้านต้องนำเงินมาสมทบบ้านละ ๕-๑๐ บาท ก่อนวันเลี้ยงผีปู้ตาประมาณ ๒-๓ วัน เฒ่าจ้ำ
๕. ก่อนถึงวันเลี้ยงผีปู้ตา ๑ วัน ผู้ใหญ่บ้านนำอาสาสมัครเข้ามาทำการพัฒนาพื้นที่ในบริเวณป่าดอนปู้ตา เพื่อรองรับผู้เข้าร่วมงาน
๖. อาสาสมัครอีกส่วนหนึ่งเข้าร่วมทำพานบายศรี (ภาพ ๖.๔๙) ที่บ้านเฒ่าจ้ำ เพื่อใช้ในการผูกแขนเฒ่าจ้ำ ในการเตรียมงานส่วนใหญ่จะมีการเลี้ยงอาหารประเภทเมี่ยง เช่น เมี่ยงข่า (ภาพ ๖.๔๙) และทำข้าวต้มโค่นและข้าวต้มผัด เพื่อใช้แจกผู้ที่มาเข้าร่วมพิธี (ภาพ ๖.๕๐)
๗. เงินกองกลางที่เก็บมาได้จะนำไปซื้อหมูกัก (หมูพื้นบ้านที่มีตัวขนาดเล็ก สีดำ) มาทำถวายผีปู้ตาในตอนเช้าประมาณ ๖ โมงเช้า ของวันเลี้ยงปู้ตา โดยทำการฆ่าและต้มในบริเวณดอนปู้ตา (ภาพ ๖.๕๑)
๘. ในช่วงเวลาประมาณ ๘:๐๐ น. ผู้เข้าร่วมพิธีจะมารวมกันที่หอนปู้ตา แต่ละครอบครัวจะนำเอาเทียน ๕ คู่ ดอกไม้ ๕ ชวย (กรวย) เหล้า ๑ ไห ไก่ ๑ ตัว หรือไก่กุ่ม (ไข่ที่ต้มสุกแล้ว ๑ ฟอง) ข้าว ๑ กระติบหมาก ๒ คำ ยาสูบ ๒ กอก น้ำหอม ๑ ขัน (น้ำหอมใช้ขมิ้นทุบใส่) เมื่อมาถึงหอนปู้ตา ให้วางดอกไม้ธูปเทียนรวมกันในถาดที่เตรียมไว้ ส่วนน้ำหอมให้นำไปใส่รวมกันไว้ในโองที่เฒ่าจ้ำเตรียมไว้ให้ (ภาพ ๖.๕๒)
๙. เฒ่าจ้ำจะเป็นผู้นำสวดขอพร ให้คุ้มครองสมาชิกในหมู่บ้าน ขอให้ฟ้าฝนตกตามฤดูกาล จากนั้นถวายของที่ชาวบ้านนำมาให้ผีปู้ตา เมื่อเสร็จพิธีเลี้ยงผีปู้ตาจะทำการผูกแขนเฒ่าจ้ำ ผู้อาวุโส เพื่อเป็นการขอขมาต่อการกระทำผิดในรอบปีที่ผ่านมา (ภาพ ๖.๕๓) และรับประทานอาหารร่วมกัน (ภาพ ๖.๕๔)
๑๐. เมื่อเสร็จพิธีบวงสรวงชาวบ้านจะมารับประทานอาหารร่วมกัน ต้องทานให้หมด ห้ามนำออกมานอกพื้นที่ดอนปู้ตา ก่อนกลับทำการแห่รอบศาลปู้ตา ๓ รอบ (ภาพ ๖.๕๕) แล้วแห่เอาเฒ่าจ้ำมาส่งที่บ้าน
๑๑. แต่ละคนจะนำน้ำหอมกลับบ้านเพื่อเป็นสิริมงคล

หมายเหตุ

ข้าวต้มโค่น เป็นการนำเอาข้าวเหนียวดิบมาห่อกับกล้วยมัดด้วยดอกแล้วนำไปต้มให้สุก เมื่อสุกแล้วจะรับประทานเลยหรือนำไปคลุกกับมะพร้าวและน้ำตาลรับประทานก็ได้

ข้าวต้มผัด เป็นการนำเอาข้าวเหนียวไปผัดกับน้ำกะทิจนอยู่ในสภาพกึ่งสุกกึ่งดิบ แล้วนำมาห่อกับกล้วย มัดด้วยดอกแล้วนำไปนึ่งให้สุก

ภูมิปัญญาในการทำนาย

๑. ใช้คางไก่เป็นตัวทำนาย ฟ้าฝน ถ้าคางไก่ชี้ตรง ทำนายว่า ฟ้าฝนจะดี น้ำท่าอุดมสมบูรณ์ ถ้าคางไก่งอหรือโค้ง ทำนายว่า ไม่ค่อยดีเท่าไร

ภูมิปัญญาในการทำบั้งไฟน้อย ไม่มี

ภูมิปัญญาอื่น ๆ ไม่มี

ผู้จัดบันทึกข้อมูล นางสาวสนา ฝนทิพย์ นางสาวรุ่งนภา กุดวงศ์แก้ว นายพรมลีน ดวงสา

บันทึกข้อมูลเมื่อ วันที่ ๒๖ และ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๗

ภาพ ๖.๔๙ การเตรียมงานก่อนวันเลี้ยงปู่ตา ทำพานบายศรี โดยมีเมียงซ่าเลียงผู้มาช่วยทำงาน

ภาพ ๖.๕๐ ก.และ ข. การทำข้าวต้มโค่น นำข้าวเหนียวมาแช่น้ำ แล้วนำมาห่อด้วยใบตอง ใส่กล้วยไม้ตรงกลาง แล้วใช้ตอกหรือเชือกมัด จากนั้นนำไปต้มในน้ำ ค. ง.และ จ. คือข้าวต้มมัด นำข้าวเหนียวดิบมาซาวน้ำ แล้วนำมาผัดกับน้ำกะทิ ปุ้งรสด้วยเกลือ น้ำตาล ใส่กล้วยไม้ตรงกลาง ห่อด้วยใบตองแล้วนำไปนึ่งในหวด

ภาพ ๖.๕๑ การฆ่าหมูก็ถวายเป็นปูตา

ภาพ ๖.๕๒ โองน้ำหอมที่ผู้มาร่วมงานเลี้ยงผีปูตานำน้ำหอมมาเทรวมกันประกอบพิธีและนิยมขอพรจากผู้สูงอายุ ส่วนใหญ่ผู้สูงอายุนิยมตัดดอกหมกบนศีรษะมาร่วมพิธี (ภาพถ่าย)

ภาพ ๖.๕๓ ผู้สูงอายุขอพรจากผู้สูงอายุน้อยและแจกข้าวและไข่ไปกินร่วมกัน

ภาพ ๖.๕๔ แห่รอบหอปู่ตา ๓ รอบ ก่อนกลับบ้าน

ข้อมูลป่าดอนปู่ตาบ้านกุดแฮด ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร

๑. ชื่อ-นามสกุลผู้ให้ข้อมูล ประกอบด้วย

๑.๑ นางชู ศรีมุกดา ผู้อาวุโส

๑.๒ นายทองอิน ศรีมุกดา เฒ่าจ๋า

๑.๓ นายสินชัย ศรีมุกดา ผู้ช่วยเฒ่าจ๋า

๑.๔ นางยา จำวงลา ผู้อาวุโส

๑.๕ นางแห่ งามแสง ผู้อาวุโส

๒. พื้นที่ป่าดอนปู่ตามี ๑๕ ไร่ ชื่อป่าปู่ตา

๓. ที่อยู่ป่าดอนปู่ตา: สภาพดอนปู่ตาบ้านกุดแฮด ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร มีสภาพเป็นป่าที่สมบูรณ์ (ภาพ ๖.๕๕) มีพิกัดอยู่ที่ละติจูด $๑๗^{\circ} ๓' ๔๐.๐๘''$ เหนือ ลองจิจูด $๑๐๓^{\circ} ๔๘' ๕๐.๕๗''$ ตะวันออก

ประวัติของดอนปู่ตา

ดอนปู่ตาบ้านกุดแฮดมีอายุมานานกว่า ๒๐๐ ปี มีพันธุ์ไม้ที่สำคัญได้แก่ ตะเคียนทอง ไม้เซียง สะพุง เครือเขาหมวก หมากแฉ่ง ม้ากระที่บโรง หม่วยเลือด โคนาน เป็นต้น

๑) คนบ้านกุดแฮดเป็นเผ่ากะเลิงที่อพยพมาจาก ประเทศลาว โดยการนำของท้าวศรีสุวรรณ แม่แพงศรีและแพงเมือง บริเวณของป่าดอนปู่ตาคือที่ฝังร่างของท้าวศรีสุวรรณกับแม่แพงศรีและแม่แพงเมือง มีต้นไม้ขนาดใหญ่ เช่น ยางนา เปื่อย สะพุง ฯลฯ ชาวบ้านจึงได้สร้างหอท้าวศรีสุวรรณ หอแม่แพงศรีและแม่แพงเมือง เมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยว ในวันขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๓ เป็นการเลี้ยงผีพ่อ ผีแม่มาตลอด

๒) ท้าวศรีสุวรรณ แม่แพงศรีและแพงเมืองได้อพยพมาจากเมืองลาว ตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ ๒ มาตั้งบ้านแปลงเมืองที่บริเวณนี้เพราะเห็นว่ามีน้ำท่าอุดมสมบูรณ์ เมื่อมีผู้อพยพเข้ามาอยู่มากขึ้น ท้าวศรีสุวรรณจึงได้หารือกับชาวบ้านเพื่อกันที่ไว้เป็นป่าอนุรักษ์ เมื่อประกาศไปแล้วพบว่าถ้ามีผู้เข้าไปถากถางป่า เพื่อจับจองเป็นเจ้าของ แล้วเกิดเจ็บป่วยจนถึงแก่ชีวิต ทำให้บริเวณป่าแห่งนี้กลายเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เมื่อท้าวศรีสุวรรณและแม่แพงศรี แพงเมืองเสียชีวิต ชาวบ้านจึงได้สร้างศาลให้ ๒ หลัง หลังหนึ่งเรียกว่า “หอท้าวศรีสุวรรณ” และ “หอแม่แพงศรี”

ในงานเลี้ยงผีป่าตาจะมีประชากรจากหมู่ ๔ หมู่ ๗ และ หมู่ ๙ มาเข้าร่วมพิธีด้วย

ภาพ ๖.๕๕ สภาพตอนปูตา บ้านกุดแฮด ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร ที่ล้อมรอบด้วยป่าดั้งเดิมที่มีพรรณไม้ขนาดใหญ่และหอยปู หอย่า

กระบวนการคัดเลือกเฒ่าจ๋า

ทำการแต่งขันห้ำ (ดอกไม้ ๕ คู่ เทียน ๕ คู่) ให้ผีเป็นคนคัดเลือก โดยให้หมอธรรมเข้าทรง หมอทรงส่วนใหญ่เป็นหมอธรรมที่อาศัยอยู่บ้านอื่น เมื่อหมอทรงขึ้นไปทีผู้ใดหรือเอามือไปถูกศีรษะผู้ใด แสดงว่าผู้นั้นจะต้องมาเป็นเฒ่าจ๋า การซื้อตัวเพื่อเลือกคนมาเป็นเฒ่าจ๋า นิยมทำ ๓ ครั้ง อาจใช้หมอทรงคนเดียวกันหรือหมอทรง ๓ คนก็ได้ เพื่อให้เกิดความแน่ใจว่าเป็นคนนี้จริง ๆ การเป็นเฒ่าจ๋าไม่มีวาระ แต่ต้องเป็นไปจนกว่าจะสิ้นอายุไขหรือเจ็บป่วย ไม่สามารถทำหน้าที่ได้ จึงจะมีการเลือกคนใหม่ขึ้นมาแทน การเลือกเฒ่าจ๋าส่วนใหญ่จะดำเนินการในวันเลี้ยงผีปู้ตา (ขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๓)

คุณสมบัติของผู้มาเป็นเฒ่าจ๋า

เป็นคนเปิดเผย ซื่อสัตย์ เมื่อคนทรงเลือกแล้วชาวบ้านก็ยอมรับ

ระยะเวลาที่ทำการเลี้ยงผีปู้ตา

ขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๓

พิธีกรรมในการเลี้ยงผีปู้ตา

ผู้ใหญ่บ้านจะแจ้งวันที่จะทำพิธีเลี้ยงผีปู้ตาให้สมาชิกทราบ ทุกบ้านต้องนำเงินมาสมทบบ้านละ ๑๐-๒๐ บาท ก่อนวันเลี้ยงผีปู้ตาประมาณ ๒-๓ วัน เฒ่าจ๋า ผู้ใหญ่บ้านและอาสาสมัครเข้าทำการพัฒนาพื้นที่ในบริเวณป่าดอนปู้ตา เพื่อรองรับผู้เข้าร่วมงาน ก่อนถึงวันเลี้ยงผีปู้ตา ๑ วัน มีอาสาสมัครเข้ามาร่วมทำพานบายศรี เพื่อใช้ในการผูกแขนเฒ่าจ๋าและทำข้าวต้มโค้นและข้าวต้มผัด เพื่อใช้แจกผู้ที่มาเข้าร่วมพิธี ในวันเลี้ยงผีปู้ตาเฒ่าจ๋าและผู้ช่วยจะเป็นผู้จัดหาเครื่องมาเช่น ไหว้ สักการะประกอบด้วย

๑. ไก่ขวัญ ๑ ตัว และไก่บ้านอีก ๘ ตัว
๒. ควายทาม (เต่า) ๘ ตัว
๓. เหล้า ๘ ไห
๔. ยาสูบ ๘ มวน
๕. ขันห้ำ ๑ ขัน
๖. หมาก ๘ คำ
๗. เงินค่าคาย ๑๒ บาท
๘. ผ้าไหมสำหรับผู้ชาย ๑ คู่
๙. ผ้าไหมสำหรับผู้หญิง ๑ คู่

สำหรับชาวบ้านทั่วไปที่มาเข้าร่วมพิธีต้องเตรียมของมาเช่นไหว่ดังนี้ (ภาพ ๖.๕๖)

๑. เทียน ๑ คู่
๒. ดอกไม้ ๑ คู่
๓. ข้าว ๑ ปั้น
๔. น้ำหอม ๑ ขวด

๕. ไม้ไผ่ ทำเป็นขอด ๒ ด้าน ด้านหนึ่งเท่ากับจำนวนคนในครัวเรือน อีกด้านหนึ่งเท่ากับจำนวนสัตว์เลี้ยงในบ้าน
๖. เงินค่าคาย ๕-๑๐ บาท

ภาพ ๖.๕๖ เครื่องเซ่นไหว้ที่แต่ละครัวเรือนนำมาสักการะปูตา

ก่อนเริ่มพิธีประมาณ ๗:๐๐ น. จะมีอาสาสมัครมาทำอาหารถวายปูตา โดยใช้ ไก่ ควายทาม (เต่า) มาประกอบอาหาร ในช่วงเวลาประมาณ ๘:๐๐ น. เฒ่าจ้ำจะเป็นผู้ประกอบพิธีขอพร ให้ผีปูตาคุ้มครองให้อยู่เย็นเป็นสุข ฝนตกต้องตามฤดูกาล โดยมีการนำเอาอาหารที่มีการเตรียมไว้แล้วมาเซ่นไหว้ปูตา ประกอบด้วยลาบ ควายทาม ลาบเนื้อและขนมพื้นบ้านต่าง ๆ (ภาพ ๖.๕๗) ถ้าผู้ใดทำการบ่า (บน) ในเรื่องใดไว้สามารถมาแก้บนได้ในวันนี้ (ภาพ ๖.๕๘)

ในช่วงที่รอเวลาให้ผีปูตากินอาหาร เฒ่าจ้ำและผู้ช่วยจะช่วยกันนำเอาดอกที่ขอดของแต่ละครอบครัว มาเสียบไว้ที่หอปูตา (ภาพ ๖.๕๙) และจะมีการเสี่ยงทายโดยการดูดเหล้าจากไห แข่งกับการไหลของน้ำออก จากเขาควาย โดยนำน้ำเต็มลงในอุหรือไหเหล้า เท่ากับปริมาณน้ำที่เทใส่ลงในเขาควาย ที่ปลายเขาควายมีรูให้น้ำไหลออกได้ (ภาพ ๖.๖๐) ถ้าคนชนะ หมายถึงดูดเหล้าออกจากอุได้หมดก่อนที่น้ำจะไหลออกจากเขาควาย แสดงว่าอธิษฐานสิ่งใด ก็จะสามารถปรารถนา เขาควายนี้มีมาตั้งแต่อพยพมาอยู่ในประเทศไทย เป็นมรดกที่ต้องส่ง

มอบให้ผู้ที่ทำหน้าที่เป็นเฒ่าจ๋า และการละเล่นต่าง ๆ ได้แก่ การเดินขาโทกเทก ลูกข่างและบั้งโฝ๊ะ โดยเด็กจะเล่นบั้งโฝ๊ะ วัยรุ่นเดินขาโทกเทกและผู้ใหญ่เล่นลูกข่าง (ภาพ ๖.๖๑)

ภาพ ๖.๕๗ ลาบควายทาม

เมื่อผีป่วนกินอาหารเสร็จแล้ว เฒ่าจ๋าจะนำไก่ที่เอามาสักการะมาถอกคางไก่เพื่อทำนายนดินฟ้า อากาศ และสภาวะการณของหมู่บ้าน พิธีสุดท้ายคือการทำพิธีสู่ขวัญให้กับเฒ่าจ๋า เพื่อเป็นการให้พรและกำลังใจ เป็นร่วมโพธิ์ ร่มไทรของคนในหมู่บ้านและเป็นการขอขมาถ้าได้มีการล่วงเกินต่อเฒ่าจ๋าในรอบปีที่ผ่านมา

ภาพ ๖.๕๘ ก. อาหารและขนมที่ทำถวายผีปู่ตา ข. เครื่องแกงบ่น

ภาพ ๖.๕๙ ไม้ไผ่ที่จักตอกเท่ากับจำนวนคนในและสัตว์เลี้ยงในครอบครัว นำมาแจ้งต่อปู่ตา เพื่อให้คุ้มครอง

ภูมิปัญญาในการทำนาย

๑. เสี่ยงทายทายฟ้าฝนจากการดูเหล่าในไหกับการหยดของน้ำออกจากเขาควาง (ภาพ ๓.๖๐)
๒. ถ้าคางไก่ชี้ตรง ทำนายว่า ฟ้าฝนจะดี น้ำท่าอุดมสมบูรณ์
ถ้าคางไก่งอหรือโค้ง ทำนายว่า ไม่ค่อยดีเท่าไร

ภูมิปัญญาในการทำบั้งไฟน้อย

ไม่มี

ภูมิปัญญาอื่น ๆ

ไม่มี

ผู้จัดบันทึกข้อมูล นางสาวสนา ฝนทิพย์ นางสาวรุ่งนภา กุดวงศ์แก้ว นายพรมลีน ดวงสา
บันทึกข้อมูลเมื่อ วันที่ ๒๖ และ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๗

ภาพ ๖.๖๐ การเสี่ยงทายด้วยการดูดเหล้าจากอู่แข่งกับน้ำที่ไหลออกจากปลายเขาควาย

ภาพ ๖.๖๑ ในขณะที่รอกการเช่นไหว้ เด็กจะเล่นบั้งโฝ้และขาโทกเทก ขณะที่ผู้ใหญ่จะเล่นลูกค่าง

การสงวนรักษา

๑. แนวปฏิบัติที่ผ่านมา

แม้ว่าในระยะเวลาที่ผ่านมา มีแรงกดดันและปัจจัยคุกคามต่อภูมิปัญญาดอนปู่ตาดังกล่าว แต่กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในภาคอีสานยังสามารถอนุรักษ์ภูมิปัญญาดอนปู่ตาไว้ได้ ความเชื่อและแนวปฏิบัติในชุมชนต่าง ๆ ได้มีการปรับเปลี่ยนไปตามเหตุการณ์ที่มีส่วนกระทบกับดอนปู่ตา ทั้งในเชิงโครงสร้างละหน้าที่ ดังที่แสดงไว้ในตาราง ๖.๖

๒. การดำเนินงานของผู้วิจัยกับชุมชน (ทำอย่างไร)

๒.๑ เข้าพบผู้บริหารของชุมชนพื้นที่เป้าหมาย ทำความเข้าใจเกี่ยวกับการดำเนินของโครงการดอนปู่ตา ขอความเห็นและข้อเสนอแนะในการดำเนินงาน

๒.๒ ดำเนินการคัดเลือกอาสาสมัครเข้าร่วมงาน

๒.๓ จำทำการประชุมเชิงปฏิบัติการเทคนิคการจัดเก็บข้อมูล แบบสอบถาม การจัดกระทำข้อมูล การนำเสนอข้อมูล เทคนิคการวิเคราะห์หาผู้มีส่วนได้เสียในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับดอนปู่ตา การวิเคราะห์โครงการ และการนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเข้าสู่ระบบการถ่ายทอด กิจกรรมทั้งหมดแบ่งการดำเนินงานออกเป็นระยะ

๒.๔ จัดประชุม เพื่อสอบถามความถูกต้องของข้อมูล

๒.๕ นำข้อเสนอที่ได้จากการประชุมเชิงปฏิบัตินำเสนอต่อ อปท.

๓. แผนงานในการสงวนรักษา

ในแต่ละพื้นที่เป้าหมายมีปัญหาที่หลากหลายกันไปแล้วแต่สภาพภูมินิเวศและแรงกดดันทางสังคม แต่ปัญหาที่มีร่วมกันของทุกพื้นที่คือการบุกรุกพื้นที่ดอนปู่ตา ผลจากการประชุมเชิงปฏิบัติการมีข้อเสนอแผนงานในการสงวนรักษาดอนปู่ตาดังนี้

๓.๑ จัดหางบประมาณมาจัดทำแนวเขตและออกหนังสือสำคัญที่หลวง

๓.๒ จัดทำโครงการค่ายเยาวชนปลูกฝังจิตสำนึกภูมิปัญญาท้องถิ่น

๓.๓ จัดทำหลักสูตรท้องถิ่น เพื่อให้การถ่ายทอดและการศึกษาเกี่ยวกับดอนปู่ตาเข้าไปอยู่ในระบบอย่างยั่งยืน

๓.๔ จัดทำโครงสร้างศึกษาพรรณไม้ในดอนปู่ตา เพื่อการอนุรักษ์อย่างยั่งยืน เนื่องจากต้นไม้บางชนิดเคยปรากฏในดอนปู่ตาในอดีต แต่ในปัจจุบันได้สูญหายไปจากพื้นที่ เนื่องจากการใช้ประโยชน์มากเกินไปหรือคิดว่าไม่มีประโยชน์จึงทำลายทิ้ง

๓.๕ ฟื้นฟูภูมิปัญญาด้านวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ให้ดอนปู่ตาเป็นแหล่งสะสมพันธุกรรม โดยให้มีการนำเอาต้นไม้ที่ครอบครัวยังจำเป็นต้องใช้สอยหรือคิดว่ามีประโยชน์ต่อชุมชนไปปลูกในดอนปู่ตาทุกปี

๓.๖ จัดให้ดอนปู่ตาเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน

๓.๗ ประชาสัมพันธ์ให้เกิดการเรียนรู้ของการมีดอนปู่ตาในชุมชน ทั้งทางด้านสังคมและวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ

๓.๘ ให้กรมส่งเสริมวัฒนธรรมแจ้งกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นว่าดอนปู่ตาได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกทางภูมิปัญญาเพื่อทางองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะได้จัดสรรงบประมาณ เพื่อการฟื้นฟูและอนุรักษ์ต่อไป

๓.๙ จัดทำโครงการเสนอให้เหล่าเจ้าเป็นเจ้าหน้าที่ของภาครัฐในการดูแลรักษาดอนปู่ตา โดยเฉพาะพื้นที่ดอนปู่ตาที่ยังมีป่าล้อมรอบ

๓.๑๐ จัดทำโครงการเสนอขยายเขตดอนปู่ตา/จัดตั้งดอนปู่ตาใหม่ ในพื้นที่ที่มีโครงสร้างเอื้ออำนวย เช่น
ป่าบ้านหนองแซงเป็นพื้นที่ป่าชุมชนมากกว่า ๑,๐๐๐ ไร่ จะทำการจัดสรรให้มีพื้นที่ดอนปู่ของหมู่บ้านหนอง
แซงขึ้นมาใหม่ ปัจจุบันใช้ร่วมกับบ้านขามป้อม

ตาราง ๖.๖ กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับตอนปุตาในพื้นที่เป้าหมาย

โครงสร้าง/กิจกรรม	บ้านหนองแสง ต.สงเปลือย อ.เขาวง จ. กาฬสินธุ์ (ผู้ไท)	บ้านกุดบอด ต.สงเปลือย อ.เขาวง จ. กาฬสินธุ์ (ผู้ไท)	บ้านดงเค็ง ต.ดงเค็ง อ.หนองสองห้อง จ.ขอนแก่น (ไทแดง)	บ้านขามป้อม ต.หนองแขง อ.บ้านแฮด จ.ขอนแก่น (ไทลาว)	บ้านหนองขาม ต.ดอนจัว อ.บรบือ จ.มหาสารคาม (ไทลาว)	บ้านหัน ต.นาสีนวน อ.กันทร วิชัย จ.มหาสารคาม (ไทลาว)	บ้านบัว เทศบาลกุดแอด อ. กุดบาก จ.สกลนคร (กะเลิง)	บ้านกุดแอด เทศบาลกุดแอด อ.กุดบาก จ.สกลนคร (กะเลิง)
๑. พื้นที่ป่ารอบหอยปูตา (ไร่)	๓	๔	๓๒	๒๐	๔๐	๒๐	๑๓	๑๕
๒. การเลือกเผ่าเจ้า	เข้าทรง เสี่ยงทาย	เข้าทรง เสี่ยงทาย	ประขามติของชุมชน	ประขามติของชุมชน	ประขามติของชุมชน	ประขามติของชุมชน	เข้าทรง เสี่ยงทาย	เข้าทรง เสี่ยงทาย
๓. ระยะเวลาการเลี้ยงผีปูตา	วันพุธที่ไม่ตรงกับวันพระของ เดือน ๖	เมื่อหาเต่าเพ็กได้	วันพุธที่ไม่ตรงกับวันพระของ เดือน ๖	วันพุธที่ไม่ตรงกับวันพระของ เดือน ๖	วันพุธที่ไม่ตรงกับวันพระของ เดือน ๖	วันพุธที่ไม่ตรงกับวันพระของ เดือน ๖	ขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๓	ขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๓
๔. เครื่องเซ่นปูตา (จัดหาโดย เผ่าเจ้า)	ไถบ้าน	เต่าเพ็ก	ไถบ้าน	ไถบ้าน	ของหวาน	ไถบ้าน	หมูกี้	ควายทาม ไถบ้าน
๕. เครื่องบูชาผีปูตา (ชาวบ้านนำมา)	ชั้นห้า	ชั้นห้า	ชั้นห้า	ชั้นห้าและกะลาใส่เกลบและ ขี้เถ้า(แทนเหล้า)	ชั้นห้า	ชั้นห้า	น้ำหอมและไถกุ่ม	ชั้นห้า
๖. หญ้าขอด	ในอดีตเคยใช้กิ่งไม้ ปัจจุบัน ไม่มี	ในอดีตเคยใช้กิ่งไม้ ปัจจุบัน ไม่มี	หัวสิงโค	หัวสิงโค	หัวสิงโค	ใบตอง หัวสิงโค	ไม่มี	ตอกไม้ไผ่
๗. การเสี่ยงฟ้าฝนและ เหตุการณ์ของชุมชน	การเดือดของน้ำต้มไถ	การเดือดของน้ำต้มเต่าเพ็ก	รูปร่างคางไถ บั้งไฟ	รูปร่างคางไถ บั้งไฟ	บั้งไฟ	รูปร่างคางไถ บั้งไฟ	ไม่มี	ดูเหล่าไหแข่งกับการไหล ของน้ำออกจากเขาควาย
๘. ภูมิปัญญาการทำบั้งไฟ	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี(ซื้อจากภายนอก)	มี	มี (แต่ปัจจุบันซื้อมาจาก ภายนอก)	มี	ไม่มี	ไม่มี
๙. ความเชื่อว่าจะต้องเลี้ยงผีปู ตาก่อนทำนา	มี	มี	มี	มี	มี	มี	มี	มี
๑๐. การบ่า (บน)	มี	มี	มี	มี	มี	มี	มี	มี

บทที่ ๗

บทสรุป

ดอนปู่ตาปรากฏในภาคอีสานมานานับพันปี โดยมีหลักฐานจากแผนที่เมืองเก่าบ้านเชียงเหียนที่มีอายุมากกว่า ๒๐๐๐ ปี รากของความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ในเอเชียคือการให้ความเคารพต่อผู้ที่เกิดมาก่อนและมีความเชื่อว่าสรรพสิ่งในโลกนี้เมื่อกำเนิดขึ้นมาต้องมีผู้ดูแลรักษา ดังนั้นไม่ว่าจะเป็นป่า น้ำหรือดิน ต่างก็มีผู้ปกป้องรักษามาก่อน ดังนั้นการจัดระบบภูมิณีเวศของชุมชนจึงต้องมีการให้ความเคารพต่อผู้ที่ดูแลพื้นที่มาก่อน ดอนปู่ตาเป็นจึงเป็นสถานที่สำหรับสิ่งสถิตของผู้ที่เคยดูแลพื้นที่มาก่อน เมื่อมาตั้งชุมชนหรือหมู่บ้านจึงต้องมีการจัดสถานที่ให้อยู่คู่กับชุมชน ดอนปู่ตามีความสำคัญต่อชุมชนทั้งในเชิงโครงสร้างและหน้าที่ที่มีต่อชุมชน

ด้านโครงสร้าง แบ่งออกเป็น

๑. ในมิติเชิงสังคม เป็นสถานที่อยู่ของวิญญาณปู่ ย่า ตา ยาย ที่เคยดูแลสถานที่นั้นมาก่อน
๒. ในมิติเชิงวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ เป็นพื้นที่อนุรักษ์ทรัพยากรชีวภาพของชุมชน เป็นหลักประกันความมั่นคงของอาหาร สมุนไพรและไม้ใช้สอย

ด้านหน้าที่ แบ่งออกเป็น

๑. ในมิติเชิงสังคม
 - ๑.๑ เป็นที่พึ่งทางจิตใจ คนในชุมชนมีความเชื่อมั่นว่าผีปู่ตาคือช่วยปกป้องอันตรายที่จะเกิดต่อชุมชน ช่วยให้ชีวิตอยู่เย็นเป็นสุขไม่ว่าจะอยู่ในชุมชนหรือออกมาอยู่นอกชุมชน
 - ๑.๒ เป็นศูนย์รวมในการสื่อสาร ได้แก่ จุดเริ่มต้นในการทำนา การมาร่วมกันพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนร่วมกัน โดยผ่านพิธีกรรมการเลี้ยงผีปู่ตาประจำปี
๒. ในมิติเชิงวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ
 - ๒.๑ พิธีกรรมเสี่ยงคางไก่หรือจุดบั้งไฟน้อยในการเลี้ยงผีปู่ตาประจำปีเป็นการตรวจสอบคุณภาพสิ่งแวดล้อม โดยใช้ดัชนีชีวภาพ เป็นการประเมินเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจากการเจริญเติบโตของสิ่งมีชีวิตในชุมชนหรือสิ่งที่ปรากฏในสิ่งแวดล้อมของชุมชน
 - ๒.๒ การขอขมาเป็นการสำรวจสำโนประชากรของทั้งคนและสัตว์เลี้ยงในชุมชนประจำปี เพื่อนำชุมชนจะได้นำไปพิจารณาวางแผนประกอบการจัดการขั้นต่อไป

ด้านการจัดการ คนในชุมชนให้ความเห็นชอบในการในการเลือกบุคคลในชุมชนขึ้นมาเป็นผู้ประสานงาน เรียกว่า “เฒ่าจ้ำ”

ข้อเสนอแนะ

๑. ชุมชนมีความต้องการให้ทางกรมส่งเสริมวัฒนธรรม ได้ทำหนังสือถึงองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) แจ้งเรื่องการขึ้นทะเบียนดอนปู่ตาเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ เพื่อให้ทาง อปท. ได้จัดทำแผนการสนับสนุน ในการอนุรักษ์และฟื้นฟูดอนปู่ตาในท้องถิ่น

๒. ควรจัดให้มีการยกฐานะเจ้าขึ้นมาเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ เนื่องจากทำหน้าที่ในการดูแลทรัพยากรของชุมชน เป็นที่พึ่งของชุมชนในการติดต่อกับผีปู่ตา เจ้าขึ้นเป็นผู้มีความเสียสละ มีจิตอาสาในการดูแลทรัพยากรของชุมชน ควรจัดให้มีการยกย่องเชิดชู เพื่อเป็นขวัญและกำลังใจในการทำงาน

๓. ควรจัดให้มีการประกวดดอนปู่ตา เพื่อเป็นการกระตุ้นให้เกิดการอนุรักษ์และฟื้นฟูภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้อง

๔. ควรจัดให้มีการประชาสัมพันธ์เพื่อให้ผู้ที่เกี่ยวข้องในระดับต่าง ๆ ได้รับทราบและมีความเข้าใจในการมีดอนปู่ตาในชุมชน จะได้แรงกดดันที่มีต่อดอนปู่ตา

๕. ในแต่ละ อปท. ควรมีการจัดทำรายงานถึงความคงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของดอนปู่ตาในชุมชน จะทำให้ทราบแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงในเชิงสังคมของชุมชน